

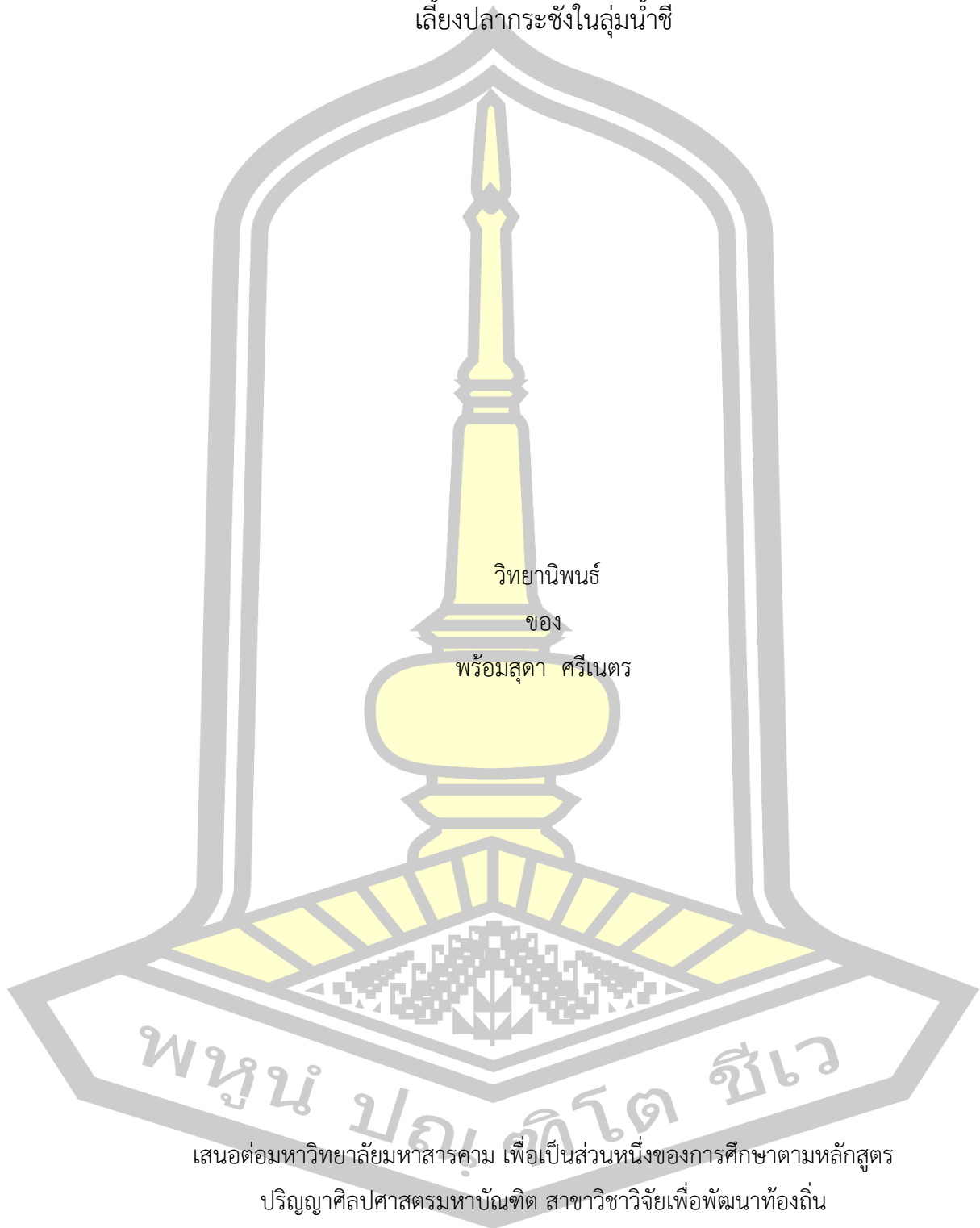
ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรที่เข้าและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลา
กระชังในลุ่มน้ำชี

วิทยานิพนธ์
ของ
พร้อมสุดา ศรีเนตร

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น
ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรที่เข้าและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาการ
เลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี

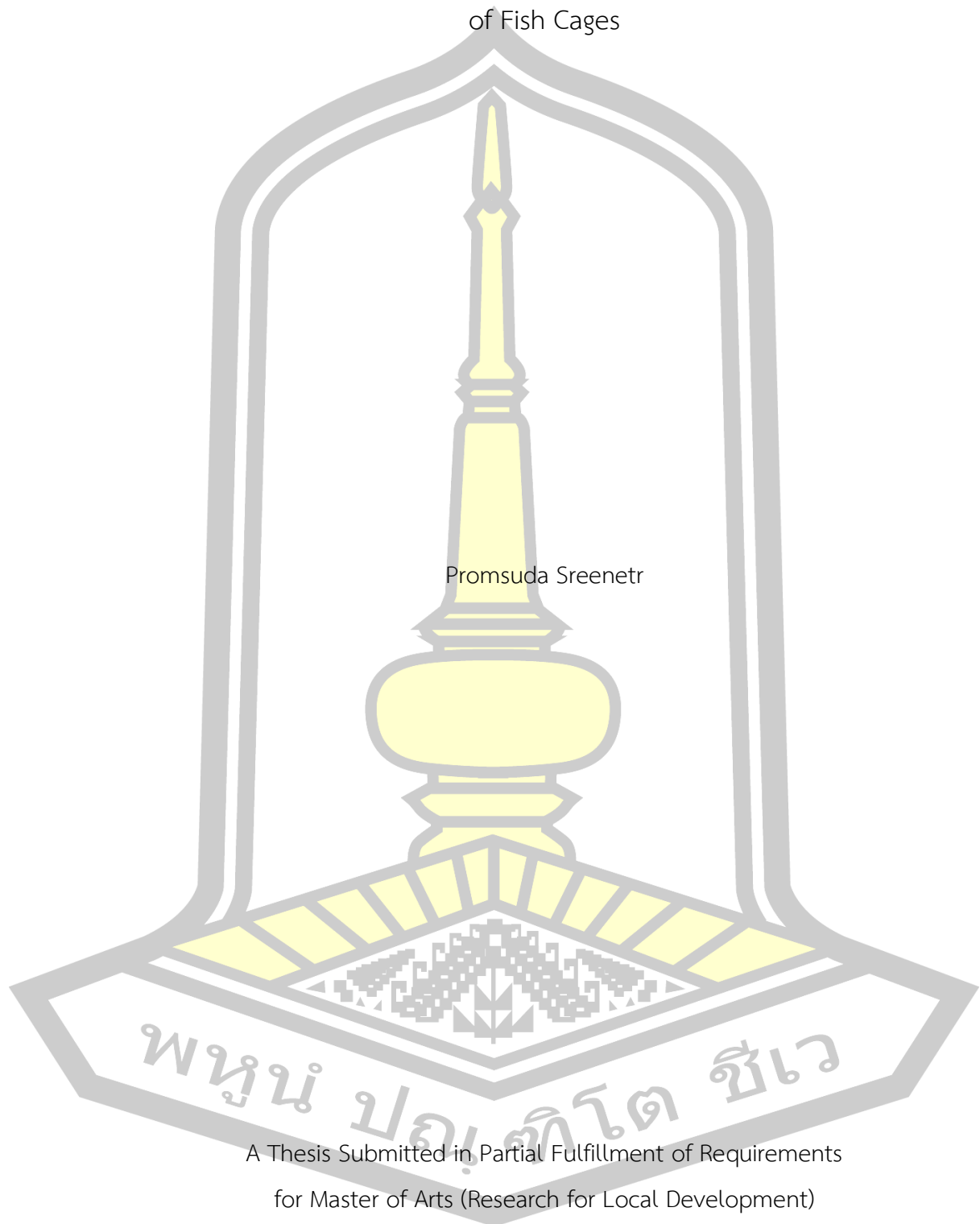
วิทยานิพนธ์
ของ
พร้อมสุดา ศรีเนตร

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Livelihoods Trajectories of Chi River Basin's Farmers in the Contract Farming
of Fish Cages

Promsuda Sreenetr

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Master of Arts (Research for Local Development)

Academic Year 2017

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนางสาวพร้อมสุดา ศรีเนตร แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(ผศ. ดร. กนกพร รัตนสุธีระกุล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(อ. ดร. ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(รศ. ดร. สมชัย ภัทรธนานันท์)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. เกียรติศักดิ์ บังเพลิง)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(รศ. ดร. บัวพันธ์ พรหมพักพิง)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(ผศ. ดร. กนกพร รัตนสุธีระกุล)

.....
(ผศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วัน.....เดือน.....ปี.....

ชื่อเรื่อง	ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรที่เข้าและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี		
ผู้วิจัย	พร้อมสุดา ศรีเนตร		
อาจารย์ที่ปรึกษา	อาจารย์ ดร. ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ รองศาสตราจารย์ ดร. สมชัย ภัทรธนานันท์		
ปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต	สาขาวิชา	วิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีการศึกษา	2560

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 3 ประการ คือ ประการแรก เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญาและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา ประการสอง เพื่อศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี ประการที่สาม เพื่อศึกษาบทเรียนของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังภายใต้เงื่อนไขการผลิตแบบพันธะสัญญาและการผลิตแบบอิสระ โดยนำแนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ และแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ในการอธิบายและวิเคราะห์ผลการศึกษา และศึกษาพื้นที่บ้านดินดำ หมู่ 1 และหมู่ 11 ตำบลเก็ง อำเภอมือจึง จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งเก็บข้อมูลในช่วงปี พ.ศ.2560-2561 โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (documentary research) ที่เกี่ยวข้อง การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (participant observation) การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และการสนทนากลุ่ม พบผลการศึกษาดังนี้

ประการแรก พบว่า เงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรตัดสินใจเข้าสู่การผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญามี 2 เงื่อนไข คือ เงื่อนไขที่เกิดขึ้นจากเกษตรกร เช่น การมีช่องทางการหาทุนการเงิน การมีพื้นที่ติดแม่น้ำ การมีแรงงานที่เพียงพอ และการมีความรู้ และเงื่อนไขของบริษัทได้เอื้อต่อการเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกร เช่น การไม่ต้องจัดหาปัจจัยการผลิตเอง การไม่ต้องหาคนจับปลาและหาตลาดรับซื้อผลผลิต จากนั้นจะเห็นว่า การแบกรับความเสี่ยงเพียงฝ่ายเดียวของเกษตรกรทำให้เป็นเงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจออกจากการผลิตภายใต้เงื่อนไขของบริษัทหรือออกไปผลิตแบบอิสระ

ประการที่สอง พบว่า ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี ทั้งกลุ่มเกษตรกรที่ทำการเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระ และกลุ่มเกษตรกรที่เลิกเลี้ยงปลาเพื่อออกไปทำการผลิตแบบอื่นได้มีการเลือกใช้ทุนของตนเองและเลือกทำตามศักยภาพของครอบครัวและตนเอง อีกทั้งยังใช้เครือข่ายทางสังคมเป็นเครื่องมือที่เอื้อต่อระบบการผลิตของตนเอง

ประการที่สาม พบว่า บทเรียนที่สำคัญของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังภายใต้เงื่อนไขการผลิตแบบอิสระ มี 3 ประเด็น ได้แก่ การลดต้นทุน การสร้างตลาด การผลิตที่หลากหลาย

โดยสรุป วิทยานิพนธ์นี้ชี้ให้เห็นว่าวิธีการทางด้านชาติพันธุ์วรรณา และการใช้แนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ และแนวคิดทุนทางสังคมทำให้เข้าใจวิถีชีวิตของชาวนาลุ่มน้ำชีได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ : ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ, ระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี

TITLE	Livelihoods Trajectories of Chi River Basin's Farmers in the Contract Farming of Fish Cages		
AUTHOR	Promsuda Sreenetr		
ADVISORS	Chainarong Sretthachau , Ph.D. Associate Professor Somchai Phatharathananuntha , Ph.D.		
DEGREE	Master of Arts	MAJOR	Research for Local Development
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2017

ABSTRACT

This thesis aims to analyses three major issues; 1) the condition which caused Chi River's basin farmers to engaged and withdraw from fish cage in contract farming and 2) livelihoods trajectories of Chi River Basin's farmers of fish cage in contract Farming 3) important lesson learned for the farmers in contract farming and independent. This thesis applies the concept of livelihoods trajectory and social capital. The fieldwork was conduct through participant observation, key informant interview and group discussion at Baan Din Dam, Muang District, Maharakham Proinve in 2017. The finding are as following.

First, the major conditions which lead farmers into contract farming are the supports from capital such as new technique, loan in term of fry, food for feed the fish, and medicine and capital quarantine fish's price at the beginning. While farmers have natural capital, particularly the Chi river which are common proper. However, farmers gave up fish cage contract farming because they faced with higher costs. They also bear the burden such as risk from fish's disease, quality if small fish which loan by capital, and uncertain fish price because the capital did not buy fish from farmers as they did at the beginning.

Second, After withdrew from contract farming, some farmers conducted

independent fish cages, while others turned to other kinds of farming Both of them were able to use their social capital to create market for their products.

Third, the important lesson learned for the farmers in contract farming and independent are cost reduction, marketing, and diversify of production.

In summary, the finding of the thesis point out that the ethnographical approach with the concept of livelihoods trajectory and social capital enhance our understanding of livelihood of Chi River Basin's farmers.

Keyword : Livelihoods Trajectories, Chi River Basin's Farmers in the Contract Farming of Fish Cages

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความรู้และความช่วยเหลืออย่างสูงยิ่งจาก อาจารย์ ดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.สมชัย ภัทรธนานันท์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กนกพร รัตนสุธีระกุล ประธานกรรมการสอบ รองศาสตราจารย์ ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก และอาจารย์ ดร.พิมพ์เสน บัระภา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกียรติศักดิ์ บังเพลิง อาจารย์ระดับบัณฑิตศึกษา ผู้วิจัย ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงที่ท่านคอยให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์ต่องานวิชาการ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านในหลักสูตรที่ถ่ายทอดวิชาความรู้ในห้องเรียนและการให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่องานวิทยานิพนธ์

ขอขอบพระคุณเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านดินดำทุกท่านที่ถ่ายทอดเรื่องราวความทุกข์ ความสุขให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้และเข้าใจวิถีชีวิตเกษตรกรมากยิ่งขึ้น

ขอบคุณชวลิต ทิพม่อม ที่ช่วยในการอ่านวิทยานิพนธ์ ตลอดจนให้คำแนะนำด้านการใช้ ภาษาในการจัดรูปเล่มให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ขอบคุณพี่ที่ทำงานทุกคนที่คอยให้กำลังใจในการเขียนงาน และคอยแนะนำพร้อมแลกเปลี่ยน ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่องานชิ้นนี้

ขอขอบพระคุณบุพการีและญาติพี่น้อง ที่เสียสละกำลังทรัพย์และทุ่มเทหัวใจเพื่อให้ผู้วิจัย สามารถดำเนินชีวิตในระหว่างการทำวิทยานิพนธ์ได้เป็นอย่างดี

พร้อมสุดา ศรีเนตร

พูน ปณ ทิโต ชีเว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฅ
สารบัญตาราง.....	ฉ
สารบัญรูปภาพ.....	ฐ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ภูมิหลัง.....	1
1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	3
1.3 คำถามในการวิจัย.....	3
1.4 ขอบเขตการศึกษาค้นคว้า.....	3
1.4.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่.....	3
1.4.2 ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย.....	4
1.4.3 ขอบเขตเชิงเนื้อหา.....	4
1.5 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย.....	5
1.5.1 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย.....	5
1.5.2 การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรายย่อย.....	8
1.6 ทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย.....	9
1.6.1 แนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ.....	10
1.6.2 แนวคิดทุนทางสังคม.....	12
1.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	14

1.8	วิธีดำเนินการวิจัย.....	14
1.9	การนำเสนอผลการวิจัย.....	15
1.10	นิยามศัพท์เฉพาะ.....	15
บทที่ 2	บริบทชุมชน.....	17
2.1	สภาพพื้นที่.....	17
2.2	ประวัติการตั้งถิ่นฐาน.....	18
2.3	ประชากร.....	18
2.4	ศาสนาความเชื่อและประเพณี.....	18
2.5	ฐานทรัพยากรอาหารชุมชน.....	20
2.6	พัฒนาการทางเศรษฐกิจ.....	20
บทที่ 3	เงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญาและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา.....	27
3.1	พัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในประเทศไทย กลุ่มน้ำชี และในกรณีบ้านดินดำ.....	27
3.1.1	พัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในประเทศไทย.....	27
3.1.2	พัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในเขตลุ่มน้ำชี พื้นที่จังหวัดมหาสารคาม.....	28
3.1.3	พัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในกรณี บ้านดินดำ.....	32
3.2	เงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจเข้าสู่การผลิตในระบบพันธะสัญญา และเงื่อนไขการตัดสินใจออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา.....	35
3.2.1	เงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจเข้าสู่การผลิตในระบบพันธะสัญญา.....	35
3.2.2	เงื่อนไขที่เกษตรกรอยู่ในระบบการผลิตแบบเกษตรพันธะสัญญา.....	37
3.2.3	เงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจออกจากระบบการผลิตแบบเกษตรพันธะสัญญา.....	39
3.3	สรุปท้ายบท.....	41
บทที่ 4	ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระและเกษตรกรที่เลิกเลี้ยง.....	42

ปลากระชัง	42
4.1 ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระ	42
4.2 ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรเล็กเลี้ยงปลากระชัง	48
4.3 วิธีคิดเกี่ยวกับการผลิตทางเศรษฐกิจของเกษตรกร	50
4.4 การพิจารณาทุนที่มีมาใช้ในการสร้างทางเลือกในการดำรงชีพ	51
4.5 สรุปท้ายบท	52
บทที่ 5 บทเรียนเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังภายใต้เงื่อนไขการผลิตแบบอิสระ	53
บทที่ 6 สรุปผล อภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ	57
6.1 สรุปผล	57
6.2 อภิปรายผลการศึกษา	58
6.3 ข้อเสนอแนะ	59
บรรณานุกรม	60
ประวัติผู้เขียน	63

สารบัญตาราง

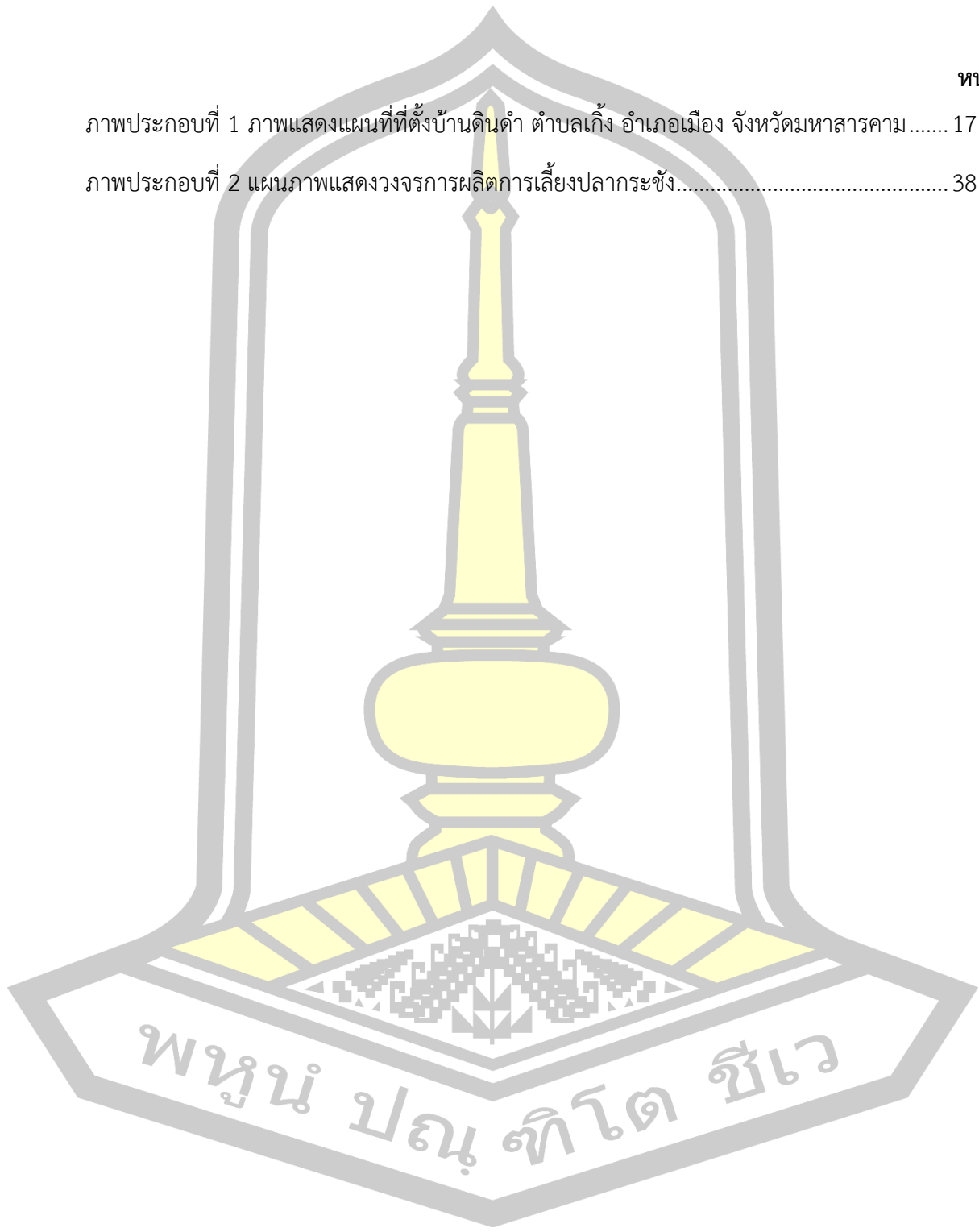
	หน้า
ตาราง 1 แสดงปฏิทินประเพณีวัฒนธรรม.....	19
ตาราง 2 แสดงข้อมูลเกี่ยวกับฐานการผลิต องค์ความรู้ ตำแหน่งทางสังคม ระยะเวลาการผลิตของ เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านดินดำ	22
ตาราง 3 แสดงพัฒนาการของเกษตรกรพันธสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในเขตลุ่มน้ำชี พื้นที่จังหวัด มหาสารคาม.....	29
ตาราง 4 แสดงการเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตของคุณตุ๊ก จำนวน 20 กระชัง	46

สารบัญรูปภาพ

หน้า

ภาพประกอบที่ 1 ภาพแสดงแผนที่ที่ตั้งบ้านดินดำ ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม.....	17
ภาพประกอบที่ 2 แผนภาพแสดงวงจรการผลิตการเลี้ยงปลากระชัง.....	38

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

ระบบเกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทยมีพัฒนาการมาจากการทำเกษตรแบบครบวงจร โดยเกิดจากรัฐบาลมีนโยบายที่มุ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรจึงได้ส่งเสริมให้มีการทำเกษตรพันธะสัญญาตามที่ได้ระบุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 - 2534) ซึ่งให้ความสำคัญในการมุ่งแก้ไขปัญหาการผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรให้มีคุณภาพและมีมาตรฐานมากขึ้น รวมถึงสนับสนุนให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตได้ตามปริมาณที่ต้องการ จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ระบบเกษตรพันธะสัญญาเข้ามามีบทบาทในกระบวนการผลิตทางการเกษตรแทบทุกประเภท เช่น การเลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู ปลูกไม้ดอก เมล็ดพันธุ์ พืชพรรณ รวมถึงการเลี้ยงปลากระชัง ทั้งนี้ระบบเกษตรพันธะสัญญาได้กระจายแพร่หลาย และเป็นที่ยอมรับของกลุ่มเกษตรกรในประเทศไทยอย่างรวดเร็วและเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก (สุวดี ไหลพิงทอง, 2559)

จากอดีตจนถึงปัจจุบันระบบเกษตรพันธะสัญญามีระบบความสัมพันธ์เกิดขึ้นในกระบวนการการผลิตและกระบวนการตลาดระหว่างเกษตรกรและทุนเพื่อรับผลประโยชน์ร่วมกัน โดยมีการทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรในการผลิตและการซื้อขายร่วมกัน ขั้นตอนการทำสัญญาทุนจะมีบทบาทเป็นผู้ควบคุมสัญญาและกำหนดเงื่อนไขต่างๆ แต่เกษตรกรจะมีบทบาทเป็นผู้ยอมรับเงื่อนไขต่างๆ ในสัญญา เช่น การซื้อปัจจัยการผลิตกับทุน การกำหนดราคาผลผลิต การกำหนดมาตรฐาน และการรับซื้อผลผลิต (นิยมสินธุ์ พลอยกันหา และคณะ, 2557)

ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำชี ระบบเกษตรพันธะสัญญาได้ถูกนำเข้ามาใช้กับการเลี้ยงปลาในกระชังหลายพื้นที่ โดยเฉพาะในจังหวัดมหาสารคามมีเกษตรกรผู้เลี้ยงปลานิลในกระชังทั้งหมด 285 ราย มีจำนวนกระชังทั้งหมด 4,942 กระชัง พื้นที่กระชังทั้งหมด 44,478 ตารางเมตร ซึ่งการเลี้ยงปลาในกระชังส่วนใหญ่จะพบมากในพื้นที่ 3 อำเภอ ประกอบด้วย ในเขตอำเภอโกสุมพิสัยมีการเลี้ยงปลากระชังมากที่สุดจำนวน 202 ราย จำนวนกระชังปลา 3,195 กระชัง อำเภอกันทรวิชัยจำนวน 64 ราย จำนวนกระชัง 1,308 กระชัง และอำเภอเมืองจำนวน 19 ราย จำนวนกระชัง 409 กระชัง (นิยมสินธุ์ พลอยกันหา และคณะ, 2557)

กระบวนการเลี้ยงปลานิลในกระชังจะมีรูปแบบการเลี้ยงปลานิลในกระชัง 2 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบที่หนึ่ง เกษตรกรผู้เลี้ยงเข้าร่วมโครงการกับทุนเพื่อสร้างข้อตกลงเป็นลายลักษณ์อักษรร่วมกันระหว่างเกษตรกรกับทุน ซึ่งการทำสัญญาจะทำเพียงครั้งเดียวในช่วงแรกที่เกษตรกรเริ่มเลี้ยงปลา ภายในสัญญาจะระบุเงื่อนไขต่างๆ ของทุนที่เกษตรกรต้องยอมรับและปฏิบัติตาม เช่น เกษตรกรต้อง

ข้อปัจจัยการผลิตทั้งในรูปแบบเงินสดหรือสินเชื่อกับทุนเพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น จะไม่สามารถข้อปัจจัยการผลิตกับทุนรายอื่นได้ และเกษตรกรต้องวางเงินประกันความเสี่ยงให้กับทุน รวมถึงหาคนจับปลา กำหนดราคาผลผลิต และหาช่องทางตลาด ทางทุนจะเป็นฝ่ายจัดการให้เกษตรกรทั้งหมด รูปแบบที่สอง การเลี้ยงปลาแบบอิสระไม่มีการสร้างข้อตกลงกับทุน เกษตรกรมีกระบวนการเลี้ยงแบบอิสระ และต้องบริหารจัดการเองทั้งหมด เช่น เงินทุน ปัจจัยการผลิตเอง พ่อค้ามาจับปลา และช่องทางจำหน่ายผลผลิต รวมถึงเกษตรกรต้องแบกรับความเสี่ยงในกระบวนการผลิตเองทั้งหมด การเลี้ยงปลาในกระชังรูปแบบแรกจึงเป็นที่สนใจของเกษตรกรโดยส่วนใหญ่ เนื่องจากเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาไม่ต้องจัดหาเงินทุน ปัจจัยการผลิต ตลาด และแบกรับความเสี่ยงในกระบวนการผลิตเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งแตกต่างจากรูปแบบที่สอง เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาแบบอิสระต้องจัดหาเงินทุน ปัจจัยการผลิต และตลาดเองทั้งหมด นอกจากนั้นเกษตรกรต้องแบกรับความเสี่ยงเพียงฝ่ายเดียว และหาวิธีการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับคนจับปลาเพื่อให้สามารถต่อรองราคาผลผลิตได้ (นิยมสินธุ์ พลอยกันหา และคณะ, 2557)

บ้านดินดำ หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 11 ตำบลเก็ก อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม เป็นหนึ่งในหมู่บ้านที่เกษตรกรได้เข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังนานถึง 20 ปี หลังจากเริ่มเลี้ยงปลาได้ประมาณ 9 ปี เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังต้องประสบกับปัญหาปลาตายจากโรคระบาดในน้ำ ทำให้เกษตรกรต้องส่งยากับทุนมาใช้ในการรักษาปลาเพื่อแก้ไขปัญหาปลาตาย ส่งผลให้เกษตรกรมีค่าใช้จ่ายในการซื้อยาก่อนข้างสูงประมาณ 10,000 บาทต่อรอบการผลิต และในปีต่อมาเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาต้องประสบปัญหาน้ำท่วมซึ่งส่งผลกระทบต่อกรเลี้ยงปลาในกระชังอย่างมาก เนื่องจากกระแสน้ำที่มาแรงทำให้กระชังปลาของเกษตรกรเสียหาย ขณะเดียวกันยังเกิดปัญหาปลาขึ้นตลาด อาหารปลามีราคาสูงขึ้นเรื่อยๆ เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาจึงต้องเผชิญปัญหาขาดทุนและเกิดภาวะหนี้สินตามมา ทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาบ้าน ดินดำบางกลุ่มได้ตัดสินใจออกจากกระชังระบบเกษตรพันธะสัญญาเพื่อไปเลี้ยงปลาแบบอิสระหรือไปประกอบอาชีพอื่น ขณะเดียวกันยังมีเกษตรกรบางรายที่ตัดสินใจทำการผลิตในระบบเกษตรพันธะสัญญาต่อไป (ขวลิต ทิพม่อม, 2558)

ที่ผ่านมาได้มีการศึกษาปัญหาของการเลี้ยงปลาในกระชังภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญา และงานศึกษาได้ชี้ว่า ภายใต้ระบบดังกล่าวเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังไม่ได้รับความเป็นธรรม แต่เกษตรกรยังคงตัดสินใจอยู่ในระบบเกษตรพันธะสัญญา และดำเนินกระบวนการผลิตภายใต้ระบบนี้อย่างต่อเนื่อง (นิยมสินธุ์ พลอยกันหา และคณะ, 2557) ในช่วงสถานการณ์เดียวกันมีเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังบ้านดินดำบางรายตัดสินใจออกจากกระชังระบบเกษตรพันธะสัญญาเพื่อเลี้ยงปลาแบบอิสระหรือประกอบอาชีพอื่น ทำให้เกิดคำถามว่า เหตุใดเกษตรกรจึงออกจากกระชังระบบเกษตรพันธะสัญญา และเงื่อนไขอะไรที่ทำให้เกษตรกรสามารถเลี้ยงปลาแบบอิสระได้โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญา เพื่อตอบคำถามดังกล่าว งานวิจัยนี้จึงนำแนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพมาช่วยอธิบายเงื่อนไข

ที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญา และออกจากระบบเกษตรกรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชัง และในเชิงงานพัฒนางานวิจัยนี้จะจัดทำสื่อจากบทเรียนของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังภายใต้เงื่อนไขการผลิตแบบอิสระเผยแพร่ให้กับเกษตรกรกลุ่มอื่น ๆ ต่อไป

1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรกรพันธะสัญญาและออกจากระบบเกษตรกรพันธะสัญญา

1.2.2 เพื่อศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี

1.2.3 เพื่อศึกษาบทเรียนของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังภายใต้เงื่อนไขการผลิตแบบพันธะสัญญาและการผลิตแบบอิสระ

1.3 คำถามในการวิจัย

ระบบเกษตรกรพันธะสัญญามีกระบวนการสร้างแรงจูงใจที่จะทำให้เกษตรกรตัดสินใจเข้าสู่ระบบเกษตรกรพันธะสัญญาอย่างไร ขณะที่ทำการผลิตในระบบเกษตรกรพันธะสัญญาเกษตรกรเผชิญกับปัญหาอะไรบ้างที่เป็นสาเหตุทำให้เกษตรกรตัดสินใจออกจากระบบเกษตรกรพันธะสัญญา และหลังจากที่ตัดสินใจออกจากระบบเกษตรกรพันธะสัญญาเกษตรกรมีการสร้างทางเลือกอย่างไร

1.4 ขอบเขตการศึกษาค้นคว้า

1.4.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่

ผู้วิจัยเลือกพื้นที่บ้านดินดำ หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 11 ตำบลเก็ง อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม สาเหตุที่เลือกพื้นที่นี้เนื่องจากสภาพพื้นที่ติดกับแม่น้ำชีเหมาะสมแก่การเลี้ยงปลาในกระชัง บ้านดินดำจึงเป็นพื้นที่แรกเริ่มของจังหวัดมหาสารคามที่เกษตรกรทำการผลิตในระบบเกษตรกรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี มีประสบการณ์การเลี้ยงปลากระชังในระบบเกษตรกรพันธะสัญญานานถึง 20 ปี ในขณะที่ทำการผลิตเกษตรกรก็ได้เผชิญปัญหาความไม่เป็นธรรม ทำให้เกษตรกรหลายคนต้องตัดสินใจออกจากระบบเกษตรกรพันธะสัญญาเพื่อไปประกอบอาชีพอื่น และเกษตรกรที่ยังมีการเลี้ยงปลาในกระชังแต่อยู่ในรูปแบบอิสระ ขณะเดียวกันก็ยังมีเกษตรกรที่เลี้ยงปลากระชังในระบบพันธะสัญญาอย่างต่อเนื่อง

1.4.2 ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย

ผู้วิจัยจะศึกษากลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม ซึ่งกลุ่มเป้าหมายทั้ง 3 กลุ่มนี้มีประสบการณ์การเลี้ยงปลากระชังในระบบเกษตรพันธะสัญญามานานหลายปี แต่มีมุมมองความคิดที่แตกต่างกันต่อระบบเกษตรพันธะสัญญา โดยกลุ่มแรกศึกษากลุ่มผู้เลี้ยงปลาที่ตัดสินใจออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาเพื่อไปประกอบอาชีพอื่น กลุ่มที่สองศึกษากลุ่มผู้เลี้ยงปลาที่ตัดสินใจออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาเพื่อไปเลี้ยงปลาแบบอิสระ และกลุ่มที่สามศึกษากลุ่มผู้เลี้ยงปลาที่ยังตัดสินใจทำการผลิตในระบบเกษตรพันธะสัญญา เพื่อจะเห็นการตัดสินใจ ปัญหาที่เกษตรกรเผชิญ และการดำรงชีพของกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน

1.4.3 ขอบเขตเชิงเนื้อหา

ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรกลุ่มน้ำชีภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชัง โดยมีความมุ่งหมายที่จะศึกษาเงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญาและเงื่อนไขที่เกษตรกรออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในกลุ่มน้ำชี เพื่อจัดทำสื่อจากบทเรียนของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังภายใต้เงื่อนไขการผลิตแบบอิสระ โดยมีประเด็นในการศึกษา ดังนี้

ประเด็นแรก เงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญาและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา โดยศึกษาพัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชัง รูปแบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชัง วิธีการที่ทุนนำมาใช้เพื่อจูงใจให้เกษตรกรทำการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชัง และระบบความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกร กลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชัง รวมถึงเงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญา ปัญหาที่เกษตรกรเผชิญในระบบ และเงื่อนไขที่เกษตรกรออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา

ประเด็นที่สอง ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในกลุ่มน้ำชี โดยศึกษาวิถีชีวิตและการต่อรอง ได้แก่ วิธีคิดเกี่ยวกับการผลิตทางเศรษฐกิจ การนำทุนด้านต่างๆ มาใช้ด้านการผลิต การปรับตัวที่ทำการผลิตหลากหลายเพื่อลดความเสี่ยง และการต่อรองเพื่อสร้างทางเลือกในการดำรงชีวิต

1.5 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

1.5.1 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมาผู้วิจัย พบว่า การศึกษาระบบเกษตรพันธะสัญญาสามารถแบ่งออกเป็น 3 แนวทาง ดังนี้

แนวทางแรก คือ แนวทางสนับสนุนระบบเกษตรพันธะสัญญา ตัวอย่างเช่น งานของ ฉันทา ยะปะนัน (2552) และกนกวรรณ มะโนรัมย์ (2553) โดยฉันทา ยะปะนัน ได้ศึกษาความคิดเห็นของเกษตรกรผู้ปลูกผักบุงเงินภายใต้เกษตรพันธะสัญญาที่ได้รับการส่งเสริมจากภาคเอกชนในจังหวัดสุโขทัย โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เกษตรกรผู้ปลูกผักบุงเงินจำนวน 328 คน พบว่า การเข้ามาส่งเสริมของบริษัทเอกชนมีการส่งข่าวและประชาสัมพันธ์กับสมาชิกอย่างทั่วถึงและชัดเจน และเกษตรกรมีความพึงพอใจอย่างมากในการผลิตเมล็ดพันธุ์ผักบุง เนื่องจากบริษัทมีการทำสัญญารายบุคคลที่ชัดเจน ทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจในเรื่องราคาและตลาดที่แน่นอน และเกษตรกรได้กล่าวถึงปัญหาในกระบวนการผลิตว่า การใช้เครื่องจักรสี และนวดเมล็ดพันธุ์จะทำให้เกิดฝุ่นละอองและการใช้สารเคมีในการปลูกเมล็ดพันธุ์ส่งผลกระทบต่อระบบสุขภาพ แต่เกษตรกรไม่ได้มองว่าเป็นปัญหาที่สร้างผลกระทบต่อตนเอง เกษตรกรกล่าวเพื่อเป็นข้อเสนอแนะกับทางบริษัทให้มีการฝึกอบรมการใช้สารเคมีและวิธีป้องกันฝุ่นจากการสีและนวดเพื่อให้สามารถทำการผลิตเมล็ดพันธุ์ผักบุงต่อไปได้

ขณะที่ กนกวรรณ มะโนรัมย์ (2553) ศึกษาเรื่อง “การศึกษานโยบายการพัฒนาเมืองคู่มือมาตรฐานเศรษฐกิจ : กรณีศึกษาความร่วมมือด้านการเกษตรแบบมีพันธะสัญญาระหว่างจังหวัดอุบลราชธานี และแขวงจำปาสัก ประเทศลาว ซึ่งในการศึกษาได้ข้อมูลจากการสำรวจแบบสอบถามเกษตรกรลาวที่ทำการเกษตรแบบมีพันธะสัญญาในระดับครัวเรือนจำนวน 102 ครัวเรือน ในอำเภอปากช่องแขวงจำปาสัก จากการศึกษากรณีศึกษาจะกล่าวถึงบ้านหนองสูง เมืองปากช่อง แขวงจำปาสัก โดยการศึกษาพบว่า รัฐได้เข้ามาส่งเสริมให้บ้านหนองสูงเป็นแหล่งผลิตกะหล่ำปลี และผักกาดขาว เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีสภาพอากาศที่เหมาะสมสำหรับการปลูกกะหล่ำปลี เกษตรกรจะทำการเพาะปลูกกะหล่ำปลีตลอดทั้งปี โดยใช้ประโยชน์จากพื้นที่ของตนเอง และพื้นที่แบ่งให้เช่าของทหาร ในแต่ละปีเกษตรกรปลูกกะหล่ำปลีประมาณ 3-4 รอบ แต่ละรอบใช้เวลาในการปลูกประมาณ 3 เดือน และมีต้นทุนการผลิตแตกต่างกันของแต่ละฤดูกาล อย่างเช่น ช่วงฤดูร้อนมีต้นทุนการผลิตสูง เนื่องจากมีแมลงศัตรูพืชจำนวนมากทำให้มีค่าใช้จ่ายในการซื้อปัจจัยการผลิตสูง และในช่วงฤดูฝนกะหล่ำปลีได้ผลผลิตดีและต้นทุนในการผลิตลดลงประมาณ 7-8 ล้านบาทต่อ 1 เฮกตาร์ พอถึงช่วงที่กะหล่ำปลีโตเต็มที่จะมีพ่อค้าคนลาวมารับซื้อผลผลิตกับเกษตรกรในราคาก็โลกรัมละไม่ต่ำกว่า 2 บาท เนื่องจากภาครัฐในประเทศไทยและประเทศลาวได้มีการทำสัญญาประกันราคา

การซื้อขายกะหล่ำปลี กิโลกรัมละ 2 บาท ซึ่งก่อนจะขายผลผลิตเกษตรกรได้ทำการตรวจสอบราคาในตลาดปากช่องและตลาดฝั่งไทย ในแต่ละรอบการผลิตจะมีราคาที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับจำนวนกะหล่ำปลีในฝั่งไทย (กนกวรรณ มะโนรัมย์, 2553)

งานดังกล่าวยังระบุว่า การซื้อขายผลผลิตเกษตรกรไม่ได้ทำสัญญาโดยตรงกับพ่อค้าคนกลางในไทย แต่มีพ่อค้าคนกลางในลาวเป็นคนทำสัญญาและทำหน้าที่ไปตระเวนรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกร และเกษตรกรไม่ได้มีการซื้อขายผลผลิตกับพ่อค้าคนเดิมทุกครั้ง จะเห็นว่า ร้อยละ 35 % ชาวบ้านมีระดับการตัดสินใจเป็นไปได้ในการซื้อขายกับพ่อค้าคนอื่น ร้อยละ 30 % ชาวบ้านมีระดับการตัดสินใจง่ายมากในการซื้อขายกับพ่อค้าคนอื่น ร้อยละ 22% ชาวบ้านมีระดับการตัดสินใจยากในการซื้อขายกับพ่อค้าคนอื่น และร้อยละ 14 % ชาวบ้านมีระดับการตัดสินใจยากมากในการซื้อขายกับพ่อค้าคนอื่น

นอกจากนั้นการศึกษาวิจัยชี้ให้เห็นว่า การตัดสินใจเข้าสู่โครงการซื้อขายตลาดข้อตกลงสินค้าตลาดไทย เกษตรกรมีรายได้ดีขึ้นและมีรายได้อย่างต่อเนื่อง มีตลาดรองรับผลผลิตแน่นอน และได้รับการประกันราคาจากภาครัฐ รวมทั้งพ่อค้าชาวไทยยังสนับสนุนเงินมาลงทุน และปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ เป็นต้น อีกทั้งยังมีการแบ่งปันความเสี่ยงระหว่างเกษตรกรชาวลาวยและผู้รับซื้อชาวไทย ซึ่งเมื่อเกษตรกรประสบปัญหาขาดทุนมาก ๆ ผู้ซื้อก็จะช่วยเหลือในการรับซื้อในราคาที่สูงขึ้นมาเพื่อไม่ให้ขาดทุนทั้งสองฝ่าย จากข้อมูลสำรวจระดับครัวเรือน เกษตรกรมีการแบ่งรับความเสี่ยงร่วมกันกับผู้ซื้อชาวไทยมากกว่า 50% จากผู้ให้ข้อมูล 100 ราย

แนวทางที่สอง คือ แนวทางวิพากษ์ระบบเกษตรพันธะสัญญาที่สร้างความไม่เป็นธรรม ตัวอย่างเช่น งานวิจัยไทยบ้านเกษตรพันธะสัญญา (2554) และงานของนิยมนสินธุ์ พลอยกันหา และคณะ (2557) ซึ่งงานวิจัยไทยบ้านเกษตรพันธะสัญญา (2554) ได้ศึกษาการเลี้ยงปลาในกระชังของผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านกอก จังหวัดมหาสารคาม จากการศึกษาพบว่า ทุกกระบวนการผลิตของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังถูกผลักให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการเลี้ยงทุกช่วง เช่น ช่วงเตรียมการเลี้ยง เกษตรกรจะต้องไปยืมเงินทุนกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) หรือกู้เงินนอกระบบเพื่อมาสร้างกระชังเลี้ยงปลา และนำเงินวางมัดจำไว้เพื่อเป็นการประกันความเสี่ยงในการเลี้ยงปลาให้กับบริษัท จากนั้นทางบริษัทจะจัดหาพันธุ์ปลาอาหารปลา ยา และเวชภัณฑ์ให้เกษตรกรผู้เลี้ยงปลา ช่วงจับปลาทางบริษัทจะส่งคนมาจับปลาและออกบิลที่เกษตรกรขายปลาได้เพื่อนำไปแลกเงินสดกับทางบริษัท โดยบริษัทจะหักหนี้สินในส่วนต่าง ๆ ที่สำรองจ่ายก่อน เกษตรกรก็จะได้รับยอดเงินที่เหลือจากการหักหนี้สินออกหมดแล้ว แต่ถ้ารายได้จากขายปลาไม่พอกับหนี้สินที่ค้างทางบริษัทก็จะหักเงินที่เกษตรกรนำมาวางประกันไว้บางส่วน หรือบางรายโดนหักเงินประกันทั้งหมด (คณะนักวิจัยไทยบ้านเกษตรพันธะสัญญา, 2554)

ขณะที่งานของนิยามสินธุ์ พลอยกันหา และคณะ (2557) ศึกษาความไม่เป็นธรรมในระบบเกษตรพันธะสัญญาและแสวงหารูปแบบการเลี้ยงปลาที่เป็นธรรม กรณีศึกษา บ้านน้ำจ้อย ตำบลเลิงใต้ อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม โดยมุ่งศึกษาระบบความสัมพันธ์ในการเลี้ยงปลา กระทั่งระหว่างเกษตรกรและบริษัท รูปแบบการจัดการเลี้ยงปลาในกระชัง ศักยภาพและปัญหาในการเลี้ยงปลา และรูปแบบการจัดการเลี้ยงปลาในกระชังเพื่อสร้างความเป็นธรรมกับเกษตรกร ซึ่งผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรไม่ได้รับความเป็นธรรมตั้งแต่การทำสัญญากับบริษัทตลอดจนถึงกระบวนการผลิต เกษตรกรจะต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตเกือบทุกกระบวนการกับทางบริษัท เช่น ลูกปลา อาหาร และยา เกษตรกรไม่สามารถกำหนดคุณภาพของปัจจัยการผลิตได้ และเกษตรกรยังต้องแบกรับความเสี่ยงในการเลี้ยงปลากระชังฝ่ายเดียว (นิยามสินธุ์ พลอยกันหา และคณะ, 2557)

แนวทางที่สาม คือ แนวทางการต่อรองของเกษตรกรภายใต้เกษตรพันธะสัญญาเพื่อสร้างทางเลือกให้แก่เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชัง ตัวอย่างเช่น งานของชัชรินทร์ ชัยดี (2557) โดยงานของชัชรินทร์ ชัยดี (2557) สนใจศึกษาระบบเกษตรพันธะสัญญา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และกลยุทธการต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิด จังหวัดลพบุรี จากการศึกษาพบว่าการเปลี่ยนแปลงนโยบายภาครัฐที่มุ่งเน้นให้มีการผลิตสินค้าเพื่อส่งออก ส่งผลให้เกษตรกรมีการเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์มากขึ้น รวมถึงกำหนดนโยบายการพัฒนาภาคเกษตรที่กำหนดให้มีความสอดคล้องกับความต้องการของตลาดโลก และผลักดันให้จังหวัดลพบุรีกลายเป็นศูนย์กลางการพัฒนาอุตสาหกรรมไก่เนื้อในประเทศ ผลักให้ชุมชนท้ายตลาดจังหวัดลพบุรีเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตของเกษตรกร ซึ่งสามารถแบ่งออก 3 ช่วงสำคัญ คือ ช่วงแรก เกษตรกรปรับเปลี่ยนการผลิตโดยการสร้างโรงเรือนเลี้ยงไก่เนื้อบนบ่อปลา ช่วงที่สอง เกษตรกรเริ่มเข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญาโดยการเลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบเปิดบนบ่อปลา และช่วงที่สาม เกษตรกรเปลี่ยนรูปแบบการเลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิดบนบ่อปลาบริษัทธุรกิจ การเกษตรเข้ามาส่งเสริมรูปแบบการผลิตโดยใช้วิธีการสะสมทุนจากแรงงานเกษตรกร เช่น การสร้างจูงใจเพื่อให้เกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญา การสร้างช่องทางขนส่งที่รวดเร็วและสร้างข้อเสนอให้เกษตรกรปรับปรุงโรงเรือนให้มีขนาดรองรับจำนวนไก่เนื้อมากขึ้น และการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับเกษตรกรโดยการผ่อนผันการชำระหนี้สินของเกษตรกรเมื่อเผชิญปัญหาขาดทุน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตส่งผลให้เกษตรกรต้องเผชิญปัญหา และแบกรับความเสี่ยงในการเลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิดบนบ่อปลาภายใต้ระบบพันธะสัญญา เกษตรกรได้มีการพัฒนากลยุทธการสู้ต่อรองในชีวิตประจำวันเพื่อการดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อ โดยสามารถแบ่งการต่อรองได้ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นการต่อสู้ต่อรองอย่างเปิดเผยโดยการเข้าไปเจรจากับทางบริษัท และใช้วิธีการเล่าเรื่องราวชีวิตผ่านคำกลอนและบทเพลงพื้นบ้านเพื่อให้สังคมได้รับรู้ในสถานปัญหาต่างๆ ลักษณะที่สอง เป็นการต่อรองโดยไม่เปิดเผยของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในชุมชนท้ายตลาด โดยใช้

วิธีการยอมรับมาตรฐานจากรัฐและบริษัทแต่ไม่ปฏิบัติตามทุกขั้นตอน โดยมีการนำองค์ความรู้จากประสบการณ์มาใช้ในการเลี้ยงไก่เนื้อ การสร้างทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลายเพื่อสลับระหว่างการทำการผลิตและการหยุดทำการผลิตไก่เนื้อ (ชัชรินทร์ ชัยดี, 2557)

จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งสามแนวทางสามารถสรุปได้ว่า แนวทางแรกมุ่งศึกษาพันธะสัญญาที่เกษตรกรสามารถดำเนินการผลิตไปได้อย่างต่อเนื่อง แนวทางที่สองมุ่งศึกษาความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นในระบบพันธะสัญญา และแนวทางที่สามมุ่งศึกษาการต่อรองของเกษตรกรเพื่อสร้างทางเลือกในระบบเกษตรพันธะสัญญา ซึ่งงานศึกษาที่ผ่านมายังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการพิจารณาทุนทางสังคมเพื่อสร้างยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญา ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้เข้าใจเงื่อนไขของเกษตรกรเลือกที่จะเข้ามาในระบบเกษตรพันธะสัญญา และเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรต้องตัดสินใจออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาเพื่อทำการผลิตในรูปแบบอิสระ ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ และแนวคิดทุนทางสังคมเข้ามาช่วยอธิบายให้เห็นเงื่อนไข การตัดสินใจ และการพิจารณาทุนของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาเพื่อสร้างทางเลือกโดยทำการผลิตแบบอิสระเพื่อลดการแบกรับความเสี่ยง

1.5.2 การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรายย่อย

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรายย่อย ผู้วิจัยได้ศึกษางานของอรรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2559) จากหนังสือลืมหูลืมตาจาก “ชานา”สู่“ผู้ประกอบการ” พบว่า ช่วงปี พ.ศ. 2540 สังคมชานาได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตไปสู่สังคมผู้ประกอบการในชนบท โดยมีรูปแบบการผลิตที่เน้นขายให้กับตลาดผ่านพ่อค้าคนกลาง มีการจ้างแรงงานในกระบวนการผลิต และการแปรรูป ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการผลิตมีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

อรรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2559) ได้นิยามความหมายผู้ประกอบการ โดยชี้ให้เห็นว่าผู้ประกอบการเป็นบุคคลที่มีบทบาทในกระบวนการผลิตมากกว่าหนึ่งบทบาท มีความสามารถเชื่อมโยงทรัพยากรในพื้นที่ให้เกิดการผลิตใหม่ด้านการเกษตร ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดที่หลากหลาย มีการจัดการผลกำไรและการขาดทุน กระบวนการกลายเป็นผู้ประกอบการมีแรงจูงใจสำคัญคือ ผลกำไร และผลจากกระบวนการผลิตที่ดำเนินมานานนับ 20 ปี เป็นพลังบีบให้เกษตรกรเกิดการพัฒนาและต่อยอดบนฐานความรู้เดิมของตนเอง

ลักษณะการผลิตของเกษตรกรในฐานะผู้ประกอบการจะมีความแตกต่างจากเกษตรกรในฐานะชานา โดยการผลิตของเกษตรกรในฐานะชานา จะมีลักษณะการทำกิจกรรมด้านเศรษฐกิจที่ไม่มีความหลากหลาย มีรูปแบบการผลิตลักษณะเดิม มีการร่วมมือทำกิจกรรมในรูปแบบเดิมที่ไม่มีผลทางเศรษฐกิจ และยังมีการตัดสินใจในการผลิตตามปัจจัยจากภายนอกที่เข้ามากระตุ้น ขณะที่เกษตรกรใน

ฐานะผู้ประกอบการ จะมีเครือข่ายที่ช่วยสนับสนุนให้เกิดการหมุนเวียนและใช้ทรัพยากรภายใน เครือข่ายทำให้เกิดสิ่งใหม่ มีการขยายเครือข่าย มีอิสระจากปัจจัยการกระตุ้นราคาจากรัฐ เนื่องจากมีตลาดที่หลากหลาย นอกจากนั้นเกษตรกรในฐานะผู้ประกอบการยังมีปัจจัยภายนอก สนับสนุนเกี่ยวกับการคมนาคมขนส่งสินค้า การท่องเที่ยว และการแปรรูปสินค้า ทำให้เกิดกิจกรรม ความร่วมมือที่มีผลทางเศรษฐกิจ (กฤตภัค งามวาสินนท์, 2559 อ้างใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559)

ขณะเดียวกัน กฤตภัค งามวาสินนท์ (2559) ยังชี้ให้เห็นว่า ผู้ประกอบการในชนบทได้มีการสร้างเครือข่ายแนวระนาบระหว่างผู้ประกอบการด้วยกันและระหว่างคนในชุมชนที่มีส่วนร่วมใน กระบวนการผลิต ซึ่งเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ในกระบวนการผลิต อาทิเช่น ความสัมพันธ์ ระหว่างผู้ประกอบการนา แรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร เจ้าของรถไถ เจ้าของรถเกี่ยว เจ้าของร้านค้าขายวัสดุ เครื่องมือการเกษตร โรงสี และเพื่อนบ้านผู้ร่วมจัดการนา นอกจากนั้นยังมีการรวมตัวของ เครือข่ายแรงงานหรือเครือข่ายรับเหมาตามสัญญาสร้างระบบสวัสดิการการออมภายในกลุ่ม และมีการร่วมกันแสวงหาตลาดรูปแบบใหม่ (กฤตภัค งามวาสินนท์, 2559 อ้างใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559)

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การกลายเป็นผู้ประกอบการเกิด จากผลกำไร และผลกระบวนการผลิตที่มีการสั่งสมมานานนับ 20 ปี บังคับให้เกษตรกรต้องพัฒนาและ ต่อ ยอดความรู้พื้นฐานของตนเอง เป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้เกิดการปรับตัวในระบบการผลิตที่ เกษตรกรเผชิญ โดยการผลิตของเกษตรกรในฐานะผู้ประกอบการเน้นไปที่การสร้างเครือข่ายเพื่อ สนับสนุนให้เกิดการหมุนเวียนและใช้ทรัพยากรภายในเครือข่ายทำให้เกิดสิ่งใหม่ และมีปัจจัย ภายนอกสนับสนุนเกี่ยวกับการคมนาคมขนส่งสินค้า การท่องเที่ยว และการแปรรูปสินค้า ทำให้เกิด กิจกรรมความร่วมมือที่มีผลทางเศรษฐกิจ ซึ่งงานศึกษาข้างต้นมีความคล้ายคลึงกับสถานการณ์การ ผลิตที่เกิดขึ้นในพื้นที่เป้าหมายของผู้วิจัย ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยจะนำมาวิเคราะห์ให้เข้าใจถึง วิถีชีวิตของเกษตรกรที่ตัดสินใจเข้าและออกจากการผลิตในระบบเกษตรพันธะสัญญา

1.6 ทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

การศึกษายุทธศาสตร์การค้ารายชีพของเกษตรกรภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยง ปลากระชังในลุ่มน้ำชีให้ความสำคัญกับเงื่อนไขของเกษตรกรที่เข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญาและออก จากระบบเกษตรพันธะสัญญา รวมถึงยุทธศาสตร์การค้ารายชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำ ชี ผู้วิจัยเลือกศึกษาแนวคิดยุทธศาสตร์การค้ารายชีพ และแนวคิดทุนทางสังคมมาช่วยอธิบาย ดังนี้

1.6.1 แนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ

แนวคิดการดำรงชีพได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีสายพิงพา โดยการนำแนวคิดผู้กระทำการเข้ามาศึกษาความสัมพันธ์อันซับซ้อนจากผลการพัฒนาและการปรับตัวของชาวนา และได้มีการอธิบายเศรษฐกิจนอกระบบตลาดที่จะทำให้ชาวบ้านอยู่รอด โดยมีลักษณะเป็นแนวคิดทางเลือกของเกษตรกรในชนบท (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554)

แนวคิดการดำรงชีพเกิดขึ้นเมื่อทศวรรษที่ 1950-1980 หลังจากประเทศมหาอำนาจมีการปฏิวัติสังคมนิยมสู่สังคมอุตสาหกรรม ระบบทุนนิยมได้แพร่กระจายเข้าไปในประเทศกำลังพัฒนา ทำให้ประเทศกำลังพัฒนามุ่งเน้นในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจโดยมีการกำหนดแผนพัฒนาและโครงการบูรณะอย่างต่อเนื่อง และเกิดการปรับเปลี่ยนการผลิตของเกษตรกรจากที่มีการผลิตขนาดเล็กในครัวเรือนได้เปลี่ยนมาผลิตระบบฟาร์มขนาดใหญ่ ทำให้เกษตรกรกลายเป็นแรงงานในระบบเกษตรกรรม

ต่อมาช่วงปลายคริสต์ทศวรรษ 1990 เกิดการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการดำรงชีพ โดยมุ่งเน้นอธิบายลักษณะการปรับตัวเพื่อความอยู่ของสังคมชนบท แตกต่างจากนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มองความจนเกิดจากการไม่มีรายได้ นโยบายการพัฒนาจึงมุ่งเน้นการสร้างรายได้ในรูปตัวเงินในภาคชนบท ทำให้เกิดความล้มเหลวในการพัฒนาและผลักดันให้สังคมชนบทเข้าสู่ระบบหนี้สินอย่างต่อเนื่อง (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554)

มโนทัศน์การดำรงชีพได้ปฏิเสธแนวคิดเกี่ยวกับรายได้เชิงเงินตราและแนวความคิดของความยากจนที่เกิดจากการขาดรายได้ แต่ได้ให้ความสำคัญกับการเข้าถึงทุนและทรัพยากร การเข้าถึงสิทธิ์ การเป็นเจ้าของ และสิทธิ์จัดการทรัพยากรในครัวเรือนที่มีผลทำให้เกิดความยากจน ซึ่งการปรับตัวของคนในชนบทไม่ได้มองเพียงการสร้างรายได้จากตัวเงิน แต่มองถึงความหลากหลายที่ทำให้เกิดความอยู่ดีกินดีของครอบครัว และความสัมพันธ์ในเชิงการแลกเปลี่ยนของแต่ละครัวเรือน (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554)

หลังทศวรรษ 1990 ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2554) ได้ระบุว่า แนวคิดการดำรงชีพถูกนำมาอธิบายสังคมเกษตรกรรม ประเด็นแรก อธิบายความซับซ้อนที่เกิดขึ้นในสังคมเกษตรกรรมซึ่งระบบทุนนิยมได้ใช้รูปแบบการสะสมทุนโดยการจ้างงานแบบพันธะสัญญา และการจ้างงานนอกโรงงาน ประเด็นที่สอง อธิบายสังคมเกษตรกรรมมีการปรับตัวโดยการสร้างกลไกขนาดเล็กในการต่อรองโดยการปรับใช้ทรัพยากร และสถาบันทางสังคม (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554)

สำหรับความคิดหลักของแนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพมีพื้นฐานมาจากความสนใจนियามการดำรงชีพ หมายถึง วิถีชีวิต การยังชีพ และความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งคาร์ล โพลานยี ใช้แนวคิดการดำรงชีพทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจและสังคม โดยกล่าวถึงการดำรงชีพที่ต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเงื่อนไขทางวัตถุของ

ตัวบุคคลและสังคมรอบข้าง ซึ่งร่วมกันทำหน้าที่ตามบทบาทเพื่อตอบสนองความต้องการโดยการแปรรูปให้เป็นผลผลิตที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ ไม่ว่าจะมนุษย์จะกระทำใด ๆ จะต้องมีการตัดสินใจที่ไม่ได้ทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนบุคคลแต่เป็นการกระทำที่เกิดจากความสัมพันธ์ในสังคม การเมือง วัฒนธรรม และความเชื่อทางศาสนา จากนั้นโพลานยี ได้เสนอว่า การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจและสังคม มุ่งให้ความสำคัญกับมนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยมองระบบเศรษฐกิจให้กว้างขึ้นที่ไม่ใช่เพียงตัวเงินตราเพียงอย่างเดียว แต่มีความสัมพันธ์กับสังคม วัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน เนื่องจากมนุษย์จะต้องพึ่งพาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและสังคมรอบข้างเพื่อความอยู่รอดของการดำรงชีพ ซึ่งแนวคิดเศรษฐกิจเชิงแก่นสาร ได้ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์มีการดำรงชีพที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติผ่านกระบวนการเชิงสถาบันที่เป็นหน่วยในการจัดระเบียบแบบแผนให้เกิดการผลิตที่สามารถตอบสนองความต้องการในชีวิตประจำวันได้ โดยมีกลไกเข้ามามีบทบาทในการกำหนดกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนสินค้า ซึ่งถูกควบคุมด้วยกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่สร้างความเป็นธรรมผ่านสถาบันต่าง ๆ มี 3 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบแรก การแลกเปลี่ยนต่างตอบแทน เกิดจากความคิดที่เสมอภาคผ่านระบบความสัมพันธ์ มีกระบวนการแลกเปลี่ยนที่ไม่มีกฎหมายลายลักษณ์อักษรกำหนดไว้ ซึ่งการแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นจาก 2 ฝ่าย ที่มีสภาพทางสังคมต่างกันในระดับครอบครัวและชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ มีการรักษาความสัมพันธ์ทั้ง 2 ฝ่าย ซึ่งถือเป็นวัฒนธรรมในการแลกเปลี่ยน รูปแบบที่สอง การกระจายซ้ำ มีความคิดของการแลกเปลี่ยนผลผลิต แรงงาน เงินตรา สินค้า ซึ่งถูกกระจายด้วยพันธะทางสังคม โดยมีศูนย์กลางอำนาจทำหน้าที่ควบคุม รวบรวม และแบ่งปัน เพื่อให้เกิดการสะสมทุนไว้ใช้ในยามจำเป็น รูปแบบที่สาม การแลกเปลี่ยนและตลาด มีการเคลื่อนไหวของสินค้าเพื่อให้ได้ผลประโยชน์ที่ตกลงกันทั้ง 2 ฝ่าย โดยมีการต่อรองราคาจากการกำหนดราคาเองของตลาด (คาร์ล โพลานยี, 1994 อ้างใน กนกวรรณ มะโนรัมย์, 2556)

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพ จึงหมายถึง แนวทางหรือแผนที่เป็นทางเลือกของคนจนในการรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ซึ่งประกอบด้วยการลงทุนเพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคง สร้างการหมุนเวียนของรายได้ในการผลิต และการทดแทนทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมสภาพด้วยการทดแทนทุนกายภาพ เช่น การทดแทนแรงงานในภาคการผลิตด้วยวิธีการส่งเงินกลับบ้าน รวมถึงการจำหน่ายทุนที่มีอยู่ออกไปเพื่อชดเชยปัญหาการบริโภคที่ไม่เพียงพอ เช่น การขายที่ดินเพื่อนำเงินมาลงทุน การยอมสละโอกาสบางอย่างของสมาชิกในครอบครัวเพื่อช่วยแก้ไขสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้น ฉะนั้นการสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพเป็นอีกหนึ่งยุทธศาสตร์ของการดำรงชีพ ซึ่งประกอบด้วย การประกอบอาชีพที่หลากหลายของคนในเมืองและชนบท การประกอบอาชีพตามความถนัดและโอกาสของบุคคลที่ไม่จำเป็นต้องประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักซึ่งสมาชิกในครัวเรือนสามารถประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรเป็นรายได้หลักได้ ขึ้นอยู่กับ

ทักษะของสมาชิกในครัวเรือนที่มีความแตกต่างกันตามฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวนั้น ๆ (ปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2554)

ตัวอย่างการศึกษาโดยใช้แนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ คือ งานศึกษาของมนต์ชัย ผ่องศิริ (2558) ศึกษาไทยพลัดถิ่นคืนถิ่นกับยุทธศาสตร์การดำรงชีพอย่างยั่งยืน โดยมุ่งศึกษา ยุทธศาสตร์การดำรงชีพโดยมองทางเลือกในการใช้ทุน 5 ประการ ตามกรอบแนวคิดการดำรงชีพ อย่างยั่งยืนที่เสนอโดย DFID (1999) ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนธรรมชาติ ทุน ภายภาพ และทุนการเงิน เข้ามาอธิบายกรณีไทยพลัดถิ่นคืนถิ่นที่มีสถานะเป็นคนไร้รัฐและไร้สัญชาติ ทำให้เกิดข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากรและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อดำรงชีพ โดยมี กลุ่มเป้าหมาย 8 กลุ่ม ที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และจังหวัดระนอง ได้แก่ พื้นที่คุ้มบ้านไร่ อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และบ้านหาดหิน อำเภอเมือง จังหวัดระนอง (มนต์ชัย ผ่องศิริ, 2558)

งานศึกษาของมนต์ชัย ผ่องศิริ (2558) พบว่า การอพยพเข้ามาฝั่งไทยของกลุ่มไทย พลัดถิ่นคืนถิ่นมีการเลือกใช้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพแตกต่างจากเดิม ซึ่งในช่วงที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดิม สามารถใช้ทุนได้อย่างไม่จำกัด เช่น ทุนธรรมชาติที่นำมาสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย เมื่ออพยพเข้ามาอยู่ ในฝั่งไทยมีข้อจำกัดมากมายในการเข้าถึงทุนต่าง ๆ จึงทำให้ขาดการเข้าถึงทุนมนุษย์เกือบทุกด้าน เช่น ด้านสุขภาพ ด้านการศึกษา รวมทั้งมีข้อจำกัดในเรื่องการเดินทาง การประกอบอาชีพ การศึกษาต่อ ซึ่งมีเพียงที่อยู่อาศัยแต่ไม่มีที่ดินทำกิน เนื่องจากอาศัยอยู่ในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติจึงทำให้มี ข้อจำกัดในการเข้าถึงทุนธรรมชาติ ไทยพลัดถิ่นคืนถิ่นจึงต้องเลือกใช้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพที่ แตกต่างไปจากเดิมภายใต้ทักษะ ความรู้ ความถนัดของ แต่ละคน การสร้างทางเลือกของไทยพลัดถิ่น คืนถิ่นเป็นการทำเพียงความอยู่รอด ดังนั้นจึงทำให้ไทยพลัดถิ่นคืนถิ่นเกิดการรวมกลุ่มเครือข่ายเพื่อ เรียกร้องคืนสัญชาติไทย หรือเป็นกระบวนการสะสมทุนการเมืองในยุทธศาสตร์การดำรงชีพ (มนต์ชัย ผ่องศิริ, 2558)

1.6.2 แนวคิดทุนทางสังคม

คริสต์ศตวรรษ 1984 ปีแอร์ บูดีเยอร์ นำคำว่า social capital มาใช้ในงานเขียน หนังสือ Distinction ซึ่งในความเข้าใจทุนทางสังคมของปีแอร์ บูดีเยอร์ มองสังคมเป็นสนามของความสัมพันธ์ที่มีมิติหลากหลาย ไม่ใช่เป็นทุนทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว แต่มีความเชื่อมโยงกับทุน ทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์เข้าไปด้วย ซึ่งทุนทั้งหมดสามารถนำมาแปรรูปและ เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของแต่ละทุน เช่น ทุนเศรษฐกิจสามารถแปรเป็นทุนทางสังคมได้ รูปแบบ ของทุนจึงช่วยให้สามารถปรับเปลี่ยนและขยายตัวได้ในสนามต่างๆโดยการสร้างกลยุทธ์เข้ามาช่วย โดยรูปแบบของทุนต่างๆจะมองตัวคนว่าเป็นผู้กระทำการหรือกระทำเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ

บูดีเยอร์ มองทุนทางสังคมวางบนฐานความสัมพันธ์ที่ช่วยเสริมความสามารถให้กับผู้กระทำการดำเนินกิจกรรมของตนเอง และให้ความสำคัญกับตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของแต่ละคน ซึ่งทุกคนมักสร้างความชอบธรรมผ่านทุนทางสัญลักษณ์ ดังนั้น ทุนทางสังคมจึงกลายเป็นทรัพยากรที่ช่วยให้ผู้คนสามารถต่อสู้เพื่อปรับเปลี่ยนไปในสนามต่างๆที่มีความหลากหลาย (ปีแอร์ บูดีเยอร์, อังโน อานันท์ กาญจนพันธ์, 2559)

ปัจจุบันคนมักจะมองทุนทางสังคมควบคู่ไปกับความไว้วางใจที่เป็นหัวใจของสังคม อย่างเช่น มาร์ค กราโนเวตเตอร์ และ คาร์ล โพลานยี ที่บอกความคิดร่วมกัน โดยบูดีเยอร์ มองในมุมที่แตกต่างออกไปว่า ความไว้วางใจไม่ใช่สิ่งสำคัญแต่จะเป็นตัวสร้างปัญหามากกว่าความมองเรื่องนี้อย่างระมัดระวัง (ปีแอร์ บูดีเยอร์, อังโน อานันท์ กาญจนพันธ์, 2559)

จากบทความ “สังคมวิทยาว่าด้วยทุนทางสังคม : จากแนวคิดเรื่องทุนสู่พลังงานสังคม” โดย บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2551) ได้นำแนวคิดทุนทางสังคมของปีแอร์ บูดีเยอร์ เข้ามาช่วยอธิบายโดยมุ่งทบทวนบทบาทสังคมวิทยาในการศึกษาวิจัยประเด็นเรื่องทุนสังคม โดยอธิบายว่า นักคิดตะวันตกจะมองทุนทางสังคมในแง่คุณสมบัติโครงสร้าง ซึ่งแตกต่างจากบูดีเยอร์ มองว่า สังคมประกอบด้วยพื้นที่ทางสังคมที่มีความทับซ้อนอยู่ เช่น ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสังคม เป็นตัวบ่งบอกและกำหนดบทบาทของผู้กระทำการในพื้นที่ทางสังคมต่าง ๆ ซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีแบบแผนเฉพาะที่ขึ้นอยู่กับสัดส่วนความสำคัญของทุนที่มีอยู่ในพื้นที่

ขณะที่สรุปผลการสัมมนาวิชาการเรื่อง ทุนทางสังคม : มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ โดย บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2546) ได้พูดถึงประเด็นการก่อเกิด การผลิตซ้ำ และการขยายตัว ทุนทางสังคมในชนบทอีสาน ได้สรุปผลการศึกษาให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างรวดเร็วทำให้ระบบตลาดและนโยบายรัฐเข้ามาควบคุมประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ และวัดในชนบทอีสาน ซึ่งได้แยกสิ่งเหล่านี้ออกจากวิถีชีวิตของชาวบ้านในชนบท ถึงแม้ยังมีการปฏิบัติแต่ชาวบ้านให้ความสำคัญลดน้อยลงเพื่อปรับให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในสังคมปัจจุบัน ซึ่งในผลการการศึกษาการก่อเกิด การผลิตซ้ำ และการขยายตัวทุนทางสังคมในชนบทอีสาน ทำให้เห็นบทบาทภาครัฐและเอกชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำให้เกิดการรวมกลุ่มหรือองค์กรขึ้นมาเพื่อให้ชุมชนมีเป้าหมายไปในทิศทางเดียวกัน และร่วมกันขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ในแนวราบเพื่อให้เกิดแรงพลังในการขับเคลื่อนไปสู่การเข้าถึงทรัพยากรและเกิดการแลกเปลี่ยนทรัพยากรอื่นๆภายนอกชุมชน (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546)

จากการทบทวนแนวคิดทฤษฎีดังกล่าว ผู้วิจัยใช้แนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพมาช่วยในการอธิบายการดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังที่ทำการผลิตทั้งในระบบพันธะสัญญาและไม่ได้อยู่ในระบบพันธะสัญญา โดยศึกษาการปรับตัว การตัดสินใจ และการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของเกษตรกรในการทำการผลิตเพื่อยังชีพ รวมถึงอธิบายให้เห็นความซับซ้อนใน

การดำรงชีพของเกษตรกรที่มีการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ รอบข้าง ซึ่งเป็นปัจจัยหลักที่มีผลต่อการผลิตของเกษตรกรในชีวิตประจำวันเพื่อให้สามารถอยู่รอดและตอบสนองต่อความต้องการได้ นอกจากนี้ผู้วิจัยนำแนวคิดทุนทางสังคมมาช่วยในการอธิบายทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคม เช่น เครือข่าย ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการผลิต ซึ่งเป็นสิ่งที่กำหนดบทบาทให้เกษตรกรกระทำกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงการพิจารณาทุนทางสังคมที่มีอยู่ไปใช้ประโยชน์ในกระบวนการผลิตให้มีความหลากหลายและเป็นแรงพลังที่ทำให้เกษตรกรสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากทุนอื่น ๆ ได้

1.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถสร้างกรอบแนวคิดเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

ประเด็นที่หนึ่ง เป็นการอธิบายให้เห็นเงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญาและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา โดยอธิบายให้เห็นพัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในประเทศไทยและลุ่มน้ำชี และอธิบายในกรณีบ้านดินดำ ว่า ระบบดังกล่าวมีกี่ระบบ แต่ละระบบมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างไร เช่น เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชัง บริษัท คนรับซื้อ ตลาด รวมถึงเงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญา ปัญหาที่เกษตรกรเผชิญในระบบ และเงื่อนไขการออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา

ประเด็นที่สอง เป็นการอธิบายให้เห็นถึงวิถีชีวิตของเกษตรกรหลังจากตัดสินใจออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชัง และเงื่อนไขต่าง ๆ ได้แก่ วิธีคิดเกี่ยวกับการผลิตทางเศรษฐกิจของเกษตรกร การพิจารณาทุนที่นำมาสร้างกลยุทธ์เพื่อต่อรองและสร้างทางเลือกเพื่อลดความเสี่ยง โดยใช้แนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ และแนวคิดทุนทางสังคมมาช่วยอธิบาย

1.8 วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะใช้วิธีการเก็บข้อมูลดังนี้

การวิจัยเอกสาร (documentary research) ที่เกี่ยวข้อง โดยการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับนโยบายที่เกี่ยวข้องกับเกษตรพันธะสัญญา

การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (participant observation) โดยผู้วิจัยเข้าไปร่วมสังเกตการณ์ วิถีชีวิตประจำวันของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชัง การทำการผลิตของเกษตรกร และการเจรจาต่อรองระหว่างเกษตรกร คนจับปลา คนรับซื้อปลา

การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) โดยผู้วิจัยสัมภาษณ์บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องของประเด็นที่ศึกษา เช่น เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชัง และองค์กรภายนอกที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อให้ทราบถึงระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชัง วิถีชีวิตของ

เกษตรกรที่ยังทำการผลิตในระบบเกษตรพันธะสัญญา และวิถีชีวิตของเกษตรกรหลังจากตัดสินใจออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชัง รวมถึงการพิจารณาทุนของเกษตรกรที่นำมาสร้างกลยุทธ์เพื่อต่อรอง และการสร้างทางเลือกเพื่อลดความเสี่ยง

1.9 การนำเสนอผลการวิจัย

บทที่ 1 บทนำ โดยกล่าวถึงภูมิหลัง ความมุ่งหมาย คำถามในการวิจัย ขอบเขตการศึกษา ค้นคว้า ทบทวนวรรณกรรมและแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง กรอบแนวคิดในการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย การนำเสนอผลการวิจัย นิยามศัพท์เฉพาะ และบรรณานุกรม

บทที่ 2 เป็นการอธิบายบริบทชุมชน โดยอธิบายให้เห็น สภาพพื้นที่ ประวัติการตั้งถิ่นฐาน ประชากร ศาสนาและความเชื่อ สภาพเศรษฐกิจ และบริบททางเศรษฐกิจของชุมชนและกลุ่มคนที่เข้าสู่การผลิตในระบบเกษตรพันธะสัญญา

บทที่ 3 เป็นการอธิบายเงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญาและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา โดยอธิบายให้เห็นพัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในประเทศไทยและลุ่มน้ำชี และอธิบายในกรณีบ้านดินดำ ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชัง บริษัท คนรับซื้อ และตลาด รวมถึงเงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญา ปัญหาที่เกษตรกรเผชิญในระบบ และเงื่อนไขการออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา

บทที่ 4 เป็นการอธิบายยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี โดยอธิบายให้เห็นวิถีชีวิตของเกษตรกรหลังจากตัดสินใจออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชัง รวมถึงวิถีคิดเกี่ยวกับการผลิตทางเศรษฐกิจของเกษตรกร การพิจารณาทุนที่มีมาใช้เพื่อสร้างทางเลือกในการดำรงชีพ

บทที่ 5 บทเรียนของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังภายใต้เงื่อนไขการผลิตแบบอิสระ

บทที่ 6 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

1.10 นิยามศัพท์เฉพาะ

การเลี้ยงปลาแบบอิสระ หมายถึง การเลี้ยงปลาที่ไม่มีการทำสัญญากับคู่สัญญา เช่น บริษัทเอกชน โดยเกษตรกรจะเป็นผู้จัดการปัจจัยการผลิต และตลาดด้วยตนเองทั้งหมด

การเลี้ยงปลาในระบบพันธะสัญญา หมายถึง การเลี้ยงปลาที่มีการสร้างข้อตกลงกับคู่สัญญา เช่น บริษัทเอกชน โดยเกษตรกรจะต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดในสัญญานั้น

บทที่ 2 บริบทชุมชน

2.1 สภาพพื้นที่

สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่บ้านดินดำ ตำบลเก็ง อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม มีทรัพยากรหลายแหล่งที่มีความสัมพันธ์กับเกษตรกรในบ้านดินดำ เช่น ทรัพยากรป่า เกษตรกรมักจะเข้าไปใช้ประโยชน์เพื่อหาเห็ด ไข่มดแดง กระจปอม มันแขง มาบริโภคในครัวเรือนและสร้างรายได้ให้ตนเอง และทรัพยากรน้ำ ได้แก่ แม่น้ำชีเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญที่เกษตรกรมักจะเข้าไปใช้ประโยชน์ เช่น วังดินดำ ใช้ประโยชน์เพื่อหาปลาธรรมชาติ เช่น ปลาคัง ปลาเทโพ ปลากระทิง ปลานาง ปลายอน ปลารากกล้วย หนองกุดชีใหม่ใช้ประโยชน์ในการทำพืชผักและสัตว์น้ำ เช่น ผักบุ้ง บัว ปู แมงดา และบริเวณรอบๆหนองกุดชีใหม่มีเกษตรกร 25 รายเข้าไปใช้ประโยชน์ในการทำนาปี ส่วนแม่น้ำชีฝั่งทำข้างและฝั่งทำวัด เกษตรกรจะใช้ประโยชน์เพื่อเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ เช่น ปลานิลในกระชัง และหนองกุดอ้อมมีพื้นที่อยู่ติดวัดบ้านดินดำมีเกษตรกร 5 รายใช้ประโยชน์ในการทำเกษตร เช่น ปลูกผัก และเลี้ยงหมู 1 ราย เมื่อถึงช่วงฤดูฝนปริมาณน้ำในแม่น้ำชีจะเพิ่มสูงขึ้นจนล้นฝั่งทำให้บ้านเรือนและพื้นที่ทางการเกษตรรวมถึงการเลี้ยงกระชังได้รับผลกระทบ

ภาพประกอบที่ 1 ภาพแสดงแผนที่ที่ตั้งบ้านดินดำ ตำบลเก็ง อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม

2.2 ประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ช่วงปี พ.ศ.2444 เป็นต้นมา ชาวบ้านจากบ้านหัวขัว อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม และชาวบ้านที่อาศัยในพื้นที่ใกล้เคียงวัดชัยภูมิตำบตลาด จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 3 คน ได้อพยพมาจับจองและปรับเปลี่ยนพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำชีพื้นที่ของบ้านดินดำเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย เนื่องจากบ้านดินดำเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ติดกับแม่น้ำชี มีลักษณะดินร่วนซุยเหมาะแก่การเพาะปลูก ในช่วงแรกชาวบ้านประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก และมีการทำสวนปลูกพืชผักสวนครัว รวมถึงทำการประมงโดยการลงไปหาปลาในแม่น้ำชีเพื่อบริโภคในครัวเรือนและนำไปขายที่ตลาดริมทางบ้านดินดำเพื่อสร้างรายได้ และเมื่อถึงช่วงเก็บเกี่ยวผลผลิตทางชาวบ้านจะหาบผลผลิตที่ปลูกไว้บริเวณริมชีไปขายในหมู่บ้านและตลาดในตัวจังหวัด

2.3 ประชากร

บ้านดินดำเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่มีประชากรแฝงเข้ามาอยู่อาศัยทั้งเช่าอาหารห้องพัก ซื้อที่ดินตั้งบ้านเรือน และประกอบกิจการห้างสรรพสินค้าและร้านอาหารบ้านดินดำ โดยมีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านดินดำ หมู่ที่ 1 มีครัวเรือนจำนวน 225 หลังคาเรือน จำนวนประชากรจำนวน 530 คน และบ้านดินดำพัฒนา หมู่ที่ 11 มีครัวเรือนจำนวน 420 หลังคาเรือน จำนวนประชากร 602 คน รวมทั้งสิ้น 1,022 คน

2.4 ศาสนาความเชื่อและประเพณี

บ้านดินดำหมู่ 1 และหมู่ 11 เป็นหมู่บ้านที่นับถือศาสนาพุทธ มีวัดบ้านดินดำเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน นอกจากนั้นทั้งสองหมู่บ้านยังมีความเชื่อเรื่องผีปูด่าซึ่งยังมีประเพณีไหว้ผีปูด่าทุกปี ขณะที่ในด้านประเพณีแต่ละเดือนมีวันสำคัญที่ชาวบ้านดินดำให้ความสำคัญและปฏิบัติร่วมกันสืบต่อกันมายาวนานจนกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชน ดังตารางแสดงปฏิทินประเพณีวัฒนธรรม

ตาราง 1 แสดงปฏิทินประเพณีวัฒนธรรม

เดือน (ตามปฏิทิน จันทรคติ)	ช่วงเดือน	กิจกรรม	วิธีการ
เดือนยี่	มกราคม	บุญขึ้นปีใหม่	ชาวบ้านจะมีการทำบุญตักบาตรและมีกิจกรรมสวดมนต์ข้ามปี
เดือนสาม	กุมภาพันธ์-มีนาคม	- บุญข้าวจี่ - บุญพะเหวด	ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะทำข้าวจี่แล้วนำมารวมกัน และทำตามพิธีกรรมของบุญพะเหวด เช่น ฟังสวดพะเหวด แห่ปัจจัยที่แต่ละคุ้มระดมร่วมกัน
เดือนห้า	เมษายน	บุญสงกรานต์	ทำบุญตักบาตรและรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในบ้าน พร้อมกับเป็นวันรวมญาติ
เดือนหก	พฤษภาคม	บุญเบิกบ้าน	ชาวบ้านมีการทำอาหารมารวมกันเพื่อนำมาเลี้ยงปูตาที่ช่วยดูแลหมู่บ้าน
เดือนแปด	กรกฎาคม	วันเข้าพรรษา	ชาวบ้านเข้าวัดฟังธรรมและทำบุญ
เดือนเก้า	สิงหาคม	บุญข้าวประดับดิน	ชาวบ้านแต่ละครอบครัวห่อขนมเทียน ข้าวต้มมัดเพื่อนำมารวมกันทำบุญที่วัด
เดือนสิบ	กันยายน	บุญข้าวสาก	บุญข้าวสากถือว่าเป็นบุญรวมญาติของแต่ละครอบครัวที่แยกย้ายไปอยู่พื้นที่อื่น โดยชาวบ้านจะมีการนำอาหาร เช่น พริก ถั่ว มัน ปลา กบ เพื่อมาแลกเปลี่ยนระหว่างกัน
เดือนสิบเอ็ด	ตุลาคม	บุญออกพรรษา	ชาวบ้านจะมีการทำอาหารมาทำบุญและตักบาตรที่วัด
เดือนสิบสอง	หลังออกพรรษา 1 เดือน ระหว่างเดือน ตุลาคม-พฤศจิกายน	บุญกฐิน	การทำบุญกฐินมีทั้งทำส่วนตัวและทำส่วนร่วม ตามพิธีกรรมของบุญกฐิน

จากตารางแสดงประเพณีวัฒนธรรมของบ้านดินดำจะเห็นว่า ชาวบ้านมีการปฏิบัติตามประเพณีวัฒนธรรมของชาวอีสาน โดยปลานิลในกระชังเข้ามามีส่วนร่วมในการทำบุญ เช่น การนำปลานิลมาประกอบอาหารเพื่อทำบุญและรับประทานในงานบุญที่เป็นงานบุญส่วนรวมของหมู่บ้าน และงานบุญส่วนตัว โดยเฉพาะบุญพะเหวดเป็นบุญที่ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนเป็นเจ้าของงานบุญ และมีเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังจะนำปลามาร่วมทำบุญเพื่อประกอบอาหารรับประทานร่วมกัน

2.5 ฐานทรัพยากรอาหารชุมชน

ชาวบ้านดินดำมีการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์ฐานทรัพยากรอาหารจากแหล่งน้ำ คือ แม่น้ำชี ชาวบ้านดินดำจะพึ่งพิงและใช้ประโยชน์ในการทำประมง 2 แบบ คือ การทำประมงแบบแรกจะหาปลาธรรมชาติ เช่น ปลาดัง ปลากาดำ ปลาตอง และปลาเทโพ ซึ่งปลาเหล่านี้จะหาได้บริเวณวังดินดำ ส่วนการทำประมงแบบที่สอง จะเป็นการเลี้ยงปลาในกระชัง บริเวณริมแม่น้ำชี นอกจากนั้นชาวบ้านดินดำจะหาอาหารจากป่าสาธารณะบริเวณข้างบึงชี อาหารที่หาได้จะมีเห็ด ไข่มดแดง และมันแขง ส่วนป่าสาธารณะริมแม่น้ำชีจะมีเห็ด ไข่มดแดง มันแขง ผักธรรมชาติ และกะปอม ขณะเดียวกัน ชาวบ้านดินดำยังหาอาหารที่ผลิตได้เองจากสวน ได้แก่ เลี้ยงไก่ เลี้ยงเป็ด และปลูกผัก เช่น มะเขือหอม หรือตะไคร้ สำหรับการปลูกข้าวของชาวบ้านดินดำจะมีเพียง 25 ไร่เท่านั้น เพราะชาวบ้านบางส่วนได้มีการขายที่นาให้กับนายทุน เนื่องจากปัญหาน้ำท่วมซ้ำซาก และน้ำท่วมขังเป็นเวลานาน ทำให้ข้าวเกิดความเสียหาย ชาวบ้านดินดำส่วนใหญ่จึงหาทางออกโดยซื้อข้าวกิน

2.6 พัฒนาการทางเศรษฐกิจ

จากการศึกษาพัฒนาการทางเศรษฐกิจ ผู้วิจัยสามารถแบ่งออกเป็นยุคได้ดังนี้ ยุคบุกเบิก ในช่วงปี พ.ศ. 2444 ชาวบ้านมีการถางป่าเพื่อตั้งที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ปลูกผัก ปลูกฝ้าย และหาปลาในแม่น้ำชี การผลิตในยุคนี้เน้นการผลิตเพื่อยังชีพในครอบครัวและทำหัตถกรรมขนาดเล็ก นอกจากนั้นชาวบ้านมีการสัญจรและเกิดการค้าขายทางแม่น้ำชี

ยุคการเข้ามาของนโยบายพัฒนา ปี พ.ศ. 2493 มีการสร้างถนนแผ่นดินหมายเลข 213 ซึ่งเป็นเส้นทางที่ตัดผ่านบ้านดินดำโดยเชื่อมต่อจากจังหวัดมหาสารคามไปยังอำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ ทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองและเกิดระบบการขนส่งสินค้าทางการเกษตร

ยุคประสบปัญหาทางการเกษตร ปี พ.ศ. 2521 ชาวบ้านดินดำประสบปัญหาน้ำท่วมหมู่บ้านจากการปล่อยน้ำที่มาจากเขื่อนอุบลรัตน์ ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านได้รับการเสียหาย และชาวบ้านเริ่มค้นหากการประกอบอาชีพอาหารใหม่ที่เพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว

ยุคเริ่มเลี้ยงปลาในกระชัง ปี พ.ศ. 2541 การเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทเข้ามา มีบทบาทในหมู่บ้าน โดยมีเซลล์บริษัทเข้ามาชี้แนะช่องทางการสร้างรายได้ให้เกษตรกร ในช่วงแรก ชาวบ้านสนใจเลี้ยงปลากระชังจำนวน 6 ไร่ และทำให้เกิดรายได้ให้แก่เกษตรกรที่นำพึงพอใจ ช่วงปี นี้เกษตรกรเริ่มเลี้ยงปลากระชังเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ยุคสิ้นนา ปี พ.ศ. 2551 ชาวบ้านดินดำเริ่มขายที่นาให้กับนายทุนที่สนใจต้องการซื้อที่นา มาตั้งห้างสรรพสินค้า สาเหตุที่ทำให้นายทุนสนใจที่จะซื้อที่ดินของชาวบ้านดินดำ เพราะที่ดินของชาวบ้านดินดำติดกับถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 213

ยุคการขยายตัวของเมือง ปี พ.ศ. 2553-2558 เริ่มมีการตั้งห้างสรรพสินค้าบิ๊กซี ติดเส้นทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 213 เมื่อมีการตั้งห้างสรรพสินค้าบิ๊กซี ชาวบ้านเริ่มสร้างและปรับปรุงที่อยู่อาศัยใช้สำหรับขายสินค้าให้กับลูกค้าที่สัญจรไปมา จึงเริ่มเกิดเป็นชุมชนค้าขายขึ้นและเริ่มปรับเปลี่ยนชุมชนเป็นชุมชนชานเมือง

ในยุคนี้ยังปรากฏ เกษตรกรบางกลุ่มมีการปรับเปลี่ยนการผลิตที่มองถึงสิ่งแวดล้อมและผู้บริโภคมากขึ้น เช่น ในกรณีผู้เลี้ยงปลากะชังบ้านดินดำมีการลดการใช้ยาปฏิชีวนะที่เข้มข้นเพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของผู้บริโภค อีกทั้งยังเกิดความร่วมมือระหว่างเกษตรกรและนักพัฒนาอิสระในพื้นที่เพื่อเปิดตลาดริมทาง ซึ่งเป็นทางเลือกหนึ่งของการสร้างช่องทางตลาดให้กับเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากะชัง และเกิดการรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อเปิดตลาดนัดริมทางเพื่อจำหน่ายผลผลิตในแปลงของเกษตรกร เช่น มะเขือ พริก ตะไคร้

2.7 บริบททางเศรษฐกิจของชุมชนและกลุ่มคนที่เข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญา

การศึกษาบริบททางเศรษฐกิจของชุมชนและกลุ่มคนที่เข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญาพบว่า เกษตรกรมีการพึ่งพาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำและป่ารวมถึงพื้นที่นาและสวนในการผลิตทางการเกษตร เช่น การเข้าไปหาอาหารจากป่า การใช้พื้นที่นาปลูกข้าว และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่สวนในการปลูกผักและเลี้ยงสัตว์ การหาและการผลิตของเกษตรกรเน้นการผลิตที่บริโภคในครัวเรือนและสามารถนำไปจำหน่ายในตลาดในชุมชนและนอกชุมชนได้ นอกจากนั้นเกษตรกรยังใช้ฐานทรัพยากรน้ำทำการผลิตเพื่อสร้างเศรษฐกิจในชุมชน รวมทั้งการใช้ทักษะความรู้ของตนเองไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมโดยเฉพาะคนวัยทำงานมักจะออกไปทำงานนอกพื้นที่ เช่น รับจ้างทั่วไป รับเหมาก่อสร้าง และพนักงานบริษัทหรือหน่วยงาน เพื่อเป็นกำลังเสริมในการสร้างรายได้ให้กับครอบครัวของตนเอง

จากนั้นการศึกษาบริบททางเศรษฐกิจของชุมชนและกลุ่มคนที่เข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญา ผู้วิจัยยังพบว่า เกษตรกรที่มีที่ดินติดถนนทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 213 มักจะขายให้กับนายทุนที่สนใจซื้อเพื่อเป็นที่ตั้งในการประกอบธุรกิจ และอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งเกษตรกรดังกล่าวจะนำเงินทุนไปซื้อที่นาที่อยู่พื้นที่อื่นเพื่อทำการผลิตในภาคเกษตรกรรมและไปลงทุนทำธุรกิจครอบครัว การตัดสินใจขายที่นาของเกษตรกรมีสาเหตุมาจากการขยายตัวของเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะการขยายตัวของบ้านจัดสรรและแหล่งที่ตั้งสถานประกอบการทางธุรกิจ ทำให้ทิศทางการระบายน้ำไหลมารวมตัว

กันในพื้นที่นาของเกษตรกรในบริเวณนั้น และส่งผลให้เกษตรกรไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่ดินส่วนนั้นเลยจึงต้องตัดสินใจขายให้กับผู้ที่ต้องการซื้อ ขณะที่เกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินติดริมแม่น้ำซีมักจะเลือกทำเกษตรริมฝั่งแม่น้ำ อาทิเช่น ทำสวน เลี้ยงปลานิลในกระชัง ซึ่งถือได้ว่าช่วงการผลิตในปี พ.ศ. 2541 เป็นการสร้างเศรษฐกิจให้กับเกษตรกรและเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากโดยเฉพาะการเลือกประกอบอาชีพเลี้ยงปลานิลในกระชังเป็นช่องทางการสร้างรายได้ให้ครอบครัว

ผู้วิจัยให้ความสนใจในการศึกษาการลงทุนเลี้ยงปลานิลกระชังในแม่น้ำซีของเกษตรกรบ้านดินดำ เนื่องจากเป็นอาชีพหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรและมีต้นทุนในการลงทุนเลี้ยงค่อนข้างมาก อีกทั้งมีรูปแบบการเลี้ยงที่มีบริษัทเข้ามาเกี่ยวข้องในการลงทุน รวมถึงกลุ่มคนที่ตัดสินใจเลี้ยงปลานิลในกระชังได้จะต้องมีที่ดินของตนเองติดกับริมฝั่งแม่น้ำซีที่มีความเหมาะสมในการเลี้ยงด้วย เนื่องจากการมีพื้นที่ติดกับแม่น้ำซีจะช่วยให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงและมีช่องทางในการเข้าไปใช้ประโยชน์แม่น้ำซีได้อย่างง่ายและสะดวก ไม่เพียงแต่มีพื้นที่ติดกับแม่น้ำซีกลุ่มคนที่ตัดสินใจเข้าสู่การผลิตในระบบเกษตรพันธะสัญญาจะต้องมีเงินทุนหรือช่องทางการหาเงินทุนเพื่อมาลงทุน รวมถึงการมีความพร้อมในการเรียนรู้การเลี้ยงปลากระชัง เนื่องจากการเลี้ยงปลากระชังในแม่น้ำซีเป็นอาชีพใหม่ที่เกษตรกรจะต้องเรียนรู้จนเกิดเป็นความรู้ความเข้าใจและพัฒนาเป็นทักษะในการทำการผลิตดังกล่าว

ตาราง 2 แสดงข้อมูลเกี่ยวกับฐานการผลิต องค์ความรู้ ตำแหน่งทางสังคม ระยะเวลาการผลิตของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านดินดำ

เกษตรกรรายที่	อาชีพ	ฐานการผลิต	องค์ความรู้	ตำแหน่งทางสังคม	ระยะเวลาการผลิต	พื้นที่การผลิต
1	เลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทและเลี้ยงแบบอิสระ	- เลี้ยงปลา 30 กระชัง	- การอนุบาลลูกปลา - เทคนิควิธีการเลี้ยงปลากระชัง	เกษตรกร	19 ปี	พื้นที่ใช้ประโยชน์สาธารณะ (ไม่ได้ถือครอง)
	เลี้ยงหมู	- เลี้ยงแม่พันธุ์ 10 ตัว - ลูกหมู 100 ตัว	- เทคนิควิธีการดูแล		18 ปี	- เป็นเจ้าของที่ดิน 1 ไร่ - ที่ดินญาติ 1 งาน

ตาราง 2 (ต่อ)

เกษตรกร รายที่	อาชีพ	ฐานการผลิต	องค์ความรู้	ตำแหน่ง ทางสังคม	ระยะเวลา การผลิต	พื้นที่การ ผลิต
1 (ต่อ)	ค้าขาย	- อาหารหมู/ ไก่/ ปลา - ยารักษาโรค และวิตามิน หมู/ไก่/ ปลา - ข้าวสาร - ภาชนะใส่ อาหารสัตว์	- การสร้างตลาด - การเรียนรู้ คุณภาพของ อาหารสัตว์	”	5 ปี	ที่ดินญาติ ไม่ได้เป็น เจ้าของเอง
	ปลูกผัก	- กัลฉ่าย - มะเขือ - ตะไคร้	- เทคนิควิธีปลูก และการดูแล	”	4 ปี	แปลงผลิต เดียวกันกับ การเลี้ยงหมู
2	ทำนา	- ทำนา 16 ไร่	- เทคนิควิธีปลูก และการดูแล	เกษตรกร	41 ปี	เป็นเจ้าของ ที่ดิน
	ทำสวนพริก และมะเขือ	- สวนพริก และมะเขือ ผสมผสานกัน ประมาณ 4 ไร่	- เทคนิควิธีปลูก และการดูแล	”	19 ปี	ที่ดินภรรยา
	เลี้ยงปลา กระชังแบบมี เงื่อนไขกับ บริษัทและ เลี้ยงแบบ อิสระ	- เลี้ยง 10 กระชัง	- เทคนิควิธีการ ดูแลการเลี้ยง ปลา	”	3 ปี	พื้นที่ใช้ ประโยชน์ สาธารณะ (ไม่ได้ถือ ครอง)
3	เลี้ยงปลา กระชังแบบมี เงื่อนไขกับ บริษัทและ เลี้ยงแบบ อิสระ	- เลี้ยงกับ บริษัท 4 กระชัง - เลี้ยงอิสระ 28กระชัง	- เทคนิควิธีการ ดูแลการเลี้ยง ปลา	เกษตรกร	5 ปี	พื้นที่ใช้ ประโยชน์ สาธารณะ (ไม่ได้ถือ ครอง)

ตาราง 2 (ต่อ)

เกษตรกร รายที่	อาชีพ	ฐานการผลิต	องค์ความรู้	ตำแหน่ง ทางสังคม	ระยะเวลา การผลิต	พื้นที่การ ผลิต
3 (ต่อ)	ค้าขาย	- ร้านอาหาร ตามสั่ง	- วิธีการ ทำอาหาร	”	11 ปี	ที่ดินญาติ ไม่ได้เป็น เจ้าของเอง
4	รับจ้างอนุบาล ลูกปลาและ เลี้ยงปลา กระชังให้ญาติ	-ร่วมลงทุน เลี้ยงปลา 28 กระชังกับ ญาติ - กระชัง ตนเอง 8 กระชัง - เลี้ยงอิสระ 6 กระชัง	- เทคนิควิธีการ ดูแลการเลี้ยง ปลา - การอนุบาลลูก ปลา	เกษตรกร	13 ปี	พื้นที่ใช้ ประโยชน์ สาธารณะ (ไม่ได้ถือ ครอง)
	รับจ้างทั่วไป	- เป็นลูกจ้าง บริษัท จำหน่าย รถยนต์	- ความรู้และ เทคนิคการซ่อม รถ	”	5 เดือน	-
5	รับจ้างทั่วไป	-เป็นลูกจ้าง บริษัทเดินเรือ - เป็นลูกจ้าง บริษัท ก่อสร้าง	- งานก่อสร้าง	เกษตรกร	2 ปี	-
	เลี้ยงปลา กระชังแบบ อิสระ	- เลี้ยงอิสระ 6 กระชัง	- เทคนิควิธีการ ดูแลการเลี้ยง ปลา	”		พื้นที่ใช้ ประโยชน์ สาธารณะ (ไม่ได้ถือ ครอง)
6	รับราชการ แขวงการทาง มหาสารคาม	- รับราชการ	- ความรู้ เกี่ยวกับ ตำแหน่ง	- ข้าราชการ บำเหน็จ	-	-

ตาราง 2 (ต่อ)

เกษตรกร รายที่	อาชีพ	ฐานการผลิต	องค์ความรู้	ตำแหน่ง ทางสังคม	ระยะเวลา การผลิต	พื้นที่การ ผลิต
6 (ต่อ)	เลี้ยงปลา กระชังแบบมี เงื่อนไขกับ บริษัทและ เลี้ยงแบบ อิสระ	- เลี้ยงกับ บริษัท 4 กระชัง - เลี้ยงแบบ อิสระ 8 กระชัง	- เทคนิควิธีการ ดูแลการเลี้ยง ปลา	”	-เลี้ยงกับ บริษัท 6 ปี - เลี้ยง แบบอิสระ 13 ปี	พื้นที่ใช้ ประโยชน์ สาธารณะ (ไม่ได้ถือ ครอง)

จากตารางแสดงข้อมูลเกี่ยวกับฐานการผลิต องค์ความรู้ ตำแหน่งทางสังคม ระยะเวลาการผลิตของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านดินดำ ซึ่งเห็นว่า เกษตรกรทั้ง 6 ราย มีอาชีพมากกว่า 1 อาชีพ นอกจากการเลี้ยงปลากระชัง เช่น เลี้ยงหมู ค้าขาย ปลุกผัก ทำนา ทำสวนพริกและมะเขือ รั้งจ้างอนุบาลลูกปลาและเลี้ยงปลากระชังให้ญาติ รั้งจ้างทั่วไป และมีอาชีพรับราชการควบคู่กันไป ด้วย

ประการที่สอง ในด้านฐานการผลิต สิ่งที่เกษตรกรจำเป็นต้องมีคือ กระชังปลา แต่ละครอบครัวมีกระชังปลาตั้งแต่ 6-30 กระชัง ส่วนคนเลี้ยงสัตว์ก็ต้องมีพ่อพันธุ์สัตว์ คนทำนาและปลุกผัก จะต้องมีที่ดิน ส่วนคนค้าขายจะต้องมีร้านอาหารตามสั่ง

ประการที่สาม ในด้านองค์ความรู้เกษตรกรจะม้องค์ความรู้เกี่ยวกับการอนุบาลลูกปลา เทคนิคการเลี้ยงปลากระชัง การมีความรู้เกี่ยวกับคุณภาพอาหารสัตว์และการสร้างตลาด

ประการที่สี่ ทั้ง 6 รายนี้เป็นเกษตรกรจำนวน 5 ราย และเป็นข้าราชการบำนาญ 1 ราย ประการที่ห้า เกษตรกรมีประสบการณ์ในการเลี้ยงปลากระชังมากที่สุด 19 ปี บางรายมีประสบการณ์ในการเลี้ยงปลากระชังอิสระนานถึง 13 ปี แต่มีเกษตรกรบางรายที่เข้าสู่ระบบเกษตรกรพันธะสัญญา 4 ปีที่แล้ว

ประการที่หก ในด้านการถือครองพื้นที่การผลิต พบว่า เกษตรกรทั้ง 6 ราย ใช้พื้นที่สาธารณะ คือ แม่น้ำชีในการเลี้ยงปลากระชัง ซึ่งไม่ได้มีสิทธิในการถือครองเป็นเจ้าของ ขณะที่เกษตรกรที่เลี้ยงหมูไม่ได้มีที่ดินเป็นของตนเองอาศัยทำการผลิตที่ดินของญาติ ส่วนคนทำนามีที่ดินของตนเอง

บทที่ 3

เงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญาและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา

ในบทนี้ ผู้ศึกษามุ่งอธิบายเงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบพันธะสัญญาและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา โดยอธิบายให้เห็นพัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลากระชังในประเทศไทย กลุ่มน้ำชี และในกรณีบ้านดินดำ จากนั้นอธิบายให้เห็นเงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจเข้าสู่การผลิตในระบบพันธะสัญญา การเผชิญปัญหาของเกษตรกรขณะทำการผลิตในระบบดังกล่าว และเงื่อนไขการตัดสินใจออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1 พัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในประเทศไทย กลุ่มน้ำชี และในกรณีบ้านดินดำ

ผู้ศึกษาได้มีการอธิบายพัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังใน 3 ขอบเขตพื้นที่ ได้แก่ พัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในประเทศไทย พัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในเขตกลุ่มน้ำชีพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม และพัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในพื้นที่หมู่บ้าน

3.1.1 พัฒนาการของเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในประเทศไทย

เกษตรพันธะสัญญา เป็นแนวคิดที่นำมาพัฒนากระบวนการผลิตให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เน้นการพัฒนากระบวนการผลิตอย่างครบวงจรภายใต้การดำเนินงานระหว่างบริษัทและเกษตรกรผู้ผลิต และเป็นการสร้างผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างบริษัทและเกษตรกร ซึ่งการผลิตแบบครบวงจรมีวัตถุประสงค์เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตให้มีคุณภาพ และเพื่อเกิดการวางแผนการผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดโลกที่อยู่ในภาวะการแข่งขันอย่างหนัก (พอพันธ์ อุยยานนท์, ม.ป.ป.)

ในช่วงปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีการนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 มาใช้เพื่อพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจและสังคม ต่อมาปีพ.ศ. 2514 ได้มีการเปลี่ยนใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 โดยมุ่งเน้นการปรับโครงสร้างการผลิตให้สอดคล้องกับภาวะการตลาด และส่งเสริมการส่งออกโดยเฉพาะพืชไร่เพื่อเป็นวัตถุดิบในการผลิตอาหารสัตว์ อีกทั้งสนับสนุนบทบาททางเศรษฐกิจของเอกชนและคนไทย โดยการส่งเสริมให้เกิดการลงทุนที่เป็น

ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและสนับสนุนให้คนในประเทศเข้าไปมีส่วนร่วมในอุตสาหกรรมกับต่างประเทศ (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน ประเทศไทย, ม.ป.ป.)

ต่อมาเมื่อเข้าสู่การแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ในช่วงปี พ.ศ. 2525-2529 นโยบายประเทศยังมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ และขณะเดียวกันการผลิตในประเทศยังขาดประสิทธิภาพ ในแผนพัฒนาฉบับนี้จึงมีการส่งเสริมการทำเกษตรแบบครบวงจร เพื่อพัฒนาและยกระดับการระบบการผลิตให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยเป็นการออกแบบการจัดการระบบการผลิตและการตลาดให้อยู่ในระบบเดียวแบบครบวงจร (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน ประเทศไทย, ม.ป.ป.)

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ม.ป.ป.) ยังระบุว่า ระบบการผลิตนี้จะเห็นชัดเจนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 ในช่วงปี พ.ศ. 2530-2534 เป็นการประกาศผ่านกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยมีการกำหนดนโยบายที่สนับสนุนและเอื้อต่อการเข้ามาลงทุนของภาคธุรกิจเอกชน และเกิดความร่วมมือของภาครัฐ ภาคธุรกิจ สถาบันการเงิน และเกษตรกร ในนาม “โครงการสี่ประสาน” โดยภาครัฐมีหน้าที่ช่วยเหลือให้ภาคธุรกิจและภาคเกษตรกรสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุน โดยมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรเป็นสถาบันการเงินสนับสนุนเงินลงทุนผ่านสินเชื่อให้กู้ยืม ซึ่งเป็นการสร้างช่องทางให้แก่ภาคเกษตรกรเข้าสู่การเกษตรแบบใหม่อย่างครบวงจรได้ง่าย

บทบาทของภาคธุรกิจทำหน้าที่จัดระบบการผลิตตั้งแต่กำหนดเงื่อนไข จัดการเงินทุน ปัจจัยการผลิต วิธีการผลิต รวมถึงการตลาดให้อยู่ในระบบเดียว ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นการทำเกษตรแบบสร้างข้อตกลงร่วมกันของสองฝ่าย ซึ่งระบบดังกล่าวได้แพร่กระจายไปทั่วทุกภูมิภาคและเข้ามามีบทบาทในการผลิตด้านการเกษตรแทบทุกประเภท อาทิเช่น หมู ไก่ ปลากระชัง พันธุ์พืช และเมล็ดพันธุ์ (สุวดี ไหลพิงทอง, 2559)

3.1.2 พัฒนาการของเกษตรกรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในเขตลุ่มน้ำชี พื้นที่จังหวัดมหาสารคาม

การทำเกษตรแบบพันธะสัญญาถูกนำมาใช้กับการผลิตสัตว์น้ำ อาทิเช่น การเลี้ยงปลาในกระชัง โดยการผลิตในระบบนี้ได้มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากการศึกษาข้อมูลของสภาเกษตรกรจังหวัดมหาสารคามร่วมกับกรมประมงจังหวัดมหาสารคาม (2556) ระบุว่า กลุ่มน้ำชีจังหวัดมหาสารคามได้มีการขยายตัวไปในบ้านต่างๆทั้งหมด 10 หมู่บ้าน โดยผู้วิจัยจะสรุปข้อมูลจากการศึกษาพัฒนาการของเกษตรกรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในเขตลุ่มน้ำชี พื้นที่จังหวัดมหาสารคามในรูปแบบตารางแสดงผลการศึกษา ดังนี้

ตาราง 3 แสดงพัฒนาการของเกษตรกรพันธสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในเขตลุ่มน้ำชี พื้นที่จังหวัด

มหาสารคาม

ปีพ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ	บุคคลที่เกี่ยวข้อง	ผลที่เกิดขึ้น
ปีพ.ศ. 2530-2531	<p>- การเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขการผลิตกับบริษัทเข้ามาในพื้นที่อำเภอกันทรวิชัย โดยมีเซลล์บริษัทCP เข้ามาชักชวนเกษตรกรผ่านการสร้างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจให้เข้าร่วมโครงการเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท</p> <p>-เกษตรกรบ้านชีเหล็กสนใจเข้าร่วมโครงการเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท 2 ครัวเรือน</p>	<p>- เซลล์จากบริษัทCP</p> <p>- เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านชีเหล็ก 2 ครัวเรือน</p>	<p>- เซลล์บริษัทใช้วิธีการสร้างแรงจูงใจด้วยผลกำไรและช่องทางการสร้างเศรษฐกิจให้เกษตรกรเกิดความสนใจ</p> <p>- มีเกษตรกรเลี้ยงปลากระชัง 2 ครัวเรือน จำนวน 40 กระชัง</p>
ปี พ.ศ. 2533-2535	<p>- การเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทได้ขยายฐานการผลิตไปพื้นที่อื่นในเขตอำเภอเมืองมหาสารคาม</p> <p>- เกษตรกรบ้านม่วง หมู่ 10 สนใจเข้าสนใจเลี้ยงปลากระชัง 1 ครัวเรือน จำนวน 4 กระชัง</p> <p>- กรมประมงจังหวัดเข้ามาสนับสนุนวัสดุทำกระชังและปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะพันธุ์ปลา และส่งเสริมให้เกษตรกรมีกรรวมกลุ่มเลี้ยงปลากระชัง จำนวน 20 กระชัง</p>	<p>- เซลล์จากบริษัทCP</p> <p>- เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านบ้านม่วงที่เลี้ยงปลากระชังกับบริษัท</p> <p>-กลุ่มเกษตรกรที่ได้รับการสนับสนุนจากกรมประมงจังหวัด</p> <p>- กรมประมงจังหวัด</p>	<p>- เซลล์บริษัทใช้วิธีการสร้างแรงจูงใจด้วยผลกำไรและช่องทางการสร้างเศรษฐกิจให้เกษตรกรเกิดความสนใจ</p> <p>- เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังได้รับการสนับสนุนวัสดุทำกระชังและเกิดการรวมกลุ่มเลี้ยงปลากระชัง 20 กระชัง</p> <p>- เกษตรกรเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับทางบริษัท 1 ครัวเรือน จำนวน 4 กระชัง</p>

ตาราง 3 (ต่อ)

ปีพ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ	บุคคลที่เกี่ยวข้อง	ผลที่เกิดขึ้น
ปี พ.ศ. 2538	<p>- เกิดการขยายฐานการผลิตของบริษัทต่างๆ เช่น บริษัทวัฒนา บริษัทตั้งเส่อง(ซีพี) บริษัททวิทรัพย์ และบริษัททวิน</p> <p>- เข้ามาชักชวนเกษตรกรให้ร่วมลงทุนกับการเลี้ยงปลากระชัง ซึ่งได้ขยายฐานการผลิตไปพร้อมกัน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหินปูน บ้านกอก บ้านน้ำจ้อย</p> <p>- หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องเข้าไปส่งเสริมให้ความรู้วิธีการเลี้ยงปลากระชังที่ถูกต้องแก่เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านหินปูน</p>	<p>- เซลล์จากบริษัทวัฒนา บริษัทตั้งเส่อง(ซีพี) บริษัททวิทรัพย์ และบริษัททวิน</p> <p>- เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านหินปูน</p> <p>- เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านกอก</p> <p>- เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านน้ำจ้อย</p>	<p>- เกษตรกรบ้านหินปูนเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทวัฒนาฟาร์ม 1 ครัวเรือน จำนวน 20 กระชัง และบริษัทตั้งเส่อง(ซีพี) 1 ครัวเรือน จำนวน 30 กระชัง</p> <p>- เกษตรกรบ้านกอกเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัททวิทรัพย์และบริษัททวิน 2 ครัวเรือน จำนวน 22 กระชัง โดยมีเงื่อนไขการเลี้ยงที่เกษตรกรจะต้องสั่งส่งอาหารปลากับทางบริษัท</p> <p>- เกษตรกรบ้านน้ำจ้อยเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทตั้งเส่อง(ซีพี) 2 ครัวเรือน จำนวน 25 กระชัง</p>
พ.ศ. 2540-2543	<p>- การขยายฐานการผลิตของบริษัทต่างๆ เช่น ตั้งเส่อง(ซีพี) บริษัทยาฟาร์ม เจริญฟาร์ม วัฒนาฟาร์ม มีการขยายพื้นที่เป้าหมายในการเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไข</p>	<p>- เซลล์บริษัทจำหน่ายปัจจัยการผลิต เช่น ตั้งเส่อง(ซีพี) บริษัทยาฟาร์ม เจริญฟาร์ม วัฒนาฟาร์ม</p>	<p>- เกิดการเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทจำนวน 8 หมู่บ้าน 22 ครัวเรือน</p>

ตาราง 3 (ต่อ)

ปีพ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ	บุคคลที่เกี่ยวข้อง	ผลที่เกิดขึ้น
พ.ศ. 2540-2543 (ต่อ)	<p>เพิ่มอย่างต่อเนื่อง เช่น</p> <ul style="list-style-type: none"> • บ้านขี้เหล็กมี 6 คริวเรือน จำนวน 96 กระชัง • บ้านม่วง 1 คริวเรือน จำนวน 20 กระชัง • บ้านดินดำ 1 คริวเรือน จำนวน 18 กระชัง • บ้านหินปูน 1 คริวเรือน จำนวน 20 กระชัง • บ้านหนองโน 1 คริวเรือน จำนวน 8 กระชัง • บ้านหนองฝื่อ 2 คริวเรือน จำนวน 32 กระชัง • บ้านเลิงใต้ 6 คริวเรือน จำนวน 107 กระชัง • บ้านแก่งโกสุม 4 คริวเรือน จำนวน 64 กระชัง 	<p>- เกษตรกรผู้เลี้ยงปลา กระชังกับบริษัท เช่นบ้านขี้เหล็กมี บ้านม่วง บ้านดินดำ บ้านหินปูน บ้านหนองโน บ้านหนองฝื่อ บ้านเลิงใต้ บ้านแก่งโกสุม</p>	
ปี พ.ศ. 2547-2556	<p>- เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตปลากระชังของเกษตรกร เช่น เกิดหนี้สินเรื้อรัง ราคาจับปลาลดต่ำลง พ่อค้าไม่มาจับปลาตามเวลา และเกิดน้ำท่วมกระชังทำให้ผลผลิตเสียหาย จะเห็นว่า มีเกษตรกร 9 ราย</p>	<p>- เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชัง 9 ราย</p> <p>- บริษัทที่ทำการผลิตร่วมกับเกษตรกร</p>	<p>- เกษตรกรตัดสินใจ เลิกเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท เพราะได้รับผลกระทบจากการเลี้ยงปลากระชัง เช่น เกิดหนี้สิน ราคาปลาลดต่ำลง พ่อค้าไม่มาจับปลาตามเวลา และเกิดน้ำท่วมกระชัง</p>

ตาราง 3 (ต่อ)

ปีพ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ	บุคคลที่เกี่ยวข้อง	ผลที่เกิดขึ้น
ปี พ.ศ. 2547-2556 (ต่อ)	ตัดสินใจเลิกเลี้ยงปลา กระชังกับบริษัท เช่น • บ้านหินปูน 1 คริวเรือน • บ้านขี้เหล็ก 4 คริวเรือน • บ้านดินดำ 2 คริวเรือน • บ้านม่วงทั้ง 2 หมู่ 2 คริวเรือน		

จากตารางแสดงพัฒนาการของเกษตรกรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังในเขตลุ่มน้ำชีพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งให้เห็นว่า หมู่บ้านที่เลี้ยงปลากระชังมีอาณาเขตพื้นที่ติดกับแม่น้ำชี และการเข้ามาส่งเสริมการลงทุนเลี้ยงปลากระชังของบริษัทจำหน่ายปัจจัยการผลิตเพื่อเลี้ยงปลากระชังผ่านเซลล์บริษัท โดยเซลล์บริษัทได้มีการสร้างแรงจูงใจโดยใช้วิธีการชี้ให้เห็นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกษตรกรจะได้รับจากการลงทุนเลี้ยงปลากระชัง จากนั้นมีเกษตรกร 10 หมู่บ้าน ได้ให้ความสนใจในการเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัท ขณะที่เกษตรกรทำการผลิตในระยะเวลาเกือบ 20 ปี มีเกษตรกร 9 ราย ได้เผชิญปัญหาที่เกิดขึ้นขณะทำการผลิต เช่น ปัญหาหนี้สินเรื้อรัง ราคาปลาลดต่ำลง พ่อค้าไม่มาจับปลาตามเวลา และเกิดน้ำท่วมกระชัง เกษตรกรทั้ง 9 ราย ไม่สามารถรับมือกับปัญหาดังกล่าวทำให้ต้องตัดสินใจเลิกปลากระชังกับบริษัท

3.1.3 พัฒนาการของเกษตรกรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังใน กรณี บ้านดินดำ

จากการสนทนากลุ่มย่อยเกษตรกรจำนวน 7 ราย และการสัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกรจำนวน 2 ราย พบว่า พัฒนาการเกษตรกรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลาในกระชังบ้านดินดำสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะเริ่มเลี้ยง ปี พ.ศ. 2540-2541 การเลี้ยงปลากระชังได้เข้ามาในหมู่บ้านผ่านตัวบุคคลซึ่งเป็นพนักงานบริษัทที่เป็นตัวแทนจากบริษัทผลิตและจำหน่ายปัจจัยการผลิตสำหรับเลี้ยงปลากระชัง หรือชาวบ้านเรียกว่า เซลล์บริษัท ได้เข้ามาชักชวนเกษตรกรผ่านผู้นำหมู่บ้านและขยายความคิดไปสู่ตัวเกษตรกร โดยการชักชวนของเซลล์บริษัทชี้ให้เห็นถึงข้อดีของการเลี้ยงปลา

กระชังกับบริษัท เช่น การเลี้ยงปลากระชังสามารถทำเป็นอาชีพและเป็นรายได้ในครัวเรือนได้ และทางบริษัทจะเป็นฝ่ายจัดหาปัจจัยการผลิตให้กับเกษตรกร ด้วยการชักชวนที่ทำให้เกษตรกรมองเห็นโอกาสทางเศรษฐกิจของตนเองและครอบครัว ทำให้มีเกษตรกรสนใจเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท 6 ราย ก่อนเลี้ยงทางเซลล์บริษัทได้พาเกษตรกรทั้ง 6 ราย ไปศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบในจังหวัดใกล้เคียง โดยไปเรียนรู้วิธีการทำกระชัง ขั้นตอนการเลี้ยงปลา การสร้างช่องทางตลาดที่หลากหลายทั้งขายตรง และเปิดร้านอาหารโดยการแปรรูปปลาในรูปแบบต่างๆ เช่น การนำไปทำอาหารในเมนูต่างๆ การแปรรูปแบบแห้ง จากนั้นเกษตรกรมีการรวมกลุ่มกันและช่วยกันทำกระชังปลาด้วยโครงไม้ไผ่ และระดมเงินทุนเพื่อมาซื้อปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ปลา อาหาร ยารักษาโรค และเวชภัณฑ์โดยจ่ายเป็นเงินสดให้กับเซลล์บริษัท การรวมกลุ่มผู้เลี้ยงปลากระชังนับว่าเป็นรุ่นแรกในการเลี้ยงของหมู่บ้าน จากนั้นพอเลี้ยงปลากระชังได้ประมาณ 75 วัน ทางบริษัทก็จะจัดหาคนมาจับปลาและรับซื้อปลาให้กับเกษตรกร การเลี้ยงปลากระชังในช่วงนี้ทำให้เกษตรกรมีรายได้ที่เป็นกำไรคนละ 15,000 บาท

รูปแบบการเลี้ยงปลากระชังในระยะแรกเป็นการเลี้ยงแบบรวมกลุ่ม มีการทำเงื่อนไขสัญญาด้วยวาจาที่ไม่ได้เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น บริษัททำหน้าที่จัดหาปัจจัยการผลิต เช่น ลูกปลา อาหารปลา ยารักษาโรค วิตามิน และจัดการตลาดให้กับเกษตรกร จากนั้นเกษตรกรจ่ายค่าปัจจัยการผลิตด้วยเงินสด

ระยะขยายตัว ปี พ.ศ. 2542-2543 การเลี้ยงปลากระชังได้มีการขยายตัวจากการบอกเล่าความสำเร็จและการแนะนำของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังรุ่นแรกไปสู่เกษตรกรรายอื่นๆ หรือเป็นเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังรุ่นสองจำนวน 30 คน และมีกระชังเพิ่มขึ้นเกือบ 500 กระชัง การเลี้ยงปลากระชังรุ่นสองเป็นการรวมกลุ่มเกษตรกรแต่มีการจัดการรายบุคคลตามความเป็นเจ้าของกระชังปลา ไม่ได้มีการระดมเงินเพื่อมาลงทุนเหมือนเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังรุ่นแรก และในปี พ.ศ. 2543 มีเกษตรกร 1 ราย แยกมาเลี้ยงปลากระชังกับครอบครัวและญาติของตนเอง โดยใช้วิธีการผลิตเปลี่ยนกันซื้อปัจจัยการผลิตในแต่ละรอบตามที่ตกลงกัน และยังมีรับเลี้ยงอนุบาลลูกปลาให้กับบริษัทอีกด้วย โดยบริษัทจะจ่ายค่าจ้างให้เดือนละ 5,000 บาท

รูปแบบการเลี้ยงปลากระชังในระยะนี้ เป็นการเลี้ยงแบบรวมกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาและรวมกลุ่มครอบครัว โดยมีเงื่อนไขการเลี้ยงกับบริษัทที่เหมือนกันกับระยะแรกที่มีเซลล์บริษัททำหน้าที่จัดหาปัจจัยการผลิตมาให้เกษตรกร แล้วเกษตรกรจ่ายค่าปัจจัยการผลิตด้วยเงินสดให้กับเซลล์

ระยะเกิดการวิกฤต ปีพ.ศ. 2544-2545 สถานการณ์การเลี้ยงปลากระชังเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากสาเหตุต่างๆ อาทิเช่น เกิดปัญหาน้ำท่วมโดยกระแสน้ำทำให้กระชังของเกษตรกรขาด ปลาล้นตลาด ราคารับซื้อปลากระชังต่ำลงจากกิโลกรัมละ 40 บาทเป็นกิโลกรัมละ 25 บาท ราคาอาหารปลาปรับสูงขึ้นจำนวน 5-10 บาท และช่วงเวลาจับปลาไม่ตรงเวลาทำให้ระยะเวลาการ

เลี้ยงเพิ่มขึ้นจากเคยจับปลา 3 เดือนเป็น 4 เดือน ทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังเผชิญปัญหาขาดทุนและเป็นหนี้สิน อย่างเช่น เกษตรกรที่ลงทุนเลี้ยงปลากระชังกับครอบครัวและญาติมีหนี้สินจากการเลี้ยงปลาจำนวนเงิน 270,000 บาท

รูปแบบการเลี้ยงปลากระชังในระยะนี้ เป็นการเลี้ยงแบบแยกตัวเลี้ยงรายครอบครัว และมีการใช้เงินทุนตนเองควบคู่ไปกับขอเช่าปัจจัยการผลิตจากเซลล์บริษัทในช่วงใกล้จับปลา และมีเซลล์บริษัททำหน้าที่จัดหาปัจจัยการผลิตและตลาดให้เกษตรกร ถึงแม้เซลล์บริษัทจะหาคนมาจับปลาให้เกษตรกรช้ากว่าปกติ 4-6 เดือน เกษตรกรก็จะต้องรอให้บริษัทเข้ามาจับปลาให้เช่นเดิมเพราะเงื่อนไขการเลี้ยงกับบริษัทจะให้เกษตรกรยอมให้บริษัทจับให้เท่านั้น

ระยะการเปลี่ยนแปลง ปีพ.ศ. 2546-2553 การเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกรยังคงต่อเนื่องตามรอบการผลิตที่เหมาะสม ช่วงปีนี้ปลากระชังของเกษตรกรเริ่มตายจำนวนมากทำให้กลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังจำนวน 30 คน ได้นำปลาที่ตายมาแปรรูปเป็นปลาร้าและปลาร้าสับ จากนั้นนำไปส่งขายตามร้านค้าทำให้กลุ่มเกษตรกรมีรายได้จากการแปรรูป และในปี พ.ศ. 2547 เกษตรกรที่อนุบาลลูกปลาให้บริษัทได้เลิกรับจ้าง เนื่องจากเกษตรกรมองว่าค่าตอบแทนที่ได้ไม่คุ้มทุน และสภาพน้ำเริ่มเปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้ลูกปลาไม่รอด และปีพ.ศ. 2549 กลุ่มเกษตรกรที่แปรรูปไม่สามารถดำเนินการต่อไปได้ เนื่องจากได้รับการร้องเรียนจากสถานประกอบการข้างบริเวณนั้นให้หยุดทำกิจกรรมแปรรูปของเกษตรกร เพราะการแปรรูปของเกษตรกรไปสร้างความเดือดร้อนต่อสถานที่ตั้งประกอบการ รูปแบบการเลี้ยงปลากระชังในระยะนี้ ยังคงดำเนินกิจกรรมระหว่างเกษตรกรผู้ผลิต และเซลล์บริษัทผู้จัดหาปัจจัยการผลิต

ระยะปรับเปลี่ยนความคิดเพื่อหาทางออกและทางเลือก ปีพ.ศ. 2554-2558 เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังเริ่มเลิกเลี้ยงปลากระชังกับบริษัทจากเคยเลี้ยง 30 ราย โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2555 เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังเริ่มแบกรับภาระปัญหาขาดทุนและปัญหาหนี้สินที่เกิดจากเลี้ยงปลาไม่ไหว เนื่องจากคุณภาพลูกปลาที่บริษัทจัดหาให้เริ่มมีคุณภาพต่ำลง และราคาอาหารเริ่มปรับราคาสูงขึ้นทุกปี อีกทั้งตลาดจำหน่ายปลาถูกควบคุมโดยบริษัท ทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังเริ่มหันมาเลี้ยงปลาแบบอิสระ ซึ่งเหลือเพียงเกษตรกร 7 ราย ที่ยังคงทำกิจกรรมเลี้ยงปลากระชังเพื่อสร้างรายได้ให้ครอบครัว การตัดสินใจของเกษตรกรกลุ่มนี้ไม่ได้เลิกเลี้ยงปลากระชังเพียงแต่เลิกเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัท เพื่อเปลี่ยนมาเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระ โดยเกษตรกรจะต้องจัดหาปัจจัยการผลิตและตลาดเอง รูปแบบการเลี้ยงปลาเปลี่ยนจากการเลี้ยงแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทมาเลี้ยงแบบอิสระ โดยเกษตรกรมีอำนาจในการตัดสินใจในการจัดการกระชังปลาของตนเองมากขึ้น เช่น การเลือกซื้อปัจจัยการผลิตจากบริษัทที่จำหน่ายราคาต่ำและคุณภาพดีกว่าบริษัทเดิมที่เกษตรกรเคยเลี้ยง

3.2 เงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจเข้าสู่การผลิตในระบบพันธะสัญญา และเงื่อนไขการตัดสินใจออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา

ผู้ศึกษาจะอธิบายให้เห็นเงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจเข้าสู่การผลิตในระบบพันธะสัญญา เงื่อนไขที่เกษตรกรอยู่ในระบบการผลิตแบบเกษตรพันธะสัญญา และเงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจออกจากระบบการผลิตแบบเกษตรพันธะสัญญา จากการลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลโดยใช้วิธีการสนทนากลุ่มย่อยเกษตรกรจำนวน 7 ราย และการสัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกรจำนวน 2 ราย ผลการศึกษาพบว่า

3.2.1 เงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจเข้าสู่การผลิตในระบบพันธะสัญญา

ผู้ศึกษาจะอธิบายให้เห็นปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรตัดสินใจเข้าสู่การผลิตในระบบนี้ โดยจะอธิบายให้เห็นทั้งเงื่อนไขที่เกิดจากเกษตรกร และเงื่อนไขที่เกิดจากบริษัท

1) เงื่อนไขที่เกิดจากเกษตรกร โดยเกษตรกรมีการวิเคราะห์ทุนของตนเองเพื่อให้อัตราผลตอบแทนในระบบนี้ ได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ เป็นสิ่งสำคัญที่เกษตรกรจะต้องมีความพร้อมก่อนการตัดสินใจเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท จากการเก็บข้อมูลโดยการสนทนากลุ่มย่อยจะเห็นว่า เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังจะจัดการเงินทุนเพื่อมาลงทุนในการเลี้ยงปลากระชังกับบริษัทอยู่ 2 รูปแบบ คือ

รูปแบบแรก เป็นการนำเงินสะสมของตนเองมาเป็นทุน และการเข้าซื้อปัจจัยการผลิตกับบริษัทจำหน่ายปัจจัยการผลิตสำหรับเลี้ยงปลากระชัง อาทิเช่น กรณีของนาย ก จัดหาเงินมาลงทุนเลี้ยงปลากระชังโดยการนำเงินเก็บสะสมตนเองจำนวน 10,000 บาท ขณะเดียวกันนายक्टरใช้วิธีการเข้าซื้อปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ปลา อาหารปลา ยาวิตามิน ยารักษาโรค จากบริษัทเป็นเงินจำนวน 100,000 บาท เพื่อมาดำเนินกิจกรรมเลี้ยงปลากระชังก่อน และนายक्टरจะชำระหนี้จากการเข้าซื้อปัจจัยการผลิตคืนให้ในช่วงจับปลา

รูปแบบที่สอง เป็นการนำทรัพย์สินของตนเองในรูปแบบที่ดินไปเป็นหลักประกันในการขอกู้สินเชื่อกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) เพื่อให้ได้เงินก้อนจำนวนหนึ่งมาลงทุนในการเลี้ยงปลากับบริษัท ซึ่งจะเห็นจากกรณีนาง ก นำทรัพย์สินตนเองในรูปแบบที่ดินเป็นหลักประกันในการค้าประกันสินเชื่อกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธกส.) เมื่อกระบวนการพิจารณาการขอสินเชื่อเงินกู้ผ่านการอนุมัติ นาง ก ได้รับการอนุมัติสินเชื่อจำนวน 300,000 บาท เช่นเดียวกับนาง ข ได้รับการอนุมัติสินเชื่อจำนวน 150,000 บาท เพื่อนำมาเป็นทุนในการลงทุนเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัท

ทุนแรงงาน การใช้แรงงานในการเลี้ยงปลากระชังจะมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับรูปแบบการเลี้ยง กรณีเลี้ยงปลากระชังแบบรวมกลุ่ม ซึ่งรูปแบบนี้จะนิยมเลี้ยงกันในช่วงแรก

ช่วงปี พ.ศ. 2541-2542 โดยเกษตรกรจะรวมกลุ่มกันเลี้ยงเป็นรุ่นๆ และในแต่ละรุ่นจะมีการแบ่งบทบาทให้สมาชิกเพื่อช่วยกันมาดูแลกระชังปลา แรงงานที่ใช้จะเป็นแรงงานของสมาชิกกลุ่มที่จะต้องช่วยกันดูแลกระชังของกลุ่มจนถึงช่วงนำผลผลิตจำหน่ายออกสู่ตลาด ส่วนกรณีเลี้ยงแบบครัวเรือน ช่วงปี พ.ศ. 2543 เกษตรกรมีการแยกกระชังออกมาเลี้ยงแบบในครัวเรือนตนเอง ทำให้แรงงานที่ใช้ในการดูแลกระชังปลาจนถึงช่วงนำผลผลิตจำหน่ายออกสู่ตลาด เป็นแรงงานที่มาจากสมาชิกครอบครัวหรือญาติที่จ้างมาช่วยดูแลกระชังหรือเป็นหุ้นส่วนร่วมกันในการเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท

ทุนทางทรัพยากร ได้แก่ แหล่งน้ำ เกษตรกรจะต้องพิจารณาบริบทพื้นที่ของตนเองว่ามีแหล่งน้ำที่มีความเหมาะสมสำหรับการเลี้ยงปลากระชังหรือไม่ กรณีของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านดินดำเลือกใช้ประโยชน์พื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำชีฝั่งท่าช้าง และฝั่งท่าวัด เนื่องจากทั้งสองฝั่งของแม่น้ำชีมีพื้นที่ติดกับพื้นที่สวนของเกษตรกรบ้านดินดำ จึงทำให้เกษตรกรเข้าไปใช้ประโยชน์แม่น้ำชีได้อย่างมากโดยเฉพาะใช้ประโยชน์เพื่อสร้างเศรษฐกิจ เช่น หาปลา เพาะปลุก และเลี้ยงปลากระชัง เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังเลือกเลี้ยงปลาในท่าช้างและท่าวัดเนื่องจากบริเวณนี้มีการไหลของน้ำสะดวกจึงเหมาะแก่การเลี้ยงสัตว์น้ำ เกษตรกรจึงเลือกวางกระชังปลาเรียงกันอยู่ฝั่งท่าช้างและท่าวัดในแม่น้ำชี โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2541-2543 กระชังปลาได้มีการขยายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆจนเกือบ 500 กระชัง

2) เงื่อนไขที่เกิดจากบริษัท การตัดสินใจของเกษตรกรนอกจากจะต้องพิจารณาเงื่อนไขของตนเองแล้ว ต้องพิจารณาเงื่อนไขของบริษัทที่เข้ามาเป็นคู่ค้าในการผลิตด้วย จากการเก็บข้อมูลโดยวิธีการสนทนากลุ่มย่อยของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชัง ทำให้เห็นว่า บริษัทที่เข้ามาส่งเสริมการเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขมี 2 บริษัท ได้แก่ วัฒนาฟาร์ม CP จากนั้นเกษตรกรมีการพิจารณาเงื่อนไขของบริษัท 4 ส่วน โดยในส่วนแรก การสนับสนุนปัจจัยการผลิตในรูปแบบสินเชื่อและเงินสด ได้แก่ อาหาร พันธุ์ปลา ยารักษาโรค วิตามิน และอุปกรณ์กระชัง โดยเซลล์บริษัทจะทำหน้าที่จัดหาและบริการจัดส่งปัจจัยการผลิตถึงหน้ากระชังปลาให้กับเกษตรกร โดยมีการเลือกใช้บริการชำระค่าใช้จ่ายแบบเงินสด หรือแบบสินเชื่อขึ้นอยู่กับความสะดวกของเกษตรกร จากนั้นเซลล์บริษัทมีการคำนวณปริมาณที่ต้องการใช้ปัจจัยการผลิตให้เพียงพอในรอบการผลิตนั้นให้กับเกษตรกรอีกด้วย

ส่วนที่สอง การสนับสนุนความรู้เทคนิควิธีการเลี้ยงปลากระชัง โดยเซลล์บริษัทได้ชวนเกษตรกรไปศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบการเลี้ยงปลากระชังในจังหวัดใกล้เคียง โดยได้ไปศึกษาดูงานในเรื่องวิธีการทำกระชัง ขั้นตอนการเลี้ยงปลา การสร้างช่องทางตลาดที่หลากหลายทั้งขายตรง เปิดร้านอาหารโดยการแปรรูปปลาในรูปแบบต่างๆ เช่น การนำไปทำอาหารในเมนูต่างๆ การแปรรูปแบบแห้ง และการให้คำแนะนำแก่เกษตรกรในช่วงเลี้ยงปลากระชังจนถึงจับปลาส่งขายกับตลาด

ส่วนที่สาม การสนับสนุนช่องทางการตลาด โดยเซลล์บริษัทได้จัดหาคนมาจับปลา มีการประกันราคาจับปลาในราคากิโลกรัมละ 40 บาท และก่อนการจับปลาเซลล์บริษัทจะมีการแจ้งราคาจับปลาในขณะนั้นให้เกษตรกรทราบก่อนวันนัดหมายจับปลา

ส่วนที่สี่ การติดตามสนับสนุนผ่านเซลล์บริษัทในพื้นที่ ซึ่งเซลล์เป็นตัวแทนบริษัทที่ทำหน้าที่คอยดูแลและสนับสนุนในเรื่องความรู้เทคนิควิธีการในการเลี้ยงปลากระชังผ่านการไปศึกษาดูงานพื้นที่ต้นแบบและการดูแลแนะนำในช่วงกระบวนการเลี้ยงปลากระชัง รวมถึงการหาช่องทางการตลาดให้กับเกษตรกรโดยการซื้อปลาพร้อมติดต่อกับคนมาจับปลาให้กับเกษตรกร อีกทั้งยังเื้ออำนวยการความสะดวกในเรื่องการจัดหาปัจจัยการผลิต การคำนวณปริมาณการใช้ปัจจัยการผลิตให้กับเกษตรกร

3.2.2 เงื่อนไขที่เกษตรกรอยู่ในระบบการผลิตแบบเกษตรพันธสัญญา

การก้าวเข้าสู่อาชีพเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกรบ้านดินดำ ช่วงแรกเกษตรกรมีการเลี้ยงปลากระชังแบบรวมกลุ่มพร้อมระดมเงินเพื่อเป็นเงินทุนสำหรับลงทุนเลี้ยงปลากระชัง โดยมีเซลล์บริษัททำหน้าที่จัดหาปัจจัยการผลิต เช่น ลูกปลา อาหาร ยา และเวชภัณฑ์ ให้กับเกษตรกรตามปริมาณที่เซลล์ได้คำนวณในปริมาณที่สอดคล้องกับความต้องการเลี้ยงของเกษตรกร หลังจากเซลล์จัดหาปัจจัยการผลิตด้านเกษตรกรจะทำหน้าที่เลี้ยงปลากระชังตามขั้นตอน โดยมีเซลล์บริษัทเข้ามาคอยดูแลและแนะนำอาทิตย์ละ 2-3 วัน เมื่อระยะเวลาเลี้ยงปลากระชังผ่านไป 2 เดือนกว่า หรือ 75 วัน ปลาในกระชังโตประมาณ 7 ชีด ทางบริษัทก็จะเข้ามารับซื้อปลาราคา 40 บาทต่อกิโลกรัม โดยหาคคนมาจับปลาให้เกษตรกรพร้อมจ่ายเงินค่าจับปลาหน้ากระชัง ซึ่งการเลี้ยงปลากระชังกับบริษัทในช่วงแรกเกษตรกรได้กำไรที่หักจากต้นทุนแล้วคนละ 15,000 บาท ทำให้การเลี้ยงปลากระชังบ้านดินดำในช่วงปีพ.ศ.2541-2545 มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง และเกิดการแยกตัวจากเดิมเลี้ยงแบบรวมกลุ่มเป็นเลี้ยงแบบรายครอบครัวมากขึ้น

พูน ปณ ทิโต ชีเว

ภาพประกอบที่ 2 แผนภาพแสดงวงจรการผลิตการเลี้ยงปลากระชัง

จากแผนภาพแสดงวงจรการผลิตการเลี้ยงปลากระชัง ซึ่งให้เห็นว่า แต่ละรอบการผลิตของการเลี้ยงปลากระชัง เกษตรกรบ้านดินดำจะต้องมีการจัดเตรียมปัจจัยการผลิตก่อน จากนั้นเกษตรกรลงมือเลี้ยงโดยอาศัยแรงงานจากครอบครัวและญาติ ขณะดำเนินกิจกรรมการเลี้ยงปลา เกษตรกรจะต้องทำหน้าที่ดูแลรักษาโดยใช้ความรู้จากการแนะนำของเซลล์บริษัท และพอถึงช่วงจับปลาทางเซลล์บริษัทจะจัดหาคนมาจับปลาและตลาดส่งผลผลิตให้เกษตรกรพร้อมกับจ่ายเงินสดหน้ากระชังหรือออกไปเสร็จขายพลาสติกให้เกษตรกรไปขึ้นเงินที่สถานที่ประกอบการบริษัท

การเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกรบ้านดินดำอยู่ภายใต้เงื่อนไขของบริษัทที่ได้เข้ามาส่งเสริมการลงทุน และเงื่อนไขสำคัญที่เกษตรกรจะต้องปฏิบัติร่วมกัน เช่น เกษตรกรจะต้องซื้อปัจจัยการผลิตกับทางบริษัทเท่านั้น รวมไปถึงเกษตรกรจะต้องขายปลาให้กับบริษัทเพียงอย่างเดียว เมื่อเกษตรกรยอมรับกับเงื่อนไขดังกล่าวทางเซลล์บริษัทจะทำหน้าที่เป็นฝ่ายจัดหาปัจจัยการผลิตให้ทั้งรูปแบบเช่าปัจจัยการผลิตมาลงทุนก่อนแล้วค่อยจ่ายเงินคืนทีหลัง และรูปแบบการจ่ายด้วยเงินสด นอกจากนั้นเซลล์บริษัททำหน้าที่ในการจัดหาคนมาจับปลาหน้ากระชังและคอยให้คำแนะนำวิธีการเลี้ยงปลากระชังให้กับเกษตรกร

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ศึกษาจะอธิบายให้เห็นเงื่อนไขของเกษตรกรขณะที่ทำการผลิตอยู่ในระบบนี้มี 3 ส่วน คือ

ส่วนแรก เป้าหมายและโอกาสทางด้านเศรษฐกิจของเกษตรกร การตัดสินใจเข้าสู่การผลิตในระบบนี้เกษตรกรมองว่าเป็นโอกาสที่จะสามารถสร้างอาชีพและรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว เนื่องจากการเลี้ยงปลากระชังมีรอบการผลิตประมาณ 2 เดือนกว่าหรือ 75 วัน อีกทั้งยังมีเซลล์บริษัทมาคอยแนะนำให้ความรู้และหาช่องทางการตลาดให้ เกษตรกรจึงมีความมั่นใจที่จะมุ่งรับ

โอกาสนี้เพื่อสร้างรายได้ให้ครอบครัว ในช่วงแรกจะเห็นว่า เกษตรกรมีรายได้ซึ่งเป็นกำไรจากการเลี้ยงปลากระชังจำนวน 15,000 บาทต่อราย

ส่วนที่สอง ภาวะหนี้สินที่เกิดจากการเลี้ยงปลากระชัง ซึ่งเกิดจากการจัดหาเงินมาลงทุนสำหรับเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกร ซึ่งมีแหล่งที่มาจากเงินทุนตนเองและเงินกู้สินเชื่อจากสถาบันการเงินและบริษัท อีกทั้งภาวะหนี้สินที่เกิดในขณะทำการผลิต เช่น พันธุ์ปลา อาหาร ยารักษาโรค และวิตามิน โดยเกษตรกรจะต้องชำระหนี้สินส่วนนี้หลังจากจับปลาขายให้กับเซลล์บริษัท โดยเซลล์บริษัทจะหักหนี้จากการรายได้ในการขายปลากระชัง จากนั้นเงินส่วนที่เหลือก็จะจ่ายคืนให้กับเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชัง

ส่วนที่สาม ความรู้ความถนัดที่เกิดเป็นอาชีพของเกษตรกรในชุมชน ด้วยการเลี้ยงปลากระชังเป็นระยะเวลานาน ทำให้เกษตรกรมีเทคนิคความรู้ที่เกิดจากการทดลองทำ เรียนรู้จากสื่อต่างๆ และคำแนะนำของเซลล์บริษัท ทำให้เกิดเป็นความรู้ความถนัดในการเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกรบ้านดินดำ อีกทั้งยังถือว่าเป็นอาชีพที่สืบทอดและลงทุนร่วมกันในระดับครอบครัวและเครือญาติ อาทิเช่น นาง ข ได้ย้ายกระชังออกมาลงทุนเลี้ยงกับครอบครัวและญาติของตนเอง ถือว่าเป็นรายได้หลักของครอบครัวและญาติของนาง ข

3.2.3 เงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจออกจากระบบการผลิตแบบเกษตรพันธะสัญญา

การขยายตัวของ การเลี้ยงปลากระชังในหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น โดยในช่วงปี พ.ศ. 2545 มีการขยายกระชังเพิ่มขึ้นถึง 500 กระชัง ขณะเดียวกันนี้เมื่อมีคนเลี้ยงมากขึ้นและมีปลาในกระชังเพิ่มขึ้นนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงต่อการเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกรบ้านดินดำ เช่น การเข้ามาจับปลาล่าช้า การเพิ่มราคาปัจจัยการผลิต การรับซื้อปลาในราคาต่ำกว่าต้นทุน ด้วยการเผชิญปัญหา เช่นนี้ทำให้เกษตรกรเลิกเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัท ผู้วิจัยจะอธิบายให้เห็นเงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจออกจากระบบการผลิตแบบเกษตรพันธะสัญญา ดังนี้

เงื่อนไขแรก การถูกเอาเปรียบจากระบบการผลิตที่มีเงื่อนไขกับบริษัท โดยเซลล์บริษัทหากคนเข้ามาจับปลาให้เกษตรกรไม่ตรงเวลาเดิม จากเดิมเกษตรกรเลี้ยงปลาได้ 3 เดือนแล้วเซลล์บริษัทจะหากคนมาจับให้ แต่ต่อมาเกษตรกรจะต้องเลี้ยงปลาประมาณ 4-6 เดือน เซลล์บริษัทถึงจะหากคนมาจับปลาให้ เมื่อแผนการผลิตของเกษตรกรจะต้องยืดเวลาออกไปอีก ทำให้เกษตรกรจะต้องจ่ายต้นทุนในการซื้ออาหารปลาเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันเมื่อระยะเวลาเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกรเพิ่มขึ้นปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะอาหารปลาก็ปรับราคาสูงขึ้นประมาณ 5-10 บาทต่อกระสอบเช่นกัน

เงื่อนไขที่สอง การถูกเอาเปรียบทางการตลาด การเข้ามาจับปลาซ้ำกว่ากำหนด ทำให้การต่อคิวจับปลาของเกษตรกรมีจำนวนมากขึ้น และเมื่อเซลล์เข้ามาจับปลาจะรับซื้อปลาเพียงราคา กิโลกรัมละ 25 บาท เกษตรกรต้องยอมให้เซลล์บริษัทจับปลาในราคาที่ต่ำกว่าต้นทุน เนื่องจากปลาในกระชังมีปริมาณมากทำให้เกษตรกรจะต้องเร่งขายออกก่อนที่จะเกิดความเสียหายอื่นตามมา เช่น ปลาตาย

เงื่อนไขที่สาม การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและบริษัท เกษตรกรเล่าว่า แต่ก่อนเซลล์บริษัทจะเข้ามาดูแล คอยแนะนำ และติดตามการเลี้ยงปลาของเกษตรกรตลอดกระบวนการเลี้ยงปลาอยู่บ่อยครั้ง เมื่อการเลี้ยงปลากระชังขยายฐานการผลิตไปพื้นที่อื่นมากขึ้น สังเกตเห็นว่า เซลล์บริษัทไม่ค่อยเข้ามาติดตามการเลี้ยงปลาของเกษตรกร รวมถึงเซลล์บริษัทไม่ได้ให้ความสำคัญในการเข้ามาจับปลาให้เกษตรกรด้วย

เงื่อนไขที่สี่ การเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อม การเลี้ยงปลากระชังที่เพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ รวมถึงการเลี้ยงปลากระชังในระยะเวลานานขึ้นกว่าเดิม ทำให้เกิดความแออัดภายในกระชังและสภาพแวดล้อมภายในกระชังเริ่มเปลี่ยนแปลง เช่น เกิดการสะสมของเชื้อแบคทีเรีย นำมาสู่การติดเชื้อทำให้ปลาเริ่มตายไปเรื่อย สภาพแวดล้อมภายในน้ำก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไปตาม ซึ่งเกษตรกรมองว่า เซลล์บริษัทไม่เข้ามาควบคุมตลาดปลาจึงทำให้เกิดปัญหาเช่นนี้

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2545-2546 การเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกรบ้านดินดำเกิดภาวะวิกฤตปลาตายจำนวนมาก เกษตรกรหลายรายขาดทุนเพราะปลาตายทั้งกระชัง ขณะที่เกิดปัญหาดังกล่าวทำให้เกษตรกรได้เผชิญปัญหาและแบกรับความเสี่ยงเพียงฝ่ายเดียว เช่น หนี้สินจากการไปกู้ยืมแหล่งทุน อีกทั้งยังไม่ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือภาคส่วนที่เกี่ยวข้องแต่อย่างใด ทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในบ้านดินดำเกือบทุกรายตัดสินใจเลิกเลี้ยงปลากระชังภายใต้เงื่อนไขบริษัทโดยทันที แต่ยังมีเกษตรกรที่ยังยึดการเลี้ยงปลาเป็นรายได้หลักของครอบครัวทำให้เกษตรกรจำนวน 7 รายยังเลี้ยงปลากระชังแต่ไม่ได้อยู่ภายใต้การควบคุมการเลี้ยงเหมือนแต่ก่อน ซึ่งเป็นการเลี้ยงปลากระชังที่ไม่มีพันธะสัญญาและเงื่อนไขควบคุม โดยเกษตรกรพึ่งพาบริษัทในการซื้ออาหารสำหรับเลี้ยงปลากระชังเท่านั้น ส่วนการจัดการทั้งหมดเกษตรกรเป็นฝ่ายจัดการเอง

ในการเก็บข้อมูลโดยการสนทนากลุ่มย่อยเกษตรกรได้ชี้ให้เห็นสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เห็นปัจจัยเงื่อนไขในการตัดสินใจเลิกเลี้ยงปลากระชังกับบริษัทผลิตและจำหน่ายปัจจัยการผลิตสำหรับการเลี้ยงปลากระชัง ซึ่งเกษตรกรไม่สามารถระบุได้ว่าเกษตรกรที่เลิกเลี้ยงปลากระชังมีจำนวนที่ชัดเจนเท่าไร เพียงแต่ได้ชี้แจงเปรียบเทียบให้ผู้ศึกษาเห็นว่าเกษตรกรเลิกเลี้ยงปลากระชังมีจำนวนมากเกือบทุกครัวเรือนในบ้านดินดำ และจะเห็นว่า ปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรตัดสินใจเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท ซึ่งเป็นการพิจารณาถึงปัจจัยเงื่อนไขของตัวเกษตรกรเอง เช่น ทุนการเงิน ทุนแรงงาน และทุนทรัพยากร นอกจากนั้นยังพิจารณาปัจจัยเงื่อนไขของบริษัทที่จะเอื้อต่อการผลิต

ของเกษตรกรโดยมองถึงการสนับสนุนปัจจัยการผลิต เงินทุน ความรู้ และการดูแลแนะนำผ่านตัว เซลล์บริษัท และขณะที่เกษตรกรทำการผลิตในระบบนี้ ซึ่งมีปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรต้องทำการผลิตอย่างต่อเนื่อง เช่น เป้าหมายและโอกาสในการสร้างอาชีพและรายได้ให้กับเกษตรกร หนี้สินที่เกิดจากการนำเงินมาลงทุนเลี้ยงปลากระชังและหนี้สินที่เกิดขึ้นขณะเลี้ยงปลากระชัง และการเกิดความรู้ความถนัดในการเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกรจนเกิดเป็นอาชีพหลักของครอบครัว

ขณะเดียวกันในช่วงการเลี้ยงปลากระชังและขยายกระชังเพิ่มขึ้นทำให้เกิดปัญหาต่างๆ เช่น ปัจจัยการผลิตปรับราคาสูงขึ้น ปลาล้มตลาต ราคาปลาต่ำ ปลาตายจำนวนมาก และสภาพแวดล้อมภายในน้ำเปลี่ยนแปลงไป รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างเซลล์บริษัทและเกษตรกรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทำให้เกษตรกรรู้สึกเหมือนตนเองเผชิญปัญหาฝ่ายเดียว จึงเป็นปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญที่ทำให้เกษตรกรตัดสินใจเลิกเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท แต่ก็มีเกษตรกร 7 รายเปลี่ยนจากการเลี้ยงปลากระชังที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขของบริษัททั้งหมดไปเลี้ยงปลากระชังกับบริษัทอื่น ซึ่งเป็นบริษัทที่ผลิตและจำหน่ายปัจจัยการผลิตที่ไม่ได้เข้ามาควบคุมเกษตรกรโดยให้อิสระในการจัดการแก่เกษตรกร

3.3 สรุปท้ายบท

เงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรกรพันธะสัญญาสามารถสรุปได้ 2 เงื่อนไข คือ เงื่อนไขที่เกิดขึ้นจากเกษตรกร และเงื่อนไขของบริษัทที่เอื้อต่อการเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกร เช่นการไม่ต้องจัดหาปัจจัยการผลิตเอง การไม่ต้องหาคนจับปลาและหาตลาดรับซื้อผลผลิตเอง ด้วยเงื่อนไขเหล่านี้ทำให้เกษตรกรมองเห็นช่องทางการสร้างรายได้และสนใจในการผลิตภายใต้เงื่อนไขของบริษัท จากนั้นเมื่อการผลิตของเกษตรกรประสบปัญหาทั้งเรื่องราคาปัจจัยผลผลิตสูงขึ้น การกตราคาของพ่อค้าจับปลา การแบกรับความเสี่ยงฝ่ายเดียวของเกษตรกร และการไม่แสดงความรับผิดชอบกับปัญหาที่เกิดขึ้นของบริษัท ทำให้เป็นเงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจออกจากการผลิตภายใต้เงื่อนไขของบริษัทเพื่อออกไปทำการผลิตแบบอิสระและประกอบอาชีพอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม

พูน ปรุ ทิโต ชีเว

บทที่ 4

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากะชังแบบอิสระและเกษตรกรที่เลี้ยงปลากะชัง

ผู้ศึกษาจะอธิบายยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากะชังแบบอิสระ และยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรที่เลี้ยงปลากะชัง โดยใช้แนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ และแนวคิดทุนทางสังคมมาอธิบายให้เห็นถึงเป้าหมาย ยุทธศาสตร์ และผลที่เกิดขึ้นของเกษตรกรขณะประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม รวมถึงอธิบายให้เห็นถึงวิถีคิดเกี่ยวกับการผลิตทางเศรษฐกิจของเกษตรกร การพิจารณาทุนที่มีมาใช้ในการสร้างทางเลือกในการดำรงชีพ ผลการศึกษาพบว่า

4.1 ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากะชังแบบอิสระ

จากการลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลโดยใช้วิธีการสนทนากลุ่มย่อยเกษตรกรจำนวน 7 ราย และการสัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกรจำนวน 2 ราย ได้ชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรตัดสินใจเลี้ยงปลากะชังภายใต้เงื่อนไขของบริษัทเพื่อมาเลี้ยงปลากะชังแบบอิสระ เนื่องจากการเลี้ยงปลากะชังแบบอิสระทำให้เกษตรกรสามารถตัดสินใจและบริหารจัดการการผลิตได้ด้วยตนเอง ขณะที่การเลี้ยงปลากะชังกับบริษัทซีพีเกษตรกรจะต้องทำการผลิตภายใต้เงื่อนไขของบริษัท โดยที่เกษตรกรไม่สามารถตัดสินใจหรือค้นหาทางเลือกอื่นได้ เช่น การเลือกซื้อพันธุ์ลูกปลาและอาหารกับบริษัทใหม่ที่จำหน่ายในราคาถูก การตัดสินใจของเกษตรกรเพื่อมาเลี้ยงปลากะชังแบบอิสระมีเป้าหมาย 3 ประการ ได้แก่

ประการแรก เป้าหมายเพื่อต้องการหลุดพ้นจากเงื่อนไขของบริษัท เนื่องจากขณะที่เกษตรกรเลี้ยงปลากะชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทได้เผชิญปัญหาที่ทำให้เกษตรกรเกิดความคิดว่าตนเองเสียเปรียบบริษัทอย่างมากโดยเฉพาะการไม่มีความรับผิดชอบร่วมเมื่อทางเซลล์บริษัทจัดหาคนมาจับปลาให้ล่าช้า เพราะทางเซลล์บริษัทประสานให้คนจับปลาเลือกไปจับปลาให้กับเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากะชังรายใหญ่ที่อยู่อำเภออุบลรัตน์ก่อน และเมื่อถึงลำดับที่จะต้องมาจับปลาให้เกษตรกรทำให้เลยระยะเวลาไปนานกว่า 2 สัปดาห์ อีกทั้งเซลล์บริษัทยังไม่รับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดขึ้น เช่น การซื้อปัจจัยการผลิต เช่น อาหารปลา เพิ่มขึ้นในราคาเท่าเดิม และเมื่ออยู่ในช่วงที่บริษัทมีนโยบายปรับราคาปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้น เกษตรกรก็ต้องซื้อปัจจัยการผลิตในราคาสูงกว่าราคาเดิม เกษตรกรจึงมองถึงความเสียเปรียบที่ตนเองได้รับทำให้ตัดสินใจเลี้ยงปลากะชังกับบริษัท และเปลี่ยนมาเลี้ยงปลากะชังแบบอิสระ เนื่องจากเกษตรกรสามารถค้นหาทางเลือกอื่นได้มากกว่ารวมถึงการมีอำนาจตัดสินใจและ

การบริหารจัดการการเลี้ยงปลากระชังได้ตามความคิดของตนเอง (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

ประการที่สอง เป้าหมายเพื่อลดต้นทุนการผลิต เกษตรกรมองว่า การเลี้ยงปลากระชังเหมือนเป็นวิถีชีวิตที่ต้องทำการผลิตต่อไปและประสบการณ์ความรู้ของเกษตรกรที่สะสมมาหลาย 10 ปี ทำให้เกษตรกรยังเลือกเลี้ยงปลากระชังอยู่อย่างต่อเนื่อง เพียงแต่เกษตรกรเลือกเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระที่ไม่ได้อยู่ภายใต้เงื้อมมือของบริษัท และเกษตรกรยังมองว่า การเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระจะสามารถแข่งขันกับตลาดข้างนอกได้นั้นจะต้องลดต้นทุนการผลิตโดยเฉพาะด้านปัจจัยการผลิต เช่น อาหาร ลูกปลา การลดต้นทุนการผลิตจึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่เกษตรกรจะสามารถเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระได้ภายใต้การแข่งขันทางการตลาดและเงินลงทุนที่เกษตรกรจะต้องจัดหาสำหรับมาลงทุนเลี้ยงเอง (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

ประการที่สาม เป้าหมายเพื่อสร้างรายได้ที่หลากหลาย ถึงแม้ว่าการเลี้ยงปลากระชังเป็นทางเลือกหลักในการสร้างรายได้ให้เกษตรกรและครอบครัว แต่เกษตรกรยังมองว่า ควรจะมีการทำอย่างอื่นควบคู่กันไปด้วย เพื่อจะทำให้เกิดการหมุนเวียนของรายได้ที่มาจากหลากหลายช่องทาง โดยผู้ศึกษาสังเกตเห็นว่า การประกอบอาชีพอื่นนอกจากการเลี้ยงปลากระชังซึ่งเกษตรกรเลือกทำสิ่งนั้นภายใต้ศักยภาพที่มีอยู่ของตนเอง เช่น การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ งานฝีมือ งานช่าง และการค้าขาย โดยการเลือกทำสิ่งนั้นๆเกษตรกรจะพิจารณาจากประสบการณ์ความรู้และทุนที่มีของตนเอง การเลือกประกอบอาชีพจึงมีความแตกต่างกันตามบริบทของแต่ละบุคคล ฉะนั้นการเลือกเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระควบคู่ไปกับการประกอบอาชีพอื่นจึงยังเป็นความหวังและทางเลือกที่เกษตรกรมองว่าจะสามารถสร้างรายได้ให้เกษตรกรและครอบครัวได้ (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

หลังจากตัดสินใจเลี้ยงปลาแบบอิสระเกษตรกรมียุทธศาสตร์การดำรงชีพ 2 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ ยุทธศาสตร์แรก การลดต้นทุนการผลิต จากการสนทนากลุ่มย่อยและสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าเกษตรกรมีวิธีการลดต้นทุนการผลิต 2 วิธีการ ได้แก่ วิธีการแรก เกษตรกรลดต้นทุนการผลิตด้วยการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาแบบอิสระจำนวน 7 ราย เพื่อดำเนินการสั่งซื้ออาหารปลากับบริษัทจำหน่ายปัจจัยการผลิต โดยการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอิสระมีคุณตุ๊ก (นามสมมติ) เป็นหน่วยจัดการซึ่งทำหน้าที่ค้นหาแหล่งจำหน่ายปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพ ราคาไม่สูง ไม่เอาเปรียบเกษตรกร โดยคุณตุ๊กได้เริ่มจากการสอบถามคนรู้จักที่เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระเช่นกันอยู่ที่จังหวัดร้อยเอ็ด และได้รับคำแนะนำให้ลองสั่งอาหารของบริษัทเบทาโกร จากนั้นคุณตุ๊กได้มีการพิจารณาเหตุผลหลายอย่างเพื่อประกอบการตัดสินใจ เช่น คุณภาพอาหารของบริษัทที่มีส่วนผสมคล้ายกับของบริษัทเดิมที่เคยเลี้ยง ราคาอาหารปลาที่จำหน่ายถูกกว่าเท่าตัว การจัดส่งอาหารให้เกษตรกรถึงที่ และการให้เครดิตชำระเงินหลังจากจัดส่งสินค้าภายใน 15 วัน คุณตุ๊กจึงได้ตัดสินใจสั่งซื้ออาหารปลากับทางบริษัทเบทาโกรผ่านเซลล์บริษัท การสั่งซื้ออาหารปลากลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังอิสระจะสั่ง

ครั้งละ 500 กระสอบ ราคากระสอบละ 520 บาท และเครดิตชำระเงินภายใน 15 วัน แตกต่างจากช่วงที่เลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทซีพีทีเซลส์บริษัทจำหน่ายอาหารปลาให้เกษตรกรในราคากระสอบละ 680 บาท (ตุ๊ก, 2560 : สัมภาษณ์)

วิธีการที่สอง การลดต้นทุนด้วยการอนุบาลลูกปลาให้ได้คุณภาพ การเลือกใช้วิธีการอนุบาลลูกปลาให้ได้คุณภาพ เนื่องจากถ้าคุณตุ๊กสั่งซื้อลูกปลาจากทางบริษัทจำหน่ายปัจจัยการผลิตรายหนึ่งที่มีคุณภาพในระดับ B หรือ ระดับ C หลังจากนำมาเลี้ยงพบว่าลูกปลาที่ได้ไม่มีคุณภาพเพราะเลี้ยงเลี้ยงไม่โตแต่กินอาหารเยอะ บางครั้งเกษตรกรได้รับจำนวนลูกปลาที่ไม่ตรงตามที่สั่งไว้กับบริษัทและมีลูกปลาชนิดอื่นผสมมาด้วย

การสะสมประสบการณ์ของคุณตุ๊กที่เคยรับจ้างบริษัทอนุบาลลูกปลามาเป็นระยะเวลาจนถึง 5 ปี (ตั้งแต่ปี.ศ.2544-2547) คุณตุ๊กได้นำพินิจความรู้ที่มีอยู่เป็นเครื่องมือหนึ่งในการสร้างทางเลือกเพื่อสามารถลดต้นทุนในการผลิตได้ การอนุบาลลูกปลาของคุณตุ๊กมีการลองผิดลองถูกในการค้นหาแหล่งจำหน่ายพันธุ์ปลาที่มีคุณภาพจากการสอบถามคนรู้จักและค้นหาทางสื่ออินเทอร์เน็ตอยู่ประมาณ 5 ครั้ง ได้แก่ ครั้งแรก คุณตุ๊กได้สั่งซื้อลูกปลาขนาดเล็กจากตัวแทนบริษัทจำหน่ายปัจจัยการผลิตรายหนึ่งในจำนวน 50 ตัวต่อกิโลกรัม แต่การอนุบาลปลารอบนี้ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากปลามีการเจริญเติบโตไม่เท่ากันจึงทำให้ราคาซื้อปลาได้ราคาไม่ดี (ตุ๊ก, 2560 : สัมภาษณ์)

ครั้งที่สอง คุณตุ๊กเลือกสั่งซื้อลูกปลาขนาดเล็กกับฟาร์มอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งรับลูกปลาจากภาคกลาง (ไม่ทราบฟาร์ม) ในราคาตัวละ 4 บาท แต่ตอนประสานสั่งซื้อลูกปลาทกลงราคาส่งให้ตัวละ 3 บาท ทำให้คุณตุ๊กยอมจ่ายเงินด้วยความไม่พึงพอใจ พอคุณตุ๊กได้อนุบาลลูกปลาในครั้งนี้ พบว่าปลาตัวโตสม่ำเสมอและมีโอกาสรอดถึงร้อยละ 80 แต่ด้วยการซื้อขายที่ไม่น่ามีความจริงใจต่อกันทำให้คุณตุ๊กเลือกไม่ทำการซื้อขายร่วมกันต่อไป (คุณตุ๊ก, 2560 : สัมภาษณ์)

ครั้งที่สาม คุณตุ๊กได้เลือกสั่งซื้อลูกปลาตัวเล็กกับฟาร์มจำหน่ายลูกปลาฟาร์ม ป.เจริญฟาร์ม (นามสมมติ) จังหวัดฉะเชิงเทรา แต่ยังไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากโอกาสรอดของลูกปลาน้อย เนื่องจากสั่งซื้อลูกปลามาอนุบาลจำนวน 40,000 ตัว มีลูกปลาที่รอดเพียงจำนวน 16,000 ตัว จากการลองผิดลองถูกของคุณตุ๊กจนถึงครั้งที่ห้า คุณตุ๊กตัดสินใจสั่งซื้อลูกปลาจากบริษัทแมคโคนิลฟาร์ม(นามสมมติ) จังหวัดสระบุรี จำนวน 40,000 ตัว ขณะที่อนุบาลลูกพบว่า ปลากินจุ โตเร็ว มีขนาดสม่ำเสมอ และอัตราการรอดสูง ทำให้ได้ปลารุ่นเลี้ยงเองจำนวนกว่า 30,000 ตัว จากนั้นคุณตุ๊กก็เลือกสั่งซื้อลูกปลาขนาดเล็กกับฟาร์มของบริษัทแมคโคนิลฟาร์ม (คุณตุ๊ก, 2560 : สัมภาษณ์)

การอนุบาลลูกปลาได้คุณภาพนอกจากจะค้นหาแหล่งจำหน่ายลูกปลาที่มีคุณภาพแล้วเกษตรกรยังต้องเลือกใช้อาหารที่มีคุณภาพด้วย ซึ่งจะต้องพิจารณาเรื่องของคุณภาพอาหารที่ทำให้ปลาเจริญเติบโตตามช่วงเวลา และพิจารณาเรื่องของราคาอาหารปลาที่ไม่ซื้อในราคาสูงเกินไป โดยคุณตุ๊กเลือกซื้ออาหารสำหรับอนุบาลลูกปลา 2 ยี่ห้อ ได้แก่ ยี่ห้อไฮเกรด 996 ซึ่งเป็นอาหารบดที่มี

ส่วนผสมของปลาปนเพื่อให้ปลามีการเจริญเติบโตเร็ว ขึ้นในราคา 1,200 บาทต่อกระสอบ เมื่อลูกปลา อายุ 1 เดือน คุณตุ๊กเปลี่ยนจากอาหารยี่ห้อไฮเกรด 996 เพื่อมาใช้อาหารยี่ห้อไปโอ 61 จำหน่ายใน ราคา 575 บาทต่อกระสอบ สลับควบคู่ไปด้วยเพื่อเน้นการลดต้นทุนช่วงการอนุบาลลูกปลาไม่ให้สูง มากนัก หลังจากปลาโตขนาดกลางคุณตุ๊กยังเลือกใช้อาหารยี่ห้อไปโอเพียงแต่เปลี่ยนสูตรอาหารมา เป็นสูตร 662 และเลือกใช้ต่อเนื่องมาจนปลาได้ขนาดพอเหมาะที่สามารถจับขายได้ (ตุ๊ก, 2560 : สัมภาษณ์)

การอนุบาลลูกปลาของคุณตุ๊กเน้นการอนุบาลเพื่อให้ได้คุณภาพ เพราะถ้าคุณตุ๊ก สามารถอนุบาลลูกปลาให้ได้คุณภาพจะทำให้อัตราการรอดของลูกปลาสูง มีน้ำหนักดี แตกต่างจาก ถ้าคุณตุ๊กสั่งซื้อลูกปลากับบริษัทจะมีความเสี่ยงสูงในเรื่องอัตราการรอดของลูกปลา และมีขนาดเล็ก ไม่ได้น้ำหนัก นอกจากนั้นการอนุบาลลูกปลายังพิจารณาเรื่องของพื้นที่ที่มีความเหมาะสม ซึ่งหมายถึง แหล่งน้ำที่ใช้ในการอนุบาลลูกปลาจะต้องมีออกซิเจนในน้ำที่เหมาะสม ปริมาณน้ำไม่น้อยเกินไป เพราะจะทำให้ออกซิเจนในน้ำต่ำเสี่ยงต่อปลาตาย และพิจารณาถึงกระชังที่มีการทำความสะอาด อยู่เสมอเพื่อไม่ให้เกิดการสะสมของแบคทีเรียและการเปลี่ยนขนาดกระชังที่มีตาข่ายห่างขึ้นเพื่อลด ความเครียดของปลาในกระชัง (ตุ๊ก, 2560 : สัมภาษณ์)

ผลที่เกิดขึ้นจากการลดต้นทุนการผลิตด้วยการอนุบาลลูกปลาให้ได้คุณภาพและการ รวมกลุ่มซื้ออาหารปลาของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอิสระ พบว่า การอนุบาลลูกปลาให้ได้คุณภาพทำให้ ต้นทุนในการซื้อลูกปลาตัวละ 3 บาท แตกต่างจากซื้อลูกปลากับบริษัทเกษตรกรจะต้องซื้อลูกปลา ในราคาตัวละ 6-7 บาท และจากการอนุบาลลูกปลาให้ได้คุณภาพจะเห็นว่าลูกปลาสามารถปรับตัว เข้ากับสภาพแวดล้อมในกระชังได้เร็ว มีขนาดตัวโตสม่ำเสมอ มีน้ำหนักดี ส่วนการสั่งซื้ออาหารแบบ รวมกลุ่มทำให้เกษตรกรสั่งซื้ออาหารได้ในราคาส่งจากบริษัทกระสอบละ 575 บาท แตกต่างจากกรณี เลี้ยงปลากระชังกับบริษัทแบบมีเงื่อนไข เกษตรกรจะไม่มีสิทธิในการซื้ออาหารที่ราคาถูกและเป็น ที่พอใจ ซึ่งเกษตรกรจะต้องซื้อจากบริษัทที่ร่วมลงทุนด้วยในราคาอาหารปลากระสอบละ 690 บาท ซึ่งจะเห็นว่าวิธีการนี้นอกจากเกษตรกรมีต้นทุนการผลิตลดลง ยังทำให้เกษตรกรมีอำนาจในการ ตัดสินใจที่จะสร้างทางเลือกให้ตนเองมากกว่าการอยู่ภายใต้เงื่อนไขกับบริษัทเพียงอย่างเดียว (ตุ๊ก, 2560 : สัมภาษณ์) จากการสัมภาษณ์คุณตุ๊กเกี่ยวกับต้นทุนการผลิตสามารถแสดงได้ดังตารางที่

ตาราง 4 แสดงการเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตของคุณตึก จำนวน 20 กระชัง

รายการ	หน่วยเปรียบเทียบ	การเลี้ยงแบบพันธสัญญา	การเลี้ยงแบบอิสระ
พันธุ์ปลา	1,000 ตัวต่อ1 กระชัง	120,000	90,000
อาหารปลา	55 กระสอบต่อ1 กระชัง	759,000	600,000
ยา/วิตามิน	จัดเป็นชุด	10,000	2,000
รวม		889,000	692,000

จากตารางแสดงการเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตของคุณตึก จำนวน 20 กระชัง ชี้ให้เห็นว่า การเลี้ยงปลากระชังแบบพันธสัญญามีต้นทุนการเลี้ยงปลากระชังมากกว่าการเลี้ยงแบบอิสระจำนวน 197,000 บาท และมีรายได้จากการขายไม่หักรายจ่าย 800,000 บาท เมื่อนำมาหักรายจ่ายจากต้นทุนจำนวน 692,000 บาท คุณตึกจะมีรายได้สุทธิจำนวน 197,000 บาท

ยุทธศาสตร์ที่สอง คือ การสร้างช่องทางตลาด เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระ บ้านดินดำมีวิธีการสร้างช่องทางตลาด 2 วิธีการ ได้แก่ วิธีการแรก การสร้างช่องทางตลาดด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและคนจับปลาโดยเกษตรกรประสานให้คนจับปลาที่อยู่จังหวัดร้อยเอ็ดจับปลาให้ โดยการจับปลาแต่ละครั้งเกษตรกรจะยอมขายในราคาต่ำกว่าราคาตลาด เช่น ถ้าราคาจับปลาตลาดข้างนอกกิโลกรัมละ 60 บาท เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอิสระจะเสนอราคาให้คนจับปลาหน้ากระชังตนเองกิโลกรัมละ 58 บาท (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

วิธีการที่สอง การสร้างช่องทางตลาด ซึ่งเกษตรกรมีการสร้างช่องทางตลาดด้วยการเปิดตลาดปลาริมทาง ซึ่งเกิดจากการสร้างความร่วมมือระหว่างเกษตรกรกับนักพัฒนาอิสระในพื้นที่ โดยมีเป้าหมาย 2 ส่วน คือ เป้าหมายส่วนแรก เน้นการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรให้หลุดพ้นจากการเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัท และเป้าหมายส่วนที่สอง เน้นการผลิตแบบปลอดภัยเพื่อสร้างจุดขายให้กับเกษตรกร โดยเกษตรกรใช้วิธีการประชาสัมพันธ์ผ่านป้ายโฆษณาติดประกาศและแจกใบปลิวเพื่อสื่อสารให้คนภายนอกได้รับรู้ว่าการเลี้ยงปลาในกระชังของเกษตรกรบ้านดินดำมีความแตกต่างจากพื้นที่อื่น เช่น ปลาสด สะอาด ปลอดภัย รสชาติดี และมีโอเมก้า3 จากนั้นเกษตรกรเลือกตลาดจำหน่ายปลาแบบริมทาง โดยจุดที่ตั้งร้านจำหน่ายปลาติดถนนเส้นทางจากอำเภอเมืองมหาสารคามไปอำเภอกันทรวิชัยซึ่งอยู่เยื้องกับห้างสรรพสินค้าบิ๊กซี และเป็นถนนที่ผู้คนสัญจรไปมาทุกวัน (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

ผลจากการสร้างช่องทางตลาดผ่านความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและคนจับปลา และการเปิดตลาดปลาริมทาง พบว่า เกษตรกรเกิดช่องทางจำหน่ายปลาหลากหลายช่องทาง เช่น ขายผ่านคนจับปลา ขายผ่านตลาดริมทาง และเกษตรกรยังเกิดความคิดใหม่ที่จะสร้างช่องทางตลาดอื่น เช่น ตลาดริมทาง นอกจากการขายให้คนจับปลาเพียงช่องทางเดียว (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

ยุทธศาสตร์ที่สาม คือ การสร้างรายได้ที่หลากหลาย เกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระมีการสร้างทางเลือกในการสร้างรายได้ 2 ระยะ คือ การสร้างรายได้ระยะสั้น เกษตรกรมีเป้าหมายการผลิตที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อสร้างรายได้ที่เกิดขึ้นรายวัน รายสัปดาห์ และรายเดือน นอกจากนั้นยังเน้นการผลิตเพื่อลดต้นทุนการบริโภคในครัวเรือน อาทิเช่น การผลิตในภาคเกษตรกรรมโดยเน้นผลิตชนิดพืชที่นำไปใช้ประโยชน์ในครัวเรือน เช่น โหระพา มะเขือพริกหยาดทิพย์ ตะไคร้ กลัวยพันธุ์หอมทอง และการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม เช่น เผล่างาน ช่างทาสี และรับจ้างทั่วไป (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

การสร้างรายได้ระยะกลาง เกษตรกรมีเป้าหมายการผลิตที่มุ่งเน้นการผลิตเพื่อให้เกิดรายได้สะสมเงินทุน อาทิเช่น เกษตรกรเลือกการผลิตไก่ หมู (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

กรณีคุณตุ๊ก ปลูกพืชผักเน้นชนิดพันธุ์ที่มักใช้ประโยชน์ในครัวเรือน เช่น โหระพา 20 ต้น มะเขือพริกหยาดทิพย์ 20 ต้น ตะไคร้ กลัวยพันธุ์หอมทองและกลัวยน้ำหว่า 1 ไร่ หลังจากผลผลิตสามารถเก็บเกี่ยวได้ก็จะนำไปจำหน่ายให้คนในหมู่บ้านและตลาดรอบนอก เช่น กลัวยน้ำหว่า และมะเขือพริกหยาดทิพย์นำไปขายให้คนในหมู่บ้าน กลัวยน้ำหว่าขายหริละ 25 บาท มะเขือพริกหยาดทิพย์ขายถูละ 20 บาท ซึ่งใช้เวลาขายไม่นานผลผลิตก็หมดและไม่เพียงพอต่อความต้องการของคนในหมู่บ้าน และร้านค้าอาหารที่อยู่ตรงข้ามกับห้างสรรพสินค้าบิ๊กซี คุณตุ๊กจะนำผักโหระพาและตะไคร้ไปส่งให้ร้านค้า ส่วนการเลี้ยงสัตว์ คุณตุ๊กเลือกเลี้ยงหมูเพื่อจำหน่ายลูกพันธุ์ เพราะได้รับการแนะนำจากคนรู้จักที่จังหวัดบุรีรัมย์ให้ทดลองเลี้ยงหมูแม่พันธุ์เพื่อจำหน่ายลูกพันธุ์ จากนั้นคุณตุ๊กได้ไปสั่งแม่พันธุ์หมูที่จังหวัดบุรีรัมย์มาเลี้ยงจนหมูขยายพันธุ์ได้เกือบ 100 ตัว แล้วจำหน่ายลูกพันธุ์ให้คนรู้จักนำไปเลี้ยง และมีการบริการเลี้ยงให้กับญาติเมื่อซื้อลูกพันธุ์ด้วยพร้อมโทรเรียกพ่อค้ามารับซื้อ คุณตุ๊กยังมองเห็นช่องทางการสร้างรายได้อื่นอีกด้วย เช่น การเผาถ่านจากเศษไม้ที่ทางหน่วยงานในจังหวัดตัดต้นไม้ และเศษไม้ที่วัดตัดลงทางคุณตุ๊กก็ไปขอซื้อในราคาไม่สูงเพื่อนำมาเผาให้เป็นถ่านขาย และยังเปิดร้านจำหน่ายปัจจัยการผลิต เช่น อาหารไก่ ปลา หมู ยาวิตามิน ยาเวชภัณฑ์สัตว์ เพื่อจำหน่ายให้คนในหมู่บ้านและคนที่สัญจรไปมา เพราะร้านค้าของคุณตุ๊กตั้งอยู่ติดถนนใหญ่ซึ่งตรงข้ามกับห้างสรรพสินค้าบิ๊กซีทำให้เหมาะแก่การเปิดร้านจำหน่ายปัจจัยการผลิต

กรณีนายมงคล นอกจากเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระแล้ว เมื่อมีเวลาว่างจากการให้อาหารปลาตอนเช้าและเย็น นายมงคลก็จะไปรับจ้างทาสีเมื่อมีคนสนใจจ้าง ช่วงที่ผู้ศึกษาลงเก็บข้อมูลช่วงเดือนพฤษภาคม ปีพ.ศ.2559 นายมงคลก็ได้ไปรับจ้างทาสีประตูรั้วบ้านดินดำ โดยนายมงคลจะได้รับค่าจ้างเมื่อเสร็จภารกิจซึ่งใช้เวลาไม่เกินหนึ่งสัปดาห์ก็จะได้รับค่าจ้าง (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

ผลที่เกิดขึ้นจากการสร้างช่องทางรายได้ที่หลากหลายโดยการเลือกผลิตในระบบเกษตรกรรมและการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม เช่น การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ การรับจ้างทั่วไป การค้าขาย จะเห็นว่า เกษตรกรสามารถสร้างรายได้ที่หลากหลายช่องทางเพื่อมาใช้จ่ายในครัวเรือนและรายได้แต่ละช่องทางก็สามารถทำให้เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอิสระมีรายได้หมุนเวียนได้ทุกช่วงฤดูกาล (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

4.2 ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรเลี้ยงปลากระชัง

ในกรณีบ้านดินดำดังที่กล่าวมาแล้วว่า ช่วงเฟื่องฟูของการเลี้ยงปลากระชังในแม่น้ำชีมีเกษตรกรบ้านดินดำเลี้ยงปลากระชัง 30 ราย แต่ปัจจุบันนี้เหลือเพียง 7 ราย ที่ยังคงเลี้ยงปลากระชังอยู่ต่อไปต่อเนื่อง และเกษตรกร 23 รายได้ตัดสินใจเลิกเลี้ยงปลากระชังในระบบเกษตรพันธะสัญญาทางผู้วิจัยจะอธิบายยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรที่ตัดสินใจเลิกเลี้ยงปลากระชังทั้ง 23 ราย การตัดสินใจเลิกเลี้ยงปลากระชังกับบริษัทเกษตรกรรมเป้าหมายเพื่อต้องการหลุดพ้นจากเงื้อมมือของบริษัท โดยเกษตรกรเลือกประกอบอาชีพอย่างอื่น เช่น ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ร้านค้า ซึ่งมีเป้าหมาย 2 ประการ ได้แก่ ประการแรก เป้าหมายเพื่อต้องการหลุดพ้นจากเงื้อมมือของบริษัท เนื่องจากการเผชิญปัญหาต่าง ๆ ในขณะเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท เกษตรกรเกิดความคิดว่าตนเองเสียเปรียบบริษัทอย่างมากโดยเฉพาะการไม่รับผิดชอบร่วมเมื่อทางเซลล์บริษัทจัดหาคนมาจับปลาซ้ำ เนื่องจากคนจับปลาเลือกไปจับปลาให้กับเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังรายใหญ่ก่อน และเมื่อถึงลำดับที่จะต้องมาจับปลาให้เกษตรกรก็เลยระยะเวลาไปนานกว่า 2 สัปดาห์ ทำให้เกษตรกรจะต้องเผชิญปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในขณะนั้น และทำให้เกษตรกรเกิดการคิดทบทวนเพื่อตัดสินใจในการเลิกเลี้ยงปลากระชังเพื่อไปประกอบอาชีพอื่น ประการที่สอง เป้าหมายเพื่อต้องการสร้างหลากหลายช่องทาง เกษตรกรเน้นการประกอบอาชีพที่หลากหลายทั้งในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรมเพื่อเป็นทางเลือกในการสร้างรายได้ให้เกษตรกรสามารถดำรงอยู่ได้ (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

กระบวนการตัดสินใจของเกษตรกรที่จะเลิกเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัท พบว่า 1.เกษตรกรมีการคิดทบทวนตั้งแต่รู้ว่าทางบริษัทมีแผนในการเข้ามาจับปลาในกระชังให้ เนื่องจากเมื่อเกษตรกรเลี้ยงได้ 3 เดือนทางบริษัทจะต้องจัดหาคนมาจับปลาให้ทันที 2.เกษตรกรยังดำเนินกิจกรรมเลี้ยงปลากระชังไปถึง 6 เดือนเพื่อรอเซลล์บริษัทจัดหาคนมาจับปลาให้ 3.เกษตรกรแจ้งกับทางบริษัทว่าตนเองต้องการเลิกเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท 4.เกษตรกรนำไปเสร็จขายปลาสดที่บริษัทออกให้หน้ากระชังหลังจากจับปลาเสร็จเพื่อไปขึ้นเงินที่สถานที่ตั้งประกอบการของบริษัท เพื่อทำการชำระรายจ่ายที่เกิดจากการเช่าปัจจัยการผลิตมาลงทุนก่อน จากการทำสัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกร 1 ราย พบว่า หลังจากให้นำไปเสร็จขายปลาสดไปให้ทางบริษัทเพื่อขึ้นเงินและชำระรายจ่ายที่ค้าง พร้อมกับ

แจ้งว่าเลิกเลี้ยงปลากะชังกับบริษัท ทางบริษัทแจ้งว่า รายได้จากการขายปลากะชังสุดท้ายนี้ขายได้ 90,000 บาท แต่เกษตรกรจะต้องจ่ายค่าปัจจัยการผลิตให้กับทางบริษัทประมาณ 97,000 บาท รายได้จากการขายปลากะชังนี้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายที่เกษตรกรค้างกับทางบริษัทประมาณ 7,000 บาท ทำให้เกษตรกรไม่ได้เงินทุนหรือกำไรจากการขายปลากะชังสุดท้ายนี้ ขณะเดียวกันทางบริษัทก็ไม่ได้ติดตามเงินจำนวน 7,000 บาทที่เกษตรกรยังไม่ได้จ่ายคืนให้ (บุญ, 2560 : สัมภาษณ์)

หลังจากตัดสินใจเลิกเลี้ยงปลากะชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัท เกษตรกรมีการสร้างทางเลือกในการดำรงชีพ 2 ประการ คือ ประการแรก เกษตรกรพิจารณาเลือกสร้างอาชีพบนพื้นฐานความรู้ และเงื่อนไขที่ตนเองสามารถเข้าถึงได้ เช่น การเลือกทำการผลิตในภาคเกษตรกรรม ได้แก่ การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์เพื่อจำหน่ายทั้งในชุมชนและนอกชุมชน และการเลือกประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ได้แก่ รับเหมาก่อสร้าง รับจ้างทั่วไป ค้าขาย ประการที่สอง เกษตรกรสร้างทางเลือกในการประกอบอาชีพทั้งในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรมขณะที่เลิกปลากะชังกับบริษัท เช่น การเลี้ยงปลากะชังควบคู่ไปกับการทำสวนพริก มะเขือ ทำนา และค้าขาย อาทิเช่น กรณีนายสังข์ ขณะที่เลิกปลากะชังกับทางบริษัทนายสังข์ยังสร้างทางเลือกในการประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรมควบคู่กันไป เช่น ทำนา ทำสวนพริกและมะเขือโดยนำผลผลิตไปวางขายทั้งขายแบบส่งและแบบปลีกในตลาดสดอำเภอเมือง

หลังจากตัดสินใจเลิกเลี้ยงปลากะชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัท นายสังข์ยังเลือกทำนาและทำสวน เช่น ปลูกกล้วย พริก มะเขือ เมื่อช่วงฤดูฝนที่ผ่านมาเกิดภัยพิบัติน้ำท่วมทำให้การทำสวนได้รับความเสียหายที่ไม่สามารถเก็บผลผลิตไปจำหน่ายในตลาดได้ นายสังข์จึงได้มีแนวคิดเปลี่ยนจากการเป็นผู้ผลิตมาเป็นผู้จำหน่าย โดยไปรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรจากตลาดในเมืองมาจำหน่ายให้กับคนในหมู่บ้านในราคาไม่แพง การลงทุนเปิดร้านจำหน่ายรายย่อยทำให้เป็นที่สนใจของคนในหมู่บ้านและร้านค้าริมทางที่เข้ามาซื้อสินค้าเช่นกัน (สังข์ทอง, 2560 : สัมภาษณ์)

ข้อพึงระวังหลังจากหลุดพ้น ผู้วิจัยจะอธิบายให้เห็นสองประการ ดังนี้ ประการแรก เกษตรกรไม่สามารถควบคุมกลไกตลาดได้ เมื่อเลิกปลากะชังแบบอิสระทำให้เกษตรกรต้องหาช่องทางการสร้างตลาดเอง และการกำหนดราคาซื้อขายปลาที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับเกษตรกรเพียงฝ่ายเดียว แต่การตลาดถูกควบคุมโดยกลไกตลาด (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560) ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศที่ส่งผลกระทบต่อการผลิตในภาคเกษตรกรรมของเกษตรกรทั้งการเลี้ยงปลากะชัง การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากบ้านดินดำมีบริบทพื้นที่ติดแม่น้ำชี เมื่อเข้าสู่ฤดูน้ำหลากและระบบการปล่อยน้ำของชลประทานที่ไม่ได้มีการวางแผนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของเกษตรกรที่อยู่ช่วงปลายน้ำ เมื่อสถานการณ์ที่น้ำมีปริมาณมากขึ้นก็จะทำให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตเกษตรกร ดังเช่น ปีพ.ศ.2554 บ้านดินดำได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมขังในระยะเวลา 3-4 เดือน

ปริมาณน้ำถึงจะลดลงเป็นปกติ แต่ขณะน้ำท่วมผลผลิตในการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ได้รับการเสียหายมาก (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

4.3 วิธีคิดเกี่ยวกับการผลิตทางเศรษฐกิจของเกษตรกร

การสนทนากลุ่มย่อยของเกษตรกรจำนวน 7 ราย และการสัมภาษณ์เชิงลึกเกษตรกรจำนวน 2 ราย ชี้ให้เห็นว่า การเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัททำให้เกษตรกรบ้านดินดำรู้สึกเสียเปรียบที่ตนเองจะต้องมาแบกรับปัญหาฝ่ายเดียวโดยทางบริษัทไม่ได้แสดงความรับผิดชอบที่จะแบกรับปัญหาร่วม เกษตรกรจึงได้ตัดสินใจออกจากระบบการเลี้ยงดังกล่าวเพื่อมาเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระ และยังมีเกษตรกรหันไปประกอบอาชีพอื่นที่สามารถสร้างรายได้ให้ตนเองและครอบครัว (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

การตัดสินใจออกจากการเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทเกษตรกรมีเป้าหมายที่เน้นการสร้างรายได้เพื่อการดำรงชีพในระดับครัวเรือน และยังคงมองการเลี้ยงปลากระชังเป็นโอกาสที่จะสามารถสร้างรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว เนื่องการเลี้ยงปลากระชังใช้ระยะเวลาเพียง 3-4 เดือน ก็จะสามารถสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรได้ เกษตรกรจึงยังเลือกเลี้ยงปลากระชังเช่นเดิมเพียงแต่เป็นการเลี้ยงที่ตัวเกษตรกรมีอำนาจในการจัดการเกือบทั้งหมด และเมื่อทำการผลิตแบบอิสระได้มีการพยายามค้นหาวิธีการที่จะสร้างทางเลือกให้ตนเองในขณะที่เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระ เช่น การใช้วิธีการลดต้นทุนการผลิต การสร้างรายได้ให้มีความหลากหลายมากขึ้นทั้งในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

การผลิตทางเศรษฐกิจของเกษตรกรจึงเน้นการสร้างทางเลือกหลายเพื่อสร้างรายได้ และการมีอำนาจในการตัดสินใจและการสร้างทางเลือกเพื่อต่อสู้กับระบบการผลิตที่เกษตรกรไม่สามารถควบคุมกลไกตลาด และปัจจัยการผลิตได้ จะเห็นว่า วิธีคิดของเกษตรกรไม่ได้มีการหยุดนิ่งและยอมจำนนต่อเงื่อนไขของบริษัทเพียงฝ่ายเดียว แต่เกษตรกรมีการพยายามค้นหาวิธีการเพื่อสร้างทางเลือกให้ตนเองสามารถอยู่รอดได้ภายใต้การตัดสินใจของเกษตรกรที่เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระและเกษตรกรที่เลิกเลี้ยงปลากระชังเพื่อไปประกอบอาชีพอื่น โดยการผลิตในระบบเกษตรกรรมและการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมเกษตรกรมีการปรับตัวอย่างอยู่เสมอ จะเห็นจากการเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระเกษตรกรปรับตัวเพื่อต่อรองกับตลาดภายนอกโดยเน้นการผลิตแบบปลอดภัย ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของผู้บริโภค โดยเกษตรกรจะไม่ใช้ยาปฏิชีวนะอย่างปกติเหมือนที่เคยเลี้ยงกับบริษัท เหตุผลที่เกษตรกรหลีกเลี่ยงการใช้ยาเข้มข้นเนื่องจากยาปฏิชีวนะส่งผลกระทบต่อสุขภาพของผู้บริโภค นอกจากนั้นก่อนจับปลา 21 วัน เกษตรกรจะหยุดใช้ยาในการบำรุงและรักษาโรคปลาเพื่อทำให้ปลาไม่มีสารเคมีตกค้างที่เสี่ยงต่อการส่งผลกระทบต่อผู้บริโภค อีกทั้งเกษตรกรยังเลือกที่จะกำหนดราคาที่ไม่เอาเปรียบผู้บริโภค โดยเป็นการกำหนดราคาหน้ากระชังซึ่ง

อ้างอิงราคาจากตลาดกลาง เช่น ถ้าตลาดข้างนอกขายปลาราคากิโลกรัมละ 79 บาท เกษตรกรจะขายปลาในราคากิโลกรัมละ 70 บาท ซึ่งเป็นการสร้างจุดขายของเกษตรกรเพื่อแข่งขันกับตลาดภายนอก (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

4.4 การพิจารณาทุนที่มีมาใช้เพื่อสร้างทางเลือกในการดำรงชีพ

เกษตรกรมีการพิจารณาทุนเพื่อมาใช้ในการสร้างทางเลือกในการผลิตและการประกอบอาชีพเพื่อสร้างรายได้ให้เกษตรกร ได้แก่

ทุนทรัพยากรมนุษย์ เกิดจากการสะสมประสบการณ์ความรู้ เช่น เทคนิคความรู้ในการเลี้ยง การรักษาโรค การสังเกตอาการปลา การสังเกตสภาพแวดล้อมที่จะส่งผลกระทบต่ออาการเลี้ยงปลา และการอนุบาลลูก ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการได้รับคำแนะนำให้ความรู้จากเซลล์บริษัท และได้แลกเปลี่ยนเทคนิควิธีการการเลี้ยงปลากระชังกับคนรู้จัก การแก้ไขปัญหาขณะเลี้ยงปลากระชังจนนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรในการเลี้ยงปลากระชัง นอกจากความรู้ที่เกิดจากการเลี้ยงปลากระชังเกษตรกรยังมีการสะสมความรู้ผ่านการสืบทอดจากพ่อแม่ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้อื่น และเรียนรู้ผ่านสื่อต่างๆ เช่น อินเทอร์เน็ต โทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือในเรื่องการทำนา การปลูกพืช ได้แก่ พริก มะเขือ ถั่วฝักยาวปรับประยุกต์ความรู้ที่มีผสมผสานแล้วนำมาทดลองทำให้เกิดเป็นความรู้ใหม่เพื่อนำมาสร้างทางเลือกในการเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระและการประกอบอาชีพอื่นควบคู่กันไปด้วย (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

ทุนทางสังคม ได้แก่ เครือข่ายความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอิสระด้วยกัน เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอิสระกับคนจับปลา เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอิสระกับฟาร์มจำหน่ายลูกปลา เกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอิสระกับชุมชน และเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอิสระกับนักพัฒนาอิสระในพื้นที่ โดยเกษตรกรเลือกใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ตามโอกาสที่เข้ามาและเอื้อต่อกระบวนการผลิต เช่น การรวมกลุ่มเครือข่ายกลุ่มผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระจำนวน 7 ราย เพื่อสั่งซื้ออาหารปลากับบริษัทเบทาโกรในราคาถูกและการตั้งร้านค้าปลากระชังริมทาง การค้าหาข้อมูลฟาร์มจำหน่ายลูกปลาตัวเล็กที่มีคุณภาพกับเครือข่ายคนรู้จักที่เลี้ยงปลาแบบอิสระเช่นกัน การสร้างช่องทางตลาดปลาผ่านคนจับปลา การสร้างช่องทางตลาดเพื่อจำหน่ายผลผลิตในแปลงผ่านตลาดในชุมชนและตลาดริมทางที่อยู่ในหมู่บ้าน การสร้างรายได้ผ่านการจ้างงานของคนรู้จักในชุมชน (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

ทุนทางการเงิน เกษตรกรมีทางเลือกในการสะสมเงินทุนผ่านการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม เช่น ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ การรับจ้างทั่วไปในชุมชนและนอกชุมชน การรับเหมาก่อสร้าง การเปิดร้านค้า และการเลี้ยงปลากระชัง กรณีเลี้ยงปลากระชังเกษตรกรจะอาศัยแหล่งทุน ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรการโดยการนำโฉนดที่ดินเป็นหลักค้ำประกันเพื่อขอสินเชื่อกับธนาคารมาเป็นเงินลงทุนเลี้ยงปลากระชัง (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

ทุนทางธรรมชาติ ได้แก่ แม่น้ำชี ที่ดิน ซึ่งเกษตรกรได้มีการพึ่งพาและเข้าไปใช้ประโยชน์จากแม่น้ำชีเพื่อทำการผลิตในระบบเกษตรกรรม เช่น การเลี้ยงปลากระชัง โดยเกษตรกรได้เลือกใช้ประโยชน์จากแม่น้ำชีฝั่งท่าช้างและฝั่งท่าวัดเพื่อเลี้ยงปลากระชัง นอกจากนั้นเกษตรกรยังเลือกใช้ประโยชน์จากที่ดินของตนเองครอบครองเป็นเจ้าของเพื่อทำการเพาะปลูกพืชควบคู่กับการเลี้ยงหมูไก่ โดยเกษตรกรมีการจัดสรรที่ดินเพื่อทำการผลิตให้มีความหลากหลายในแปลงตามศักยภาพของพื้นที่ เช่น พื้นที่สวนเกษตรกรจะเลือกปลูกกล้วย ตะไคร้ มะเขือ พริก เลี้ยงหมู และเลี้ยงไก่ ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ควบคู่ไปกับแม่น้ำชีที่เกษตรกรเลี้ยงปลาในกระชัง รวมถึงการหาสัตว์น้ำ เช่น ปลา หอย กุ้ง เพื่อสร้างรายได้และบริโภคในครัวเรือน (สนทนากลุ่มย่อย, 11 กันยายน 2560)

4.5 สรุปท้ายบท

ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี จากการศึกษาพบว่า การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระและเกษตรกรที่เลิกเลี้ยงปลากระชัง มีเป้าหมายเพื่อต้องการหลุดพ้นจากเงื่อนไขของบริษัท เพื่อลดต้นทุนการผลิต และเพื่อสร้างรายได้ในระดับครัวเรือน โดยมียุทธศาสตร์การดำรงชีพ 3 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ ยุทธศาสตร์แรก การลดต้นทุนการผลิตผ่านการอนุบาลลูกปลาและการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระเพื่อซื้ออาหารปลาในราคาถูกลง ยุทธศาสตร์ที่สอง การสร้างช่องทางตลาดผ่านการใช้ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและคนจับปลา และการสร้างความร่วมมือกับนักพัฒนาอิสระในพื้นที่เพื่อสร้างตลาดริมทางซึ่งเป็นตลาดทางเลือกในการจำหน่ายปลา และยุทธศาสตร์ที่สาม การสร้างรายได้ที่หลากหลายเช่น การเลี้ยงปลากระชัง การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย และรับจ้างทั่วไปทั้งในชุมชนและนอกชุมชน โดยเกษตรกรมีเงื่อนไขที่เอื้อต่อการดำรงชีพของตนเอง เช่น เงื่อนไขการเลือกใช้เครือข่ายทางสังคมเป็นเครื่องมือที่เอื้อในระบบการผลิตแบบอิสระของเกษตรกร เงื่อนไขการใช้ประโยชน์จากที่ดินของตนเองโดยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ และเงื่อนไขการนำประสบการณ์ความรู้มาปรับใช้ในการประกอบอาชีพของตนเอง เช่น เทคนิควิธีการเลี้ยงปลา การอนุบาลลูกปลา การเพาะปลูก งานช่าง เป็นต้น

พูน ปณ ภิโต ชีเว

บทที่ 5

บทเรียนเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังภายใต้เงื่อนไขการผลิตแบบอิสระ

ผู้ศึกษาลงพื้นที่เก็บข้อมูลกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระและกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังโดยการสนทนากลุ่มย่อยเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังจำนวน 2 ครั้ง และลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงลึกเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระ พบว่า บทเรียนที่ค้นพบจากการเลี้ยงปลากระชังภายใต้เงื่อนไขอิสระมี 3 บทเรียน ดังนี้

บทเรียนแรก การลดต้นทุนในการเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระ เกษตรกรมีเป้าหมายเพื่อต้องการลดต้นทุนการซื้อปัจจัยการผลิตในการเลี้ยงปลากระชังโดยเฉพาะอาหารปลาและลูกปลา เนื่องจากเกษตรกรมองว่า ถ้ามีต้นทุนในการเลี้ยงปลากระชังต่ำเกษตรกรก็จะสามารถกำหนดราคาจับปลาเองได้อย่างคุ้มค่าการลงทุนเลี้ยงปลากระชัง โดยเกษตรกรลดต้นทุนในการเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระผ่านการรวมกลุ่มเพื่อสั่งซื้ออาหารปลากับเซลล์บริษัทที่จำหน่ายปัจจัยการผลิตในราคาถูก จากนั้นเกษตรกรได้เลือกสั่งซื้ออาหารปลากับบริษัทเบทาโกรที่จำหน่ายอาหารปลาขนาดกลางราคากระสอบละ 520 บาท การสั่งซื้อแต่ละครั้งเกษตรกรจะต้องสั่งในปริมาณ 1 คันรถ หรือสามารถบรรจุได้ประมาณ 500 กระสอบ พร้อมได้รับเครดิตชำระค่าอาหารหลังจากจัดส่งภายใน 15 วัน ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับ การเลี้ยงปลากระชังกับบริษัทแบบมีเงื่อนไขเกษตรกรจะต้องซื้ออาหารปลาในราคากระสอบละ 670 บาท จะเห็นว่าราคาอาหารปลาของทั้งสองบริษัทแตกต่างกัน แต่เรื่องคุณภาพอาหารและส่วนผสมของอาหารมีความใกล้เคียงกัน

หลังจากเกษตรกรสั่งซื้ออาหารปลาและลูกปลาด้วยการบริหารจัดการตนเอง ทำให้เกิดผลการเปลี่ยนแปลงที่เกษตรกรสามารถลดต้นทุนในการเลี้ยงปลากระชังได้ เช่น กรณีเกษตรกรเลี้ยงปลากระชังกับบริษัทโดยมีเซลล์บริษัทจัดหาอาหารปลากลางมาให้ในราคา 670 บาท และกรณีที่เกษตรกรเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระโดยเกษตรกรสั่งซื้ออาหารปลากับเซลล์บริษัทในราคา 520 บาท จะเห็นว่าเกษตรกรลดต้นทุนในการซื้ออาหารปลาได้จำนวน 150 บาทต่อกระสอบ และจะเห็นถึงเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกษตรกรสามารถลดต้นทุนในการเลี้ยงปลากระชังได้คือ การรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาแบบอิสระเพื่อสั่งซื้ออาหารปลากับบริษัทที่จำหน่ายอาหารปลาในราคาถูก โดยในการรวมกลุ่มมีตัวแทนเกษตรกรที่ทำหน้าที่คอยค้นหาข้อมูลแหล่งจำหน่ายอาหารปลาในราคาถูกและเกษตรกรพอใจกับราคาดังนั้นด้วย และยังทำหน้าที่ประสานกับเซลล์บริษัทเพื่อทำข้อตกลงร่วมกันในการสั่งซื้อแต่ละครั้ง

นอกจากนั้นเกษตรกรยังลดต้นทุนในการเลี้ยงปลากระชังผ่านการอนุบาลลูกปลา โดยเกษตรกรจะสั่งซื้อลูกปลาจากฟาร์มที่มีคุณภาพ โดยมีเงื่อนไขในการพิจารณาเลือกซื้อ เช่น เลือกฟาร์มที่มีความซื่อสัตย์ในการกำหนดราคาส่งลูกปลาจะต้องส่งในราคาเดิมที่ตกลงกันไว้ตั้งแต่ช่วง

ประสานงาน เพื่อแสดงถึงความน่าเชื่อถือและสามารถไว้วางใจกันได้เมื่อการทำธุรกิจร่วมกัน และลูกปลาจะต้องมีขนาดตัวโตเท่ากัน ไม่เป็นปลาไซ้ เนื่องจากปลาที่นำมาเลี้ยงในกระชังจะต้องเป็นปลาแปลงเพศเพื่อจะเลี้ยงแล้วตัวโตเร็ว แต่ถ้าปลาที่มีไซ้จะทำให้เลี้ยงไม่โต ซึ่งวิธีการนี้ค่อนข้างยากเพื่อจะต้องอาศัยความเชี่ยวชาญในการอนุบาลลูกปลา และความพยายามเรียนรู้และลองผิดลองถูกทั้งการค้นหาฟาร์มจำหน่ายลูกปลาที่มีคุณภาพ และการเลี้ยงให้ปลารอดโดยใช้ระยะเวลา 2 เดือนในการอนุบาลลูกปลาถ้าหลังจาก 2 เดือนปลาจะมีโอกาสรอดสูงและสามารถเปลี่ยนอาหารปลาไปรุ่นกลางเกษตรกรบ้านดินดำลองผิดลองถูก 5 ครั้ง ถึงจะค้นหาฟาร์มที่จะสั่งซื้อลูกปลาที่มีคุณภาพได้ เนื่องมาจากขณะการทดลองอนุบาลลูกปลาแต่ละรอบการผลิต 4 เดือน เกษตรกรพบข้อควรระวังในการอนุบาลลูกปลา เช่น ลูกปลาไม่โตขนาดเท่ากัน ลูกปลาไม่กินอาหารทำให้โอกาสโตและรอดน้อยมาก และแจ้งราคาส่งลูกฟาร์มช่วงประสานและช่วงนำมาส่งไม่เหมือนกัน ทำให้เกษตรกรจะต้องเปลี่ยนฟาร์มส่งลูกปลาหลายครั้ง

การทดลองอนุบาลลูกปลาเพื่อเน้นการลดต้นทุนพบว่า เกษตรกรสามารถลดต้นทุนในการซื้อลูกปลาในกรณีซื้อกับเซลล์บริษัทจะจำหน่ายให้ตัวละ 6-7 บาท แต่เมื่อเกษตรกรสั่งซื้อลูกปลาจากฟาร์มต่าง ๆ ตัวละ 3 บาท ซึ่งจะเห็นว่าเกษตรกรลดต้นทุนในการซื้อลูกปลาได้ในส่วนต่าง 3-4 บาท ถ้าเทียบกับการเลี้ยงปลากระชังกับบริษัท จากนั้นจะเห็นว่า การลดต้นทุนในการเลี้ยงปลากระชังผ่านการอนุบาลลูกปลามีเงื่อนไขสำคัญคือ คุณภาพของลูกปลาและความน่าเชื่อถือของฟาร์มจำหน่ายลูกปลา และการลองผิดลองถูกในการอนุบาลลูกปลาตั้งแต่การค้นหาฟาร์มจำหน่ายลูกปลาที่มีความน่าเชื่อถือ คุณภาพของลูกปลา คุณภาพของอาหารปลาที่จะนำมาเลี้ยงช่วงปลาขนาดเล็ก

เงื่อนไขดังกล่าวทำให้เห็นถึงพลังในการต่อสู้ของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาแบบอิสระให้สามารถดำเนินการผลิตต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง ผู้ศึกษามองว่า การรวมกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระควรจะพัฒนาให้มีกลุ่มที่มีความเข้มแข็งมากขึ้น เช่น การจัดวิสาหกิจชุมชนเพื่อสร้างโอกาสและช่องทางการเข้าถึงทรัพยากรของภาครัฐในการเข้ามาสนับสนุนกลุ่มให้สามารถทำการผลิตได้อย่างต่อเนื่อง

บทเรียนที่สอง การสร้างช่องทางตลาด เกษตรกรมีเป้าหมายในการสร้างช่องทางตลาดเพื่อเป็นการต่อสู้กับตลาดภายนอกที่ถูกควบคุมโดยบริษัท และเพื่อสร้างช่องทางตลาดให้มีความหลากหลายที่ไม่ใช่เพียงแค่ออกมาจับปลาน้ำกระชัง เกษตรกรสร้างช่องทางการตลาดผ่านความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและคนจับปลา โดยเกษตรกรประสานให้คนรู้จักที่เคยมาจับปลาให้เกษตรกรช่วงเลี้ยงปลากระชังแบบมีเงื่อนไขกับบริษัทมาจับปลาให้ โดยเกษตรกรจะใช้วิธีการกำหนดราคาจับต่ำกว่าตลาดข้างนอกประมาณ 2 บาท เช่น กรณีตลาดข้างนอกจับปลากระชัง กิโลกรัมละ 60 บาท เกษตรกรก็จะเสนอราคาจับให้ในราคา กิโลกรัมละ 58 บาท เพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจจากการให้ผลประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่ายเพื่อรักษาความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่ายต่อไป

การใช้ความสัมพันธ์เพื่อสร้างช่องทางการตลาดในการเลี้ยงปลากระชังทำให้เกษตรกรสามารถจำหน่ายปลาในกระชังออกได้ตามระยะเวลาที่เหมาะสม ดังเช่น กรณีคุณตุ๊กเลือกใช้ความสัมพันธ์ที่รู้จักคุ้นเคยกับคนจับปลาที่จังหวัดร้อยเอ็ดเพื่อมาจับปลาในกระชังของตนเองในราคา กิโลกรัมละ 58 บาท ซึ่งเป็นราคาที่ต่ำกว่าตลาดของบริษัทที่จับในราคา กิโลกรัมละ 60 บาท นอกจากนั้นเกษตรกรสามารถกำหนดราคาปลาได้ตามความพึงพอใจและคุ่มทุนในการลงทุนเลี้ยง ซึ่ง จะเห็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกษตรกรสามารถสร้างช่องทางตลาดได้ เช่น การกำหนดราคาจับปลาเอง ได้ การสร้างความสัมพันธ์กับคนจับปลาโดยสร้างแรงจูงใจในเรื่องราคาจับที่ต่ำกว่าบริษัท การสร้างช่องทางตลาดผ่านตลาดปลาริมทาง ซึ่งเป็นการสร้างความร่วมมือของทั้งสองฝ่ายระหว่าง เกษตรกรและนักพัฒนาอิสระในพื้นที่ โดยทั้งสองฝ่ายร่วมกันค้นหาช่องทางการตลาดที่เหมาะสมกับ กลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาอิสระโดยไม่ถูกผูกด้วยบริษัทเพียงอย่างเดียว ตลาดปลาบ้านดินดำเป็นตลาด ที่มีลักษณะเฉพาะคือ ตลาดริมทาง ซึ่งมีวิธีการสร้างตลาดริมทาง วิธีการแรก เกษตรกรเริ่มจากการ ปรับเปลี่ยนการผลิตที่มีความปลอดภัย ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและผู้บริโภค วิธีการที่สอง เกษตรกรเลือกตั้งตลาดจำหน่ายปลาริมทางในพื้นที่บ้านดินดำ เป็นจุดที่ติดริมถนนเส้นจังหวัด มหาสารคามเดินทางไปอำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ วิธีการที่สาม การสื่อสารสู่คนภายนอก เกษตรกรมีการประชาสัมพันธ์ผ่านการติดประกาศป้ายโฆษณา การแจกใบปลิวให้ร้านอาหารและเข้าไปพูดคุยกับผู้จัดการร้านเพื่อชี้ให้เห็นว่า ปลากระชังจากบ้านดินดำมีการผลิตที่เน้นความปลอดภัย สะอาด มีรสชาติอร่อยเพราะเป็นปลาแม่น้ำ ซึ่งทั้งสามวิธีการทำให้การเปิดตลาดปลาริมทางของ เกษตรกรเป็นที่รู้จักของคนภายนอกที่สัญจรไปมาเข้ามาเป็นลูกค้าซื้อปลาแบบปลีก และเกษตรกรนำ วิธีการขายแบบริมทางไปปรับใช้เป็นช่องทางการสร้างรายได้ของครอบครัว

เงื่อนไขการเปิดตลาดปลาริมทางพบว่า จะต้องมียุทธศาสตร์ประจำ ต้องอดทนรอได้เพราะ การเปิดตลาดปลาริมทางสามารถขายได้ทุกวัน และใน 1 วันจะสามารถขายได้ประมาณ 40-50 กิโลกรัม และจะต้องสามารถจัดการให้ได้ตรงตามความต้องการลูกค้า เช่น เอาเกล็ดออก หั่นเพื่อนำไปปรุงอาหารได้เลย และจะต้องมีปลาเพื่อวางจำหน่ายให้ได้ต่อเนื่องทุกวัน ขณะเดียวกันการเปิด ตลาดปลาแบบนี้มักจะมีความเสี่ยงคือ เกิดการแข่งขันทางการตลาดของบริษัทที่ทุ่มตลาดให้ราคาขาย ปลาในตลาดต่ำลงประมาณ 10-15 บาท แต่เกษตรกรไม่สามารถปรับราคาขายให้ลดต่ำลงได้มากกว่า ต้นทุนการผลิต อีกทั้งปริมาณความต้องการขายปลาของเกษตรกรและปริมาณความต้องการซื้อของ ลูกค้ามีความไม่สมดุลกัน เนื่องจากเกษตรกรต้องการขายปลาต่อวันอยู่ที่วันละ 100-200 กิโลกรัม แต่ เกษตรกรสามารถขายปลาได้เพียง 40-50 กิโลกรัมต่อวัน

เงื่อนไขการสร้างตลาดปลาของเกษตรกรบ้านดินดำทำให้เห็นว่าเกษตรกรจะมีการวางแผนการผลิตให้เหมาะสมกับปริมาณความต้องการของตลาด และเกษตรกรต้องสร้างช่องทางการ สื่อสารจุดขาย เช่น ปลาสด สะอาด รสชาติดี และมีโอเมก้า 3 ให้ผู้บริโภคได้รับรู้อย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้กลุ่มจะต้องมีการออกแบบกิจกรรมที่ช่วยในการหนุนเสริมตลาดปลา เช่น การสร้างมาตรฐานการผลิตของกลุ่ม และรับรองมาตรฐานจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้กับผู้บริโภค

บทเรียนที่สาม การสร้างทางเลือกในการดำรงชีพของเกษตรกรหลังจากเลิกเลี้ยงปลา กระชัง โดยเกษตรกรมีการสร้างทางเลือกด้วยการสร้างช่องทางรายได้ที่มีความหลากหลาย เช่น ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย ควบคู่กันไป เกษตรกรมีรายได้ที่เกิดขึ้นรายวัน รายสัปดาห์ และรายเดือน มาจากการปลูกผักเพื่อจำหน่ายตลาดภายในชุมชนและนอกชุมชน เช่น โหระพา มะเขือพันธุ์หายากทิพย์ ตะไคร้ กลัวยพันธุ์หอมทอง หลังจากผลผลิตสามารถเก็บเกี่ยวได้เกษตรกรจะนำผลผลิตไปวางจำหน่ายที่ลานขายของห้างบิ๊กซี ตลาดสดบ้านดินดำที่ตั้งอยู่ริมทางถนนเส้นมหาสารคามไปกาฬสินธุ์ และเกษตรกรบางรายจะนำผลผลิตไปขายที่ตลาดสดในเมืองมหาสารคาม หรือเร่ขายให้กับคนในหมู่บ้าน ส่วนรายได้ที่เกิดขึ้นต่อรอบการผลิต 3-6 เดือน เกษตรกรเน้นเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ และแม่พันธุ์หมูเพื่อจำหน่ายลูกพันธุ์และขุนเนื้อให้กับคนรู้จักทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ ซึ่งจะเห็นว่า การสร้างรายได้ที่มีความหลากหลายทำให้เกษตรกรมีรายได้หมุนเวียนทุกช่วงฤดูกาล เช่น นายสังข์มีรายได้จากการปลูกผักมาวางขายในแผงขายผักสดที่หน้าบ้านตนเองซึ่งตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน นอกจากนี้ นายสังข์ยังไปซื้อเครื่องปรุงและวัตถุดิบอื่นๆ เช่น กะหล่ำปลี กระเทียม หอมแดง หอมหัวใหญ่ เป็นต้น มาวางขายในแผงด้วยเพื่อเป็นการสร้างตัวเลือกในการเลือกซื้อของให้กับผู้บริโภค ทำให้นายสังข์มีรายได้ต่อวัน วันละ 600-700 บาท

เงื่อนไขการสร้างช่องทางรายได้ที่หลากหลายทำให้เห็นว่า เกษตรกรจะต้องมีทุนทรัพยากร เช่น พื้นที่สำหรับการผลิต พื้นที่สำหรับวางจำหน่ายซึ่งจะต้องมีความเหมาะสมในการเข้าถึงการซื้อของผู้บริโภค และความรู้ในการทำการผลิต

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผลการศึกษา และข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผล

การศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรที่เข้าและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 3 ประการ คือ ประการแรก เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญาและออกจากระบบเกษตรพันธะสัญญา ประการสอง เพื่อศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี ประการที่สาม เพื่อสรุปบทเรียนของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังภายใต้เงื่อนไขการผลิตแบบพันธะสัญญาและการผลิตแบบอิสระ โดยนำแนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพ และแนวคิดทุนทางสังคม มาใช้ในการอธิบายและวิเคราะห์ และศึกษาพื้นที่บ้านดินดำ หมู่ 1 และหมู่ 11 ตำบลแก้ง อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม งานวิจัยนี้เก็บข้อมูลในช่วงปี พ.ศ.2560-2561 โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (documentary research) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (participant observation) การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) และการสนทนากลุ่ม (focus group) พบผลการศึกษาดังนี้

ประการแรก เงื่อนไขที่เกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญาสามารถสรุปได้ 2 เงื่อนไข คือ เงื่อนไขที่เกิดขึ้นจากเกษตรกร และเงื่อนไขของบริษัทที่เอื้อต่อการเลี้ยงปลากระชังของเกษตรกร เช่นการไม่ต้องจัดหาปัจจัยการผลิตเอง การไม่ต้องหาคนจับปลาและหาตลาดรับซื้อผลผลิตเอง ด้วยเงื่อนไขเหล่านี้ทำให้เกษตรกรมองเห็นช่องทางการสร้างรายได้และสนใจในการผลิตภายใต้เงื่อนไขของบริษัท จากนั้นเมื่อการผลิตของเกษตรกรประสบปัญหาทั้งเรื่องราคาปัจจัยการผลิตสูงขึ้น การกดราคาของพ่อค้าจับปลา การแบกรับความเสี่ยงฝ่ายเดียวของเกษตรกร และการไม่แสดงความรับผิดชอบกับปัญหาที่เกิดขึ้นของบริษัท ทำให้เป็นเงื่อนไขที่เกษตรกรตัดสินใจออกจากการผลิตภายใต้เงื่อนไขของบริษัทเพื่อออกไปทำการผลิตแบบอิสระและประกอบอาชีพอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม

ประการสอง ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในลุ่มน้ำชี จากการศึกษา พบว่า การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระและเกษตรกรที่เลิกเลี้ยงปลากระชัง มีเป้าหมายเพื่อต้องการหลุดพ้นจากเงื่อนไขของบริษัท เพื่อลดต้นทุนการผลิต และเพื่อสร้างรายได้ในระดับครัวเรือน โดยมียุทธศาสตร์การดำรงชีพ 3 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ ยุทธศาสตร์แรก การลดต้นทุนการผลิตผ่านการอนุบาลลูกปลาและการรวมกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังแบบอิสระเพื่อซื้ออาหารปลาในราคาถูกลง ยุทธศาสตร์ที่สอง การสร้างช่องทางตลาดผ่านการใช้ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรและคนจับปลา และการสร้างความร่วมมือกับนักพัฒนาอิสระในพื้นที่เพื่อสร้างตลาดริมทาง

ซึ่งเป็นตลาดทางเลือกในการจำหน่ายปลา และยุทธศาสตร์ที่สาม การสร้างรายได้ที่หลากหลายเช่น การเลี้ยงปลากระชัง การปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย และรับจ้างทั่วไปทั้งในชุมชนและนอกชุมชน โดยเกษตรกรมีเงื่อนไขที่เอื้อต่อการดำรงชีพของตนเอง เช่น เงื่อนไขการเลือกใช้เครือข่ายทางสังคมเป็น เครื่องมือที่เอื้อในระบบการผลิตแบบอิสระของเกษตรกร เงื่อนไขการใช้ประโยชน์จากที่ดินของตนเอง โดยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ และเงื่อนไขการนำประสบการณ์ความรู้มาปรับใช้ในการประกอบอาชีพของตนเอง เช่น เทคนิควิธีการเลี้ยงปลา การอนุบาลลูกปลา การเพาะปลูก งานช่าง เป็นต้น

ประการที่สาม บทเรียนสำคัญของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลาในกระชังภายใต้เงื่อนไขการผลิตแบบอิสระ ซึ่งบทเรียนแรก การลดต้นทุนในการเลี้ยงปลากระชังแบบอิสระ เกษตรกรมีเป้าหมายเพื่อต้องการลดต้นทุนการซื้อปัจจัยการผลิตในการเลี้ยงปลากระชัง บทเรียนที่สอง การสร้างตลาดแบบ ศิลธรรม เกษตรกรมีเป้าหมายในการสร้างช่องทางตลาดเพื่อเป็นการต่อสู้กับตลาดภายนอกที่ถูกควบคุมโดยบริษัท และเพื่อสร้างช่องทางตลาดให้มีความหลากหลายที่ไม่ใช่เพียงแค่ออกรอมาจับปลานำกระชัง บทเรียนที่สาม การสร้างทางเลือกในการดำรงชีพของเกษตรกรหลังจากเลิกเลี้ยงปลากระชัง มีเป้าหมายเพื่อสร้างทางเลือกในการดำรงชีวิตของเกษตรกรให้ดำรงชีพอยู่รอดได้

6.2 อภิปรายผลการศึกษา

ประการแรก การศึกษาในประเด็นเงื่อนไขการเข้าสู่การผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาในงานวิจัยนี้ที่พบว่าการตัดสินใจทำการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญาเกิดจากการสร้างแรงจูงใจของทุนเพื่อให้เกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญา ผลการศึกษามีความคล้ายคลึงกับงานของ ชัชวรินทร์ ชัยดี (2557) ที่ศึกษาเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิดที่จังหวัดลพบุรี และพบว่าเกษตรกรผู้เข้าสู่ระบบเกษตรพันธะสัญญาการเลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิดมาจากการสร้างแรงจูงใจของทุน

ขณะที่ในประเด็นยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังในกลุ่มน้ำชี งานวิจัยนี้ได้พบว่าเกษตรกรที่เลิกเลี้ยงปลากระชัง ต้องมีการปรับตัวอยู่อย่างเสมอภายใต้เงื่อนไขและบริบทพื้นที่ อีกทั้งเกษตรกรยังได้อาศัยเครือข่ายทางสังคมเป็นเครื่องมือในการสร้างทางเลือกที่หลากหลายดังกล่าว ข้อค้นพบนี้ โดยเฉพาะการอาศัยเครือข่ายทางสังคมในการดำรงชีพสอดคล้องกับงานศึกษาอื่นที่ศึกษาเกี่ยวกับยุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกร เช่น งานของ กิรติพร จูตะวิริยะ (2557) แต่มีข้อสังเกตว่าในงานวิจัยในงานวิจัยนี้ ที่พบว่าเกษตรกรจะทำการผลิตและการสร้างรายได้อื่นๆ ที่หลากหลายเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ เป็นประเด็นที่วงวิชาการไม่ค่อยมีการศึกษา

6.3 ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาดังกล่าวข้างต้น ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะต่อเกษตรกร

เกษตรกรควรมีการรวมกลุ่มและทำกิจกรรมซึ่งเน้นการพัฒนาความเข้มแข็งกลุ่ม เช่น การจัดวิสาหกิจชุมชนเพื่อสร้างโอกาสและช่องทางการเข้าถึงทรัพยากรของภาครัฐในการเข้ามาสนับสนุนกลุ่มให้สามารถทำการผลิตได้อย่างต่อเนื่อง

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

รัฐควรปรับการขึ้นทะเบียนกระชังให้มีขั้นตอนที่ง่ายขึ้น และเกษตรกรสามารถดำเนินการขอขึ้นทะเบียนกระชังภายในหน่วยงานจังหวัดที่ตั้งกระชังให้แล้วเสร็จในจุดเดียว

รัฐควรสนับสนุนกลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังบ้านดินดำให้มีกิจกรรมการผลิตที่หลากหลายและสนับสนุนให้เกิดช่องทางการตลาดในรูปแบบอื่น เช่น ตลาดนัดริมทาง ตลาดจำหน่ายผลผลิตปลอดภัย

รัฐควรมีการกำหนดราคากลางที่ครอบคลุมถึงต้นทุนการผลิตของเกษตรกรผู้เลี้ยงปลากระชังเพื่อลดความเสี่ยงของเกษตรกรในการขาดทุน

3. ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

การศึกษานี้พบว่าเมื่อในการดำเนินการผลิตทางเศรษฐกิจของเกษตรกร เกษตรกรไม่เพียงแต่นำทุนทางสังคมด้านต่างๆ มาใช้เท่านั้น แต่เกษตรกรยังนำความรู้ที่สะสมมาใช้ด้วย อีกทั้งเกษตรกรไม่ได้ทำการผลิตอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ยังทำการผลิตที่หลากหลาย ดังนั้น หากจะศึกษายุทธศาสตร์การดำรงชีพของเกษตรกร ควรที่จะให้ความสำคัญกับความรู้ของเกษตรกร และวิธีการผลิตที่หลากหลายด้วย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กนกวรรณ มะโนรัมย์และคณะ. (2553). การศึกษานโยบายการพัฒนาเมืองคู่มือมาตรฐานเศรษฐกิจ: กรณีศึกษาความร่วมมือด้านการเกษตรแบบมีพันธสัญญาระหว่างจังหวัดอุบลราชธานี และ แขวงจำปาสัก ประเทศลาว พ.ศ.2551-2552. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ.
- กิริติพร จุฑะวิริยะ. (2557). เกษตรผสมผสาน : วิธีการดำรงชีพของเกษตรกรเครือข่ายอุบลรัตน์ ในบริบทโลกาภิวัตน์. [ออนไลน์. ได้จาก: https://cscd.kku.ac.th/2016/uploads/proceeding/070714_160244.pdf [สืบค้นเมื่อ 10 สิงหาคม 2018].
- คณะนักวิจัยไต้หวันเกษตรพันธสัญญา. (2554). โครงการเครือข่ายวิชาการเพื่อความเข้มแข็งของเกษตรกร ในระบบพันธสัญญาและโครงการพัฒนาความเข้มแข็งกลุ่มเกษตรกรในระบบพันธสัญญา.
- ชวลิต ทิพม่อม. (2558). สรุปประชุมกลุ่มไทยบ้านผู้เลี้ยงปลาในกระชังบ้านดินดำครั้งที่1. มหาสารคาม: กลุ่มไทยบ้านผู้เลี้ยงปลาในกระชังบ้านดินดำ.
- ชัชรินทร์ ชัยดี. (2557). ระบบเกษตรพันธสัญญา ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และกลยุทธ์การต่อรองของเกษตรกรผู้เลี้ยงไก่เนื้อในโรงเรือนระบบปิด จังหวัดลพบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ตุ๊ก. (11 กันยายน 2560). สัมภาษณ์. เกษตรกร. ตำบลแก้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.
- . (22 พฤศจิกายน 2560). สัมภาษณ์. เกษตรกร. ตำบลแก้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.
- นิยมสินธุ์ พลอยกันหา และคณะ. (2557). โครงการวิจัยศึกษาความไม่เป็นธรรมในระบบเกษตรพันธสัญญาและแสวงหารูปแบบการเลี้ยงปลาในกระชังที่เป็นธรรมกรณีศึกษา บ้านน้ำจ้อย ตำบลเลิงใต้ อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.).
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง และสุวิทย์ ธีรศาตวัต. (2546). ทูทางสังคม : มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ. ขอนแก่น: ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2554). มโนทัศน์การดำรงชีพ. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์พงษ์สวัสดิ์ การพิมพ์.
- พอพันธ์ อูยานนท์. (ม.ป.ป.) ความหมายและความเป็นมาของเกษตรพันธสัญญา. [ออนไลน์. ได้จาก: URL.<http://www.stou.ac.th/stouonline/lom/data/sec/Lom19/01-01.html> [สืบค้นเมื่อ 2 กรกฎาคม 2018].

มนต์ชัย ผ่องศิริ. (2558). *ไทยพลัดถิ่นคืนถิ่นกับยุทธศาสตร์การดำรงชีพอย่างยั่งยืน*. ขอนแก่น:

หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา.

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน ประเทศไทย. (ม.ป.ป.). *เกษตรกรรมในประเทศไทย : วรรณกรรมปริทัศน์*.

[ออนไลน์]. ได้จาก: URL.[http://www.sathai.org/autopagev4/files/](http://www.sathai.org/autopagev4/files/AudKQg5Thu100547.pdf)

AudKQg5Thu100547.pdf [สืบค้นเมื่อ 19 มิถุนายน 2018].

สุวดี ไหลพั้งทอง. (2559). การส่งเสริมความเป็นธรรมให้กับระบบเกษตรพันธะสัญญาในประเทศไทย.

สังทอง. (11 กันยายน 2560). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). *ลืมน้ำอ้าปาก จาก “ชาวนา”สู่ “ผู้ประกอบการ”*. กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มติชน.

บุคคลผู้ร่วมสนทนากลุ่มย่อย

จันทร์. (11 กันยายน 2560). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

ชัย. (5 สิงหาคม 2561). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

ตุ๊ก. (11 กันยายน 2560). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

นุช. (5 สิงหาคม 2561). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

บุญ. (5 สิงหาคม 2561). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

มงคล. (11 กันยายน 2560). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

สังทอง. (11 กันยายน 2560). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

สุวรรณ. (11 กันยายน 2560). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

หลอด. (5 สิงหาคม 2561). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

อุทัย. (11 กันยายน 2560). *สัมภาษณ์*. เกษตรกร. ตำบลเกิ้ง อำเภอเมือง มหาสารคาม.

พูน ปลูก ปลูก ชีเว

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ นางสาวพร้อมสุดา ศรีเนตร

วันเกิด วันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ.2533

สถานที่เกิด อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

สถานที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ 177 หมู่ 7 ตำบลชั้นไผ่ใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร รหัสไปรษณีย์ 35000

ตำแหน่งหน้าที่การงาน เจ้าหน้าที่ธุรการ

สถานที่ทำงานปัจจุบัน ศูนย์ประสานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเกษตรกรรมยั่งยืนภาคอีสานตอนกลาง จ. มหาสารคาม เลขที่ 327 หมู่ 7 ตำบลท่าขอนยาง อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม รหัสไปรษณีย์ 44150

ประวัติการศึกษา พ.ศ.2552 มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนยโสธรพิทยาคม ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

พ.ศ.2555 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) สาขาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

พ.ศ. 2561 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

พูนุ ปณุกิตโต ชีวะ